

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Beznec

Konstituiranje evropskega državljanstva –
državljanstvo kot družbena praksa

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Barbara Beznec

Mentor: izr. prof. dr. Andrej Lukšič

Konstituiranje evropskega državljanstva –
državljanstvo kot družbena praksa

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2016

Povzetek: Konstituiranje evropskega državljanstva - državljanstvo kot družbena praksa

Poglavitni namen disertacije je predvsem opis evolucije koncepta državljanstva v Evropi s poudarkom na njegovih sodobnih, postnacionalnih transformacijah. Pri tem izhajamo iz temeljne hipoteze, da so te transformacije posledica različnih državljskih praks, ki vedno znova redefinirajo meje politične skupnosti in jo s tem širijo in poglobljajo. V prvem delu disertacije raziskujemo, na kakšen način so se konstituirale državljske pravice, kako so se transformirali kriteriji vključevanja in izključevanja iz polja pravic in na kakšne načine se je to polje širilo ali krčilo. Čeprav so se kriteriji vključevanja v državljanstvo v njegovi več kot dvatisočletni zgodovini nenehno spreminjali, pa je njegova inherentna in kontinuirana značilnost dejstvo, da se je vedno konstituiralo kot partikularno in ekskluzivno, nanašajoč se na specifično družbeno skupino in z jasno definicijo svoje 'zunanosti'.

V nadaljevanju disertacije analiziramo transformacije evropskega političnega prostora in suverenosti, pri čemer izhajamo iz hipoteze, da je proces evropskih integracij historični in politični unikum. EU se namreč konstituira kot transnacionalni prostor, kjer je proces oblikovanja normativnih in političnih določitev razpršen in fleksibilen. Različni akterji na različnih ravneh uveljavljajo različne in občasno tudi konfliktno tendence 'fragmentacije' in 'integracije'. Posledično Evropske unije ne moremo razumeti niti kot nastajajočo superdržavo niti kot ohlapno konfederacijo nacionalnih držav, saj njena politična identiteta izvira iz večplastnih procesov in se z njimi tudi spreminja. V primeru EU lahko govorimo zgolj o nekakšni postajajoči konstituciji, ki ga oblikuje postajajoče politično telo, ki se skozi ta isti proces tudi samo-konstituira.

Tenzija med fragmentacijo in integracijo se odraža tudi v nastajajočem državljanstvu EU. Ta v odnosu do nacionalnega državljanstva po eni strani ostaja omejeno in drugorazredno. Po drugi strani pa njegova institucionalizacija na evropski ravni nakazuje prelom z absolutnim primatom nacionalnega državljanstva in naznanja oblikovanje njegove nove, nadsobne dimenzije. Da bi ponazorili značilnosti evropskega konstitucionalnega prostora, v katerem nacionalna država ostaja temeljni garant pravic posameznika, hkrati pa pravice in prakse državljanstva prevzemajo večplastne oblike in se odvijajo na različnih ravneh, analiziramo koncept postnacionalnega državljanstva. Ta ne pomeni oblikovanja globalne suverenosti, novega pravnega statusa ali identitete, ampak notranjo transformacijo državljanstva, ki je hkrati subnacionalno, nacionalno, kontinentalno in globalno. Po eni strani postnacionalno državljanstvo izhaja iz

dejstva, da so državljske pravice vse bolj utemeljene v mednarodni zakonodaji ter v konvencijah o človekovih pravicah ter s tem vse bolj neodvisne od nacionalnega državljanstva. Hkrati pa sloni na predpostavki, da je državljanstvo konstruktivističen proces, ki ni fiksna institucija, ampak sestoji iz vsakdanjih praks, kjer novi diskurzi in identitete oblikujejo nove zahteve ter s tem proizvajajo nove družbene institucije.

Analitski del disertacije nadaljujemo z analizo vzpostavljanja skupnega evropskega mejnega režima in migracijskih politik. Njihova evolucija v zadnjih dvajsetih letih nakazuje vse večje omejevanje pravice do azila in jasno strategijo usmerjanja migracij iz tretjih držav v režim kvotnega sistema delovnih dovoljenj. Ti. evropsko migracijsko transvladje je tako predvsem proces selektivnega vključevanja migrantov, cilj tovrstne migracijske politike pa je nenehno kroženje 'izbranih' migracij, ki predvideva zgolj začasne in izjemno prekerne statuse omejenih pravic. V procesu kontinuirane produkcije različnih pravnih statusov, ki segajo od nelegalnega migranta do državljana, meje ne ločujejo več zunanosti od notranosti, ampak prečijo celotni prostor Evrope. Meje niso več fiksne linije, ampak so mobilne, fleksibilne in vse bolj digitalne. Postajajo biografske meje, vtisnjene neposredno na telesa posameznikov.

Kot nakazujejo poprej opisane transformacije, državljanstva danes ne moremo več razumeti kot unitarno ali homogeno celoto, ampak kot razdeljen koncept, ki se oblikuje v odnosu z mejami, ki ga definirajo. Nedržavljeni, tujci, nedokumentirani so podvrženi izključevanju in hkrati postajajo ključni akter preoblikovanja meja državljanstva. Zato disertacijo zaključuje empirični del, kjer preučujemo različne državljske prakse 'mejnih bojov' v Sloveniji v času globalizacije in kontinentalne integracije. V njem raziskujemo, na kakšen način so njihove državljske prakse vpete v dinamični prostor evropskega konstituiranja ter kako jim je v prelevanju z drugimi boji na mejah, lateralah in marginah uspelo izzvati ali celo preseči formalne zamejitve slovenskega in evropskega državljanstva. V tem raziskovanju smo izhajali iz hipoteze, da 'mejni boji' niso zunanost državljanstva, temveč so vedno že politična in državljska praksa. Da bi poimenovali tovrstno razumevanje 'mejnih bojov', uvajamo koncept alterdržavljanstva. Njegova temeljna značilnost je nenehno izzivanje meja obstoječih institucij ter proizvajanje novih, onkraj binarnosti med državljeni in nedržavljeni ter med državljskim statusom in praksami državljanstva.

Ključne besede: evropsko državljanstvo, evropska konstitucija, evropske meje, postnacionalno državljanstvo, migracije

Summary: Constituting European Citizenship - Citizenship as a Social Practice

The underlying attempt of this dissertation is primarily the description of the concept of citizenship in Europe with special focus on its contemporary, postnational transformations. We pose the basic hypothesis that these transformations are the result of various practices of citizenship that continuously redefine the borders of a political community by expanding and deepening its boundaries. First part of the dissertation is therefore dedicated to various historic modulations of the constitution of citizenship rights, the transformations of the criteria of inclusion into the field of rights as well as the modes of its expansion and contraction. The criteria for inclusion into citizenship have varied significantly throughout its two thousand years of history. Its only inherent and continuous feature is the fact, that it was always constituted as particular and exclusive, referring to a specific social group and with a clear definition of its 'outside'.

Dissertation continues with the analysis of transformations of European political space and sovereignty, deriving from the hypothesis of historic and political uniqueness of European integrations. EU is constituted as a transnational space with a diffuse and flexible process of normative and political decision-formation and decision-making. Different actors implement different and occasionally also conflicting tendencies of 'fragmentation' and 'integration' on multiple levels. Consequently, European union can not be understood as an emerging super-state, neither can it be conceived as a loose confederation of nation states, since its political identity emerges from multiple processes and simultaneously transforms through them. In the case of EU we can only speak of a kind of an evolving constitution, defined by an evolving political body, which in turn constitutes itself through the same process.

Tension between fragmentation and integration is reflected also in the emerging EU citizenship, which remains limited and secondary to citizenship of member states. Nevertheless, its institutionalization on the European level is also an indicator of a shift from the absolute primacy of national citizenship and the formation of its new, postnational dimension. To be able to demonstrate the characteristics of European constitutional space, where nation states continue to remain the main guarantor of rights of individuals and where simultaneously rights and practices of citizenship assume multiple forms on multiple levels, we analyze the concept of postnational citizenship. This concept is not defined by a formation of a new global sovereignty, status or identity. Postnational citizenship is the internal transformation of citizenship, which is simultaneously subnational, national, continental and global. It is defined by the fact that citizenship rights are

increasingly founded in international law and conventions on human rights and therefore increasingly independent from national citizenship. Postnational citizenship is not a fixed institution, but a constructivist process of everyday practices, where new discourses and identities define new demands and produce new social institutions.

The analytical part is continued with the analysis of the common European border regime and migration policies. Their evolution over the past twenty years indicates an increasing limitation to the right to asylum and a clear strategy of channeling migration from third countries into the boundaries of the regime of selected working migration. The so called European migration trans-governance is basically a process of hierarchic inclusion of migrants with the aim of perpetual circularity of 'chosen' migration with only temporary and extremely precarious legal statuses of limited rights. In the process of continuous production of various legal statuses, ranging from 'illegal' migrants to citizens, borders ceases to demarcate the inside from the outside. They cross the entirety of European space, transforming from fixed lines to mobile, flexible, digital and biographic borders, printed on bodies of individuals.

Previously described transformations indicate the inability to understand contemporary citizenship as unitary or homogeneous. It is rather a divided concept, defined in the relation with its borders. Non-citizens, aliens and undocumented are simultaneously subject to exclusion from citizenship and the basic actor of the transformation of its boundaries. The concluding empirical part of the dissertation is therefore dedicated to various practices of citizenship by different 'border struggles' in Slovenia in the period of globalization and continental integration. We investigate the ways, in which their practices of citizenship infuse the dynamic space of European constitutionalisation and how they managed – in collaboration with other struggles on boundaries, laterals and margins – to challenge and even transcend the formal limitations of Slovene and European citizenship. We have based this research on the hypothesis, that 'border struggles' are not exterior to citizenship, but are always an already existing political and citizenship practice. In order to define this notion of 'border struggles' we introduce the concept of alter-citizenship. Its basic feature is its continuous questioning of the borders of existing institutions and the production of new ones beyond the binary divisions between citizens and non-citizens and between formal citizenship and practices of citizenship.

Keywords: European Citizenship, European Constitution, European Borders, Postnational Citizenship, Migration

KAZALO VSEBINE

1. UVOD.....	8
2. GENEALOGIJE EVROPSKEGA DRŽAVLJANSTVA.....	20
2.1. Polis.....	22
2.2. Civitas.....	30
2.3. Srednji vek.....	36
2.4. Absolutizem in razsvetljenstvo.....	46
2.5. Moderna.....	56
3. TRANSFORMACIJE DRŽAVLJANSTVA.....	71
3.1. Nacionalno državljanstvo in globalizacija.....	75
3.2. Evropska unija in nadnacionalna suverenost.....	79
3.2.1. Prostorska dinamika: fiksnost in mobilnost.....	80
3.2.2. Časovna dinamika: integracija in fragmentacija.....	83
3.2.3. Konstitucionalizacija EU in ustavni patriotizem.....	87
3.3. Konstituiranje državljanstva EU.....	91
3.3.1. Razvoj državljanstva EU.....	93
3.4. Teorije kozmopolitskega državljanstva.....	100
4. MEJE DRŽAVLJANSTVA.....	112
4.1. Borderlands.....	116
4.2. Biomeja.....	122
4.3. Migracijsko transvladje.....	129
5. PRAKSE DRŽAVLJANSTVA.....	141
5.1. Kozmopolis.....	143
5.2. Mejni boji.....	151
5.3. Alterdržavljanstvo.....	189
6. LITERATURA.....	200
7. IMENSKO KAZALO.....	218
8. STVARNO KAZALO.....	224

1. UVOD

To je potovanje skozi evolucijo koncepta, ki ima nešteto manifestacij in definicij. Je analiza transformacij dojetanja in izvajanja državljanstva, tako skozi njegovo več kot dvatisočletno zgodovino kot v njegovih sodobnih pravnih, političnih in družbenih oblikah. Pri tem sledimo tako institucionalnim in normativnim ureditvam kot različnim disciplinarnim konceptualizacijam, pri čemer izhajamo iz temeljne hipoteze, da so te transformacije posledica nenehnih uporov in izzivanja konstituiranega reda s strani izključenih, ki z izvajanjem različnih državljanskih praks vedno znova redefiniirajo meje politične skupnosti in državljanstva ter ga s tem širijo in poglobljajo. Na tej poti ne iščemo absolutne definicije državljanstva, prav tako ne nakazujemo njegove končne evolucije. Državljanstvo nas zanima kot tista institucija, ki v konkretnem času in prostoru definira dostop do določenega obsega in globine pravic. Bolj kot sam poskus totalnega konceptualnega zaobjetja institucije državljanstva nas torej zanima, na kakšen način so se in se še vedno konstituirajo državljanske pravice, kako se transformirajo kriteriji vključevanja in izključevanja iz polja pravic in na kakšne načine se to polje širi ali krči.

Skozi zgodovino so se kriteriji hierarhičnega vključevanja v državljanstvo nenehno spreminjali, stalnica državljanstva pa je dejstvo, da se je vedno konstituiralo kot partikularno in ekskluzivno, nanašajoč se na specifično družbeno skupino in z jasno definicijo svoje 'zunanosti'. Prav gotovo ne gre za unitaren ali statičen koncept, ampak je njegova konstantna dinamičnost v korelaciji s transformacijami drugih, z državljanstvom tesno povezanih in soodvisnih institucij, namreč z definicijami politične suverenosti in politične skupnosti. Tudi te so se skozi zgodovino močno spreminjale, zato je pričujoča analiza konstituiranja evropskega državljanstva nekakšna *historia res gestae*, saj nas do nastanka nove evropske politične paradigme popelje skozi svet konstituirane in konstituirajoče moči v grških mestnih državah, rimskem *civitasu*, srednjem veku, absolutističnih monarhijah in nacionalnih državah. Genealogija konstituiranja evropskega državljanstva se nadaljuje z analizo transformacij evropskega političnega prostora in s konceptualizacijo postnacionalnega državljanstva EU. Pri tem izhajamo iz hipoteze o odprtem procesu konstitucionalizacije EU oziroma o konstitucionalizaciji brez konstitucije, ki ga poganjajo različne državljske prakse tistih, državljanov in nedržavljanov, ki jih obstoječe konstitucionalne ureditve izpodrivajo ali zaobhajajo.

Disertacija tako skuša nadgraditi oziroma preseči konvencionalne družboslovne teoretizacije evropske konstitucionalizacije, ki »družbe ne razume v izrazih družbene transformacije, temveč v izrazih projekta, ki ga bo realizirala EU, kot rezultat ekonomske in politične integracije« (Delanty in Rumford, 2005: 185). Teoretski okvir disertacije je zato razvitje hipoteze o konstituirajočih učinkih družbe oziroma državljskih praks 'od spodaj' in njihove moči transformacije etabrirane pravno-politične konstitucije v Evropi. Evalvacija hipoteze o historičnem in političnem unikumu procesa konstitucionalizacije EU in njegovi strukturni odprtosti, ki tem transformacijam odpira in širi prostor intervencije, se tako odmika od klasičnih »družboslovnih državnih in teritorialnih temeljev političnega življenja« (Delanty in Rumford 2005, 185) ter gradi na novih zahtevah po državljanstvu, ki »ustvarjajo nove oblike pravic/prava, utemeljene na zahtevah živeče izkušnje izven normativnih in institucionalnih definicij države in njenih kod« (Isin 2002, 265).

Državljanstvo se je skozi stoletja definiralo kot pravna, politična in družbena vez med posameznikom in določeno politično skupnostjo. Če so se v antiki in srednjem veku prakse in artikulacije novih institucij in pravic odvijale predvsem v mestu, je bila v moderni primarni locus politične konstitucije nacionalna država. Za Marshalla, po katerem je država blaginje temeljni element socialnega državljanstva, je nacionalno državljanstvo postalo hegemonsko zaradi njegove učinkovitosti pri zamejevanju razrednega konflikta. Po drugi strani pa je bila ravno ta 'učinkovitost' vir kritike pri teoretikih in zagovornikih radikalnejše demokracije, saj so bili »skeptični do državljanstva, ki se je, kot v Marshallovem modelu, razumelo kot protistrup za neenakosti, ki jih ustvarja kapitalizem. Zato državljanstvu niso pripisovali transformativne vloge«. (Delanty 2007, 18) Kljub temu od srede dvajsetega stoletja nacionalno državljanstvo skozi državo blaginje ter dodelitvijo enakih individualnih civilnih in političnih pravic vsaj v teoriji postane sinonim za določeno univerzalnost in enakost. A v praksi je bilo tudi to državljanstvo le parcialno in diferencirano, saj je nacionalnost zgolj nadomestila poreklo, lastnino ali spol kot ključ dostopa do pravic in s tem izključila vse, ki so izpadli iz njenih arbitrarnih zamejitev. Hkrati pa se je le delno navezovalo na vprašanja demokracije kot participacije, saj je v svoji liberalni različici predpostavljalo »pasivno koncepcijo posameznika kot prejemnika določenih pravic«, v svoji republikanski tradiciji pa ohranjalo »konzervativni pogled na posameznika kot vrlega in predanega javnemu dobru«. (Delanty 2007, 18)

V osemdesetih in devetdesetih letih dvajsetega stoletja je globalizacija kot prostorska in časovna kompresija primat nacionalne suverenosti razpršila na množstvo lokalnih, nacionalnih in transnacionalnih institucij. Vzporedni premik od 'vlade' k 'globalnemu vladovanju' v vse ravni odločanja vključi tudi številne zasebne in nevladne akterje, ki so nekakšne 'suprateritorialne konstituente' in s tem vse bolj neodvisne od držav, čeprav vplivajo na odločitve znotraj njih. Posledični demokratični deficit povzroča vse večjo 'izdolbenost' nacionalne države in s tem dominantnega modela marshalijanskega državljanstva, saj so pravice bolj podvržene diktatom globalnega finančnega trga kot diskreciji

nacionalnih oblasti. S politikami deregulacije in fleksibilizacije se tako prekine relativno kontinuiran razvoj državljskih pravic z zmanjševanjem njihovega obsega za državljane in z njihovim popolnim zanikanjem čedalje večjemu številu prebivalcev, predvsem naraščajočim skupinam čezmejnih migrantov, beguncev in ljudi brez vsakršnega pravno-političnega statusa.

Čeprav se globalizacija in državna suverenost do neke mere medsebojno utrjujeta in se posledično tudi danes vloga nacionalne države ohranja, se mehanizmi artikulacije političnega ponovno nepovratno spreminjajo. Politične subjektivitete ter prostori njihove mobilizacije in naslavljanja »skupaj z nacionalnim značajem pridobivajo tudi transnacionalnega in subnacionalnega. Njihova participacija se razteza onkraj zamejitev unitarne nacionalne skupnosti, pokriva multiple lokalitete in transnacionalno povezuje javne sfere«. (Soysal 2011, 2) Transformacija subjektivitet in njihovih praks prinaša transformacije njihovih identitet in lojalnosti, ki so čedalje bolj fluidne in hibridne, kar ima pomembne implikacije za institucijo nacionalnega državljanstva, ki vse bolj »izgublja napram novim oblikam državljanstva, ki svojo legitimnost črpajo iz deterritorializiranih pojmovanj pravic in vrednosti neke osebe in tako niso več nedvoumno zasidrane v nacionalnih kolektivitetah«. (Soysal 2011, 1)

V kontekstu transformacij suverenosti se tudi EU konstituira kot transnacionalni prostor z mnogoterimi in prekrivajočimi se centri oblasti ter pluralnostjo ravni in akterjev. Kljub različnim in občasno tudi konfliktnim tendencam 'fragmentacije' in 'integracije', izhajamo iz hipoteze, da smo priča postopnemu oblikovanju evropskega političnega prostora, kjer osnova državljanstva ni več izključno nacionalna identiteta, temveč skupna in postajajoča konstitucija. V njej državljski boji in prakse destabilizirajo institucionalne okvirje ter odpirajo nove politične prostore, v katerih kolektivna identiteta izvira iz demokratičnih procesov in se z njimi tudi spreminja. Ta identiteta torej ni 'naravna' in fiksna, ampak umetna in fluidna, saj se nenehno definira in redefinira na osnovi pogajanj in odnosov moči različnih družbenih akterjev. Ta tenzija se reflektira tudi v

nastajajočem državljanstvu EU, ki v odnosu do nacionalnega državljanstva po eni strani ostaja omejeno in drugorazredno, po drugi strani pa je vseeno oblika nove nadnacionalne institucije, ki omogoča nove oblike državljske participacije in reprezentacije onkraj normativnih določitev nacionalnih držav. Je empirična materializacija genealogije državljanstva skozi prakso, zato se njegova prelomnost nahaja predvsem v njegovi potencialnosti, v odpiranju možnosti mišljenja o alternativnih in fleksibilnih političnih skupnostih.

Transformacije suverenosti in državljanstva se prelivajo v transformacijo meje, ki v simultani deteritorializaciji in reteritorializaciji postaja vse bolj razpršena, mobilna, fleksibilna, nematerialna in vseprisotna. Prehod iz statične meje v fleksibilen 'mejni režim' prinaša eskalacijo in potenciranje notranjih in zunanjih meja, ki imajo tako fizične kot pravno-politične oblike. Tovrstna 'odprta teritorialnost', kjer sobiva več vrst prostorskih in temporalnih meja, prinaša fragmentacijo evropskega političnega prostora skozi nove državljske hierarhije in izključujoče pravne regulacije. Priča smo eskalaciji množice začasnih in/ali parcialnih pravnopolitičnih statusov, 'lateralnih prostorov' oziroma pravnih periferij državljanstva, kjer meje niso več fizične linije, ampak so vtisnjene na telesa in vse bolj postajajo 'biografske' meje. Hkrati pa EU s procesom širitve, delno eksternalizacijo migracijskega upravljanja in ti. sosedsko politiko vse bolj postaja mejno območje oziroma 'borderland', 'dinamični prostor', ki zajema, razstavlja in sestavlja lokalno, nacionalno in nadnacionalno. Krepitev regulacijskega in upravljaljskega značaja mejnega režima razkriva tudi produktivno dimenzijo meje, ki poleg novih pravnih, političnih in teritorialnih kategorij ter njihovih medsebojnih odnosov proizvaja tudi nove nadzorne subjekte, nove oblike vednosti ter nadzornih praks in s tem razkriva, kako so »v *fabrica mundi* sodobnega sveta meje instrumentalne v produkcijah prostora, delovne sile, trgov, jurisdikcij in številnih drugih objektov, ki se posledično stečejo v produkcijo subjektivitet«. (Mezzadra in Neilson 2013, 280)

Konstituiranje evropskega mejnega režima skozi poskuse nadzorovanja in selekcioniranja migracij paradoksalno postaja eden izmed motorjev evropske integracije, predvsem v izgradnji lastne, skonstruirane 'zunanosti' skozi učvrstitev meja ter posledično afirmacijo 'evropske' politične in družbene identitete. Po drugi strani pa migracije poleg krepitve nadzora krepijo tudi transnacionalno dimenzijo evropskega prostora, tako na ravni 'večravskega vladovanja' kot na ravni politične skupnosti z naraščajočo prisotnostjo globalnih subjektivitet. V procesu konstituiranja transnacionalnega ali postnacionalnega prostora novih državljanskih pravic in novih subjektov državljanskih pravic, ki ga postavljamo v različne državljanske prakse 'mejnih bojev', izhajamo iz hipoteze, da so migracije nezadržno in avtonomno gibanje, ki nenehno preplavlja kanale ter ruši jezove teritorialnih, normativnih in političnih zamejitev. Zapiranje meja gibanja ne zaustavi, ampak ga preusmeri v druge, nevarnejše in zahtevnejše trajektorije, na kar nas med drugim vsak dan opominjajo podobe velikanskega trpljenja in upanja na obeh straneh Sredozemskega morja ter na obeh koncih ti. balkanske migracijske poti. Migracije so in bodo zmeraj neustavljivo gibanje osvobajanja, večno tranzitorne, tako v fizičnem kot statutarnem smislu, zaradi česar se jih ne da razumeti, omejiti, nadzorovati ali upravljati z restriktivnimi ukrepi in s koncepti multikulturalizma, državnimi politikami integracije ter z diskurzom človekovih pravic, ki so v odsotnosti državljanskih pravic povsem nične in votle.

Namesto tega skušamo 'avtonomijo migracij' analizirati skozi raziskovanje vednosti in praks subjektivitet v gibanju ter njihovega družbenega in političnega potenciala spreminjanja odnosov moči, institucionalnih omejitev in normativnih določitev. Tako izhajamo iz hipoteze, da 'mejni boji' niso zunanost politične in državljanske konstitucije, ki si prizadevajo za vključitev v polnopravno državljanstvo, temveč so vedno že politična in državljanska praksa, kar pomeni, da »[d]ržavljanstvo in drugost nista dva različna pogoja, temveč dva vidika ontološkega pogoja, ki omogoča politiko« (Isin 2002, x). Da bi poimenovali tovrstno razumevanje 'mejnih bojev' oziroma njihovih državljanskih praks, uvajamo koncept alterdržavljanstva, katerega temeljna poteza je zavračanje

dihotomije med državljani in nadržavljeni ter s tem hierarhičnega vključevanja v korpus državljskih pravic. Alterdržavljanstvo je praksa, ki ni niti zunaj odnosa oblasti niti povsem v njem. Z državljanstvom ni niti homologno niti v opoziciji, ni niti subjekt niti objekt oblasti. Alterdržavljanstvo je projekt osvobajanja singularitet skozi nenehno izzivanje meja obstoječih institucij ter proizvodjanje novih.

Disertacija je tako prispevek k znanstveni deskripciji in analizi državljskih praks v vseevropskem konstitucionalnem prostoru, ki na podlagi razvitja navedenih hipotez nakazuje in uveljavlja možnost radikalne transformacije klasičnih konceptov konstitucionalizma in državljanstva. Prinaša politološko interpretacijo ter konceptualizacijo teorij in praks družbenih gibanj, bojev in procesov za razširitev in poglobitev državljskih pravic. Posebni poudarek je namenjen do sedaj neobstoječi analizi konstituirajočih implikacij tovrstnih bojev v Sloveniji, ki so se razvili kot kontinuiteta večletnih praks in intervencij v okviru prizadevanj za svobodo gibanja in pravico do bivanja v Evropi in onstran nje. Opis konstituiranja evropskega državljanstva kot objekta analize je tako rezultat raziskovanja oblikovanja in delovanja teh gibanj in iniciativ, njihovih implikacij za razvoj državljanstva na nacionalni in evropski ravni ter njihovih metod boja pri uveljavljanju 'pravice do mesta'. Mesta namreč vse bolj postajajo primarni kraj delovanja novih in postnacionalnih bojev za 'pravico imeti pravice', saj je po eni strani v njih zgoščena ekonomska in politična moč, po drugi strani pa so kraj agregacije različnih skupin prebivalstva ter njihove konstituirajoče moči za gradnjo transnacionalnih solidarnostnih mrež in institucij. Prav tako pa mesta kot tradicionalno boreča se za avtonomijo od drugih vrst suverenosti, danes predvsem državne suverenosti, vse bolj povzemajo ali posvajajo določene postnacionalne in alternativne politike in prakse, ustvarjajoč nove institucije, ki so ali bi lahko postale protiutež nacionalnim restriktivnim politikam.

Časovne in geografske razsežnosti našega raziskovanja ter fluidnost in heterogenost objekta naše analize so zahtevale tudi pluralnost uporabljenih metodologij. V analitskem delu disertacije, ki obsega tri poglavja o genealogiji, transformacijah in mejah državljanstva v Evropi, smo uporabljali predvsem kvalitativno metodo. Ta v nasprotju s kvantitativno metodo, ki poudarja pomen meritve in analize predpostavljenih vzročnopolosledičnih razmerij med spremenljivkami, razsvetljuje *načine*, s katerimi je ustvarjena določena družbena realnost. Analitski del disertacije je tako kvalitativna raziskava historičnega in konceptualnega *načina* konstituiranja evropskega državljanstva, prostora in suverenosti ter njihovih interpretacij in transformacij skozi institucionalne in državljanske prakse. Osnova te kvalitativne konceptualne deskripcije je analiza primarnih in sekundarnih virov, kjer sledimo predvsem avtorjem in avtoricam, ki zavračajo 'naravnost', determiniranost ali statičnost političnih in družbenih koncepcij ter odkrivamo »trenutke postajanja političnega s strani nedržavljanov, outsajderjev in tujcev« (Isin 2002, x).

Zadnje poglavje disertacije posvečamo različnim praksam državljanstva in teoretskemu razvitju koncepta alterdržavljanstva. Kot del disertacije, ki izhaja iz empirične raziskave, je rezultat kombiniranja različnih metodologij. Po eni strani sloni na deskriptivni analizi ter teoretski refleksiji več kot desetletne etnografske raziskave med različnimi gibanji za poglobitev in razširitev državljskih pravic v Sloveniji. Ta je potekala v obdobju med leti 2000 in 2012 *med* in *z* begunci iz Bosne in Hercegovine, izbrisanimi prebivalci, prosilci za mednarodno varstvo, povezanem v gibanju Svet za vsakogar, in migrantskimi delavci, združenimi v pobudi Nevidni delavci sveta oziroma *Invisible Workers of the World* ali IWW. Cilj etnografske metode, utemeljene na tradicionalnih pristopih terenskega dela, opazovanja, intervjujev in srečevanj, je bil poskus zaobjetja heterogenosti različnih mejnih bojev v Sloveniji ter njihove metodologije in zapuščine, hkrati pa je analiza procesa gradnje njihovih skupnih in avtonomnih političnih prostorov. Namreč, noben boj za državljanske pravice ni vezan zgolj na eno identiteto, pa naj bo migrantska, razredna, rasna, vezana na spol ali spolno orientacijo. Kljub

svojim lastnim specifikam in določitvam je vsak tovrstni boj *družbeni boj*, je kolektivno prizadevanje za izgradnjo alternativne oblike blaginje, ki je neodvisna od državljanskega ali kakršnega koli drugega statusa posameznice ali posameznika. Ti napor se izražajo v različnih praksah reappropriacije prostora in družbenih virov kot so izobrazba, kultura ali komunikacije. Pri tem ustvarjajo nove jezike in instrumente za produkcijo vednosti, hkrati pa skozi srečevanja in skupne izkušnje razvijajo nove artikulacije lastne družbene pozicije ter nove subjektivacije onkraj fiksnih in statičnih identitet.

Po drugi strani pa je empirični del zgrajen na izkušnji, ki daleč presega klasične raziskovalne cilje in metode znanstvene produkcije. Desetletje srečevanj ter kolektivnega ustvarjanja, potopljeno v kontekst skrajne politične, družbene in socialne ranljivosti subjektivitet v boju, je nenehno zamegljevalo meje med 'subjektom' in 'objekti' raziskave. Ter meje med raziskovanjem in sodelovanjem, opazovanjem in delovanjem, med znanstveno deskripcijo obstoječega in političnim ustvarjanjem možnega. Tovrstne metode sodelovalne raziskave so se pričele uveljavljati že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, predvsem kot kritika tradicionalnih raziskovalnih modelov, ki so se s svojim instrumentalističnim odnosom do 'informatorjev' ter strogo zamejenimi vlogami artikulacije in interpretacije pridobljenih informacij prepogosto izkazali za preveč rigidne, hierarhične in konec koncev neučinkovite. Pri tem so pionirsko delo razvoja in epistemske uveljavitve novih raziskovalnih pristopov opravile predvsem različne feministične metodologije ti. drugega vala, ki so si prizadevale izoblikovati raziskovalne strategije, s katerimi bi osvetlile »narrative in perspektive zgodovinsko potlačenega kolektivnega glasu žensk na zahodu in drugje« (Fluehr-Lobban 2008, 177). Ob tem se kot poglavitne poteze feminističnega raziskovanja izpostavljajo predvsem medsebojno zaupanje, enakopravnost njegovih udeležencev in udeleženk, premik od koncepta 'informatorka' h konceptu 'sodelujoče' ter vzajemna izmenjava znanja in informacij. Tako se lahko raziskava razvije v »dolgoročni odnos, v katerem sodelovanje pri snovanju projekta, njegova izvedba in objava, služi tako interesom skupnosti kot teoretskim

interesom«. (Fluehr-Lobban 2008, 178)

Vzporedno z razvojem feminističnih pristopov so nastajale tudi druge podobne metodologije, katerih cilj je bilo izpostavljanje mnogoterih, egalitarnih in v skupnost usmerjenih perspektiv. Kot odgovor na občasne kritike, da je feministična metodologija kljub svoji pomembnosti in prelomnosti pogosto evrocentrična in da v njej dominirajo raziskovalke iz zahodnega sveta, se je začela razvijati ti. kolaborativna antropologija, ki je razvijala ti. postkolonialne pristope in spodbujala raziskovalne projekte, katerih nosilke so izhajale iz raziskovanih skupnosti. Sočasno številne znanstvenice in znanstveniki na različnih koncih sveta podobne metode prenašajo v povsem druge kontekste, predvsem med delavska in študentska gibanja, v boje različnih manjšin in v urbane subkulture. Najpomembnejša razlikovalna poteza tovrstnega sodelovalnega raziskovanja, ki se je v zadnjem desetletju uveljavilo pod oznako 'aktivistična raziskava' ali 'soraziskava', je njegova izhodiščna predpostavka, da je vse znanje vedno kolektivno proizvedeno. Zato je soraziskava vedno usmerjena tudi v deskripcijo načina produkcije, rabe in distribucije vednosti v samih raziskovanih skupnostih. Vsaka iniciativa, vsak boj, rabi vednost o tem, kakšni so materialni in objektivni pogoji sistemov dominiranja, ki jih želijo ukiniti ali preseči. Tako nas je naše raziskovanje 'mejnih bojev' na primer privedlo do analize singularnih, zelo specifičnih odnosov oblasti, kakršno je konstituiranje slovenskega državljanstva, azilne politike in režima delovnih migracij ter delovanje institucij, kakršni so delavski domovi, azilni dom ali center za tujce. Hkrati pa vsak boj in vsaka iniciativa proizvaja ogromno nove vednosti, vezane na lastne ter neponovljive družbene in politične izkušnje. Čeprav se tovrstna dialektika odvija v vsakem raziskovalnem kontekstu, je pomembna distinkcija soraziskave v tem, da raziskava ni *cilj*, kakor je to običajno v tradicionalnejših znanstvenih pristopih. V soraziskavi je proizvodnja vednosti ključni *instrument* boja, kar pomeni, da se njeni rezultati in izsledki vrnejo nazaj v skupnost, da bi jih lahko ta skupnost artikulirala, plemenitila in se z njimi opolnomočila. Le tako se lahko zagotovi, da se subjektivitete v boju ne spremenijo v nekakšno surovino

raziskave, v kateri je interpretacija povsem v rokah raziskovalcev oziroma znanstvenikov.

V soraziskavi pa je poleg vprašanja produkcije vednosti ključnega pomena tudi način distribucije vednosti oziroma vprašanje, kako preprečiti, da se ta uporabi v namene, ki so diametralno nasprotni ciljem raziskave, na primer krepitvi režima izkoriščanja ali nadzora, črpanju profitov zaradi posrednih ali neposrednih učinkov pridobljenih informacij ali zasebni apropiaciji proizvedene vednosti, s čimer se ne privatizira zgolj podatkov in informacij, temveč tudi odnose in znanje, ki je bilo družbeno proizvedeno. Znanstvena produkcija postaja eno izmed najpomembnejših bojišč prihodnosti, kajti tudi znanost je vedno dvojna, združuje tako oblast kot upor, lahko služi izpopolnjevanju oblik dominacije, lahko pa pripomore k širitvi polja osvobajanja in transformacije. Zato se je ključno zavedati odnosa moči, ki se vzpostavlja skozi artikulacijo vednosti, saj je le ta pogosto povezana z razvijanjem določenih političnih in strokovnih pristopov, ki ti ranljive skupine objektivizirajo, pasivizirajo, viktimizirajo ali jim celo povsem odvzamejo vsakršno subjektiviteto. Tovrstna znanost namesto krepitve protagonizma skupnosti v boju ter s tem širitve njihovega in posledično celotnega družbenega potenciala vse prepogosto normalizira, kategorizira in s tem nadzira svoje lastno raziskovalno vprašanje. Bistvo soraziskave pa je ohranjanje avtonomije in glasu subjektivitet, odpiranje prostorov za družbene prakse, ki krepijo njihovo moč in jim dajo vednost za organiziranje ter vzpostavljanje novih odnosov in institucij. Soraziskava je produkcija skupne vednosti, skupnega jezika, pa tudi skupnega političnega prostora, ki je hibrid med objekti in subjekti raziskave, kjer so vsi eksperti lastnih življenj.

Metoda soraziskave je tako priložnost, da kritično ovrednotimo tudi tradicionalno znanstveno produkcijo in raziščemo, na kakšen način so meje konstitutivne za hierarhije v produkciji in dostopu do znanja. Soraziskava stremi k temu, da se prepozna in upošteva različne metodologije proizvodnje vednosti in različne subjekte, ki jo proizvajajo. Soraziskava je torej metoda, kjer je subjekt produkcije

znanja družba v celoti in kjer so rezultati, abstrakcije in transformacije te vednosti prosto dostopni in odprti za spremembe ali nadgradnje, brez lastninskih, avtorskih ali drugih ovir. Le tako se lahko vključi pluralnost in heterogenost subjektivitet, ki so pogosto tudi konfliktne, antagonistične ali celo izključene iz glavnih tokov družbe, s čimer se odpirajo možnosti za družbene, politične in znanstvene inovacije. Cilj soraziskave torej ni znanstvena artikulacija ali reprezentacija, temveč produkcija sredstev za prevzem nadzora nad lastno fizično in družbeno mobilnostjo. Sledeče strani so poskus proizvodnje sedimentov vednosti iz surovin, ki so naše skupne izkušnje in spomini.

2. GENEALOGIJE EVROPSKEGA DRŽAVLJANSTVA

Že v antiki je koncept državljanstva zaznamovala temeljna dvojnost, ki ga določa še danes: na eni strani je omogočal oblikovanje etnične in politične skupnosti formalno enakih državljanov, na drugi strani pa se je oblikoval v nasprotju z veliko večino izključenih prebivalcev in prebivalk *polisa* in *civitas*, dveh ključnih antičnih političnih, teritorialnih in državljanskih formacij. Državljanstvo antike je bilo podobno kot državljanstvo moderne vzvod vzpostavljanja in legitimiranja obstoječega pravno-političnega reda, saj je omogočalo »uveljavljanje enakih pravic med državljani, pravno in politično identiteto, ki je ukazovala njihovo poslušnost in hkrati med njimi vzpostavila hierarhijo, ki je tako v družbenem kot političnem življenju reproducirala razlike, ki so veljale za naravne« (Magnetite 2005, 9). Antični politični red naj bi tako odseval družbeni red, le-ta pa naravni red, kjer domnevno vlada hierarhično razlikovanje. Zatorej je v antiki veljalo, da je pravična družba tista, ki vzpostavi hierarhično harmonijo

med naravno neenakimi ljudmi.

Čeprav so se tehnologije vključevanja in izključevanja državljanov tako med različnimi *polis* kot med *polis* in *civitas* precej razlikovale, pa je skupna značilnost antične politične misli in prakse dejstvo, da politična skupnost ni definirana kot teritorij ali kot suverenost, ampak kot skupnost državljanov. In čeprav Manville svari pred nevarnostjo razumevanja antičnega državljanstva z modernimi koncepti in 'dualizmi', kakršni so javno/zasebno, država/družba (glej Manville 1994), se vseeno veliko avtorjev strinja, da je še en pomemben vidik antičnega državljanstva njegovo prežemanje vseh vidikov življenja državljanov: »V antiki ni bilo nobenega razlikovanja med tem, kar danes imenujemo javna in privatna sfera. Rimsko 'civilno pravo' je bilo pravo so-državljanstva, ki je kodificiralo vse oblike odnosov med državljani, 'ekonomske' ali politične, zasebne ali javne, sekularne ali religiozne, civilne ali vojaške« (Magnette 2005, 7).

Samega bistva antičnega državljanstva pa se ne da izluščiti iz njegovih formalnih kodifikacij. Status državljana je sicer lahko bil prirojen ali pridobljen, vendar je bila za polno dojetje in uživanje državljanstva nujna participacija v praksi javne oblasti. »Biti državljan je pomenilo biti član skupnosti, ki jo določa njena avtonomija in ki sama sebi določa svoje zakone. Ni bilo mesta, republike, v polnem pomenu te besede, če ljudje niso bili vir in mera oblasti: znak tega je dejstvo, da ista beseda (*politeia* v grščini in *civitas* v latinščini) pomeni tako mesto in državljansko telo kot državljanstvo« (Magnette 2005, 8). Vendar Isin opozarja, da koncepta, kakršna sta 'polis' ali 'državljanstvo', nista bila v antiki nikoli definirana konsistentno in transparentno in da ju ne moremo razumeti kot esencialna ali univerzalna. Še več, »da so se pomen, raba in funkcija teh besed nenehno in pogosto spreminjali, priča o dejstvu, da so bile same objekt prevladujočih družbenih bojev« (Isin 2002, 65).

2.1. Polis

Kot začetek antične Grčije se običajno navaja nastanek prvih minojskih naselbin na Kreti okrog leta 3000 p.n.š., kot njen konec pa makedonsko zavzetje grških *poleis* leta 322 p.n.š.. Proti koncu ti. 'temnega veka' (1100–750) »se prične vzpostavljati nova formacija, *polis*, ki se jo povezuje z izginotjem monopola kraljev in s pojavitvijo plemenitih zemljiških posestnikov« (Isin 2002, 56), kakor tudi z vzponom antičnega 'patricijskega mesta' (glej Weber 1921, 1287). Oblikovanja grškega polisa, državljanstva in prvih zametkov demokracije ne moremo jasno časovno in prostorsko zamejiti, saj je šlo prej za razvoj kot za prelom, ki vsekakor ni bil univerzalen ali kontinuiran. Vendar lahko kljub temu trdimo, da je obdobje med nastankom politike in državljanstva v arhaičnem obdobju antične Grčije (750–500 p.n.š) in njegovim zatonom v klasičnem obdobju (500–400 p.n.š), relativno kratko.

V arhaični dobi se je ohranila delitev državljanov na klane, ki so temeljili na sorodstvenih vezeh, državljanstvo pa je bilo omejeno na pripadnike aristokracije. Ta se je iz podeželja postopoma selila v mesto, svojo identiteto pa je gradila tako proti kraljem kot proti kmetom, sužnjem in drugim ne-državljanom. »Diferenciacije med državljanji so bile tako stroge kot med državljanji in drugimi«, in sicer so se državljanji ločevali glede na »bogastvo, status, poreklo ali njihovo kombinacijo« (Isin 2002, 80). Zgled tovrstne normativne državljanske diferenciacije je na primer Solonova reforma v 6. stoletju p.n.š., ki je uvedla štiri razrede državljanov, ki so se več ali manj prekrivali s premoženjem posameznika. Močna skupna identiteta vladajoče aristokracije se je konstruirala v samopodobo plemenitega, herojskega vojščaka-državljana, zaradi česar je Weber polis imenoval kar 'vojaški ceh' (glej Weber 1958, 220). Ta pripadnost se je utrjevala tudi skozi različne rituale obiskovanja prireditev in medsebojnega darovanja, pa tudi z zabavami ali simpoziji in pogrebi, ki so oblikovali kult padlih vojščakov (glej Tandy 1997, 141–142).

Če lahko vzpon aristokratskega državljana razumemo kot prvo fazo oblikovanja grškega državljanstva, se je druga faza začela okoli šestega stoletja pred našim štetjem, predvsem s porastom 'dolžniškega tlačanstva', ki je po Webrovem mnenju postalo osrednji vzrok nezadovoljstva z vladavino aristokracije in posledičnega izzivanja njene nedotakljivosti in superiornosti (glej Weber 1909, 172). Po drugi strani pa so se »z začetkom denarne ekonomije, s spremembo v tehnikah proizvodnje orožja, z vpeljavo suženjstva in posledičnim porastom poljedelske produkcije in trgovine, odprle nove možnosti dostopa do bogastva in orodij vojskovanja« (Isin 2002, 75). Nova tehnika vojskovanja, ti. hoplitska pehota, je bila sestavljena večinoma iz ruralnega prebivalstva. Transformacija vojskovanja je deloma izhajala iz rasti števila prebivalstva mesta in njegovega zaledja, kar je zahtevalo več obdelovalnih površin in spremembo cilja vojskovanja. Taktiko vpadov aristokratskih kočij na tuja ozemlja je vse bolj izpodrivala strategija obrambe rodovitne zemlje pred tujo invazijo. To je zahtevalo obrat od individualnega in bliskovitega napada k trajni skupinski organizaciji. Hoplitski bojevniki so zahtevali večjo državljansko participacijo v polisu in kmalu je vsak, »ki se je lahko opremil in uril, postal član hoplita in državljan« (Isin 2002, 57)

Nove državljanske prakse so kmalu prinesle tudi redefinicijo kriterijev dostopa do državljanskih statusov. Kleistenove reforme politične organizacije Aten v šestem stoletju so klasifikacije na podlagi klanskih vezi nadomestile s klasifikacijami na osnovi teritorialnosti in sorodstva. Državljan Aten je lahko postal vsak sin moškega državljana, registriran v *demes*. *Demi* oziroma prostorska okrožja polisa so tako postali temeljna upravna enota, kjer so se oblikovali in hranili registri državljanov. Osnova državljanstva tako ni bilo več bogastvo, moč, status ali klanske vezi, ampak kraj bivanja v kombinaciji z *ius sanguinis*. Šele z uvedbo *demos* je polis postal »samoupravna teritorialna država mesta in poljedelskega zaledja, v kateri je vsaki moški zemljiški posestnik, aristokrat ali kmet, rojen na njenem teritoriju, posedoval svobodo in državljanstvo« (Mann 1986, 197).

Seveda še danes obstajajo različni pogledi na to, kaj je bila dejanska vsebina tega državljanstva in na kak način se je konstituiralo. Beseda *politeia*, ki jo danes prevajamo kot 'državljanstvo', »je derivat besede *polites* (državljan), ki je sama derivat besed *polis* (mesto). Etimologija nas uči, da sta se besedi *polis* in *polites* oblikovali, (...) ko je družbena skupina nadomestila družino kot referenčno skupnost« (Magnette 2005, 9), torej v času oblikovanja *demov* v šestem stoletju. Beseda *politeia* pa se oblikuje veliko pozneje, sredi 5. stoletja p.n.š., najdemo pa jo v različnih semantičnih kontekstih, »kjer včasih pomeni status državljana, včasih pa se nanaša bolj globalno na mesto oziroma njegovo 'konstitucijo', 'režim', 'državljsko telo'« (Magnette 2005, 9). Polisemija izraza *politeia* kaže, da gre po eni strani za »precizen, tehnični politični izraz, ki se je najpogosteje uporabljal v uradnih formulacijah o državljanstvu, na mestu 'etnične' kvalifikacije (Atenec, Špartanec itn.); dejansko kot formula nacionalnosti« (Magnette 2005, 14). Po drugi strani pa se *politeia* oblikuje kot ekskluziven privilegij peščice, ki je bil nenehna tarča političnih konfliktov in okoli katerega so se odvijali boji za njegovo širitev in poglobitev. Grške mestne države klasične dobe, kjer je veljala formalna enakost vseh državljanov, še danes veljajo za zibelko zahodnega dojemanja demokracije. Dejansko pa so bile demokratične Atene prej izjema kot pravilo antične Grčije in v resnici je bila tudi njihova konstitucija, vsaj v praksi, prej oligarhična kot demokratična.

Pomembno je izpostaviti, da je bilo državljanstvo prej kot na pravicah utemeljeno na dolžnostih, le-te pa se niso dojemale kot 'statutarne obveznosti', temveč kot priložnost izkazovanja državljskih vrlin v korist skupnosti, kjer naj bodo »vsi državljsani tako vladajoči kot vladani« (Faulks 2000, 17). Državljan je obstajal samo v skupnosti, iz katere je črpal svoje pravice in dolžnosti, pri čemer »njegove pravice niso bile individualne pravice, kot jih razumemo danes, temveč enaka participacija v kolektivnih pravicah: *isocratia* (enaka distribucija oblasti), *isonomia* (enakost politične participacije in enakost pred zakonom), *isegoria* (enaka pravica do govora)« (Magnette 2005, 15).

Dediščina grške politične filozofije in prakse seveda ni enoznačna. Že v četrtem stoletju p.n.š je atenski klasični koncept *politeie* in demokracije postal predmet kritike celotne generacije najvplivnejših filozofov obdobja, med njimi Ksenofana, Izokrata in Platona, ki so bili prepričani, da je premočan 'ljudski' vpliv spridil 'dobri režim'. Platon (424/423–348/347 p.n.š.) je celo trdil, »da je bilo mesto denaturalizirano, saj je pozabilo, da narava ne dela identičnih ljudi, kar implicira, da se resnična enakost prilagodi razlikam v statusu in da resnična pravičnost vsakemu dodeli svoje mesto« (Magnette 2005, 17). V polis se je ponovno pritihotapila oligarhična ideja, ki je namesto 'politični identiteti', ki predvideva enakost posameznikov in je osnova vsake demokratične konstitucije, dajala prednost 'družbeni identiteti', ki domnevno odslkava naravne hierarhične odnose.

Proti oligarhični viziji svojega učitelja in njegovemu pojmovanju 'idealnega mesta' se je delno postavil Aristotel (384–322 p.n.š.), ki se je v definiranju državljanstva naslonil na dolgo prakso atenske civilne tradicije. *Politeia* se v njegovi *Politiki* ponovno uporablja kot tehnični izraz, ki opisuje nacionalnost, največkrat pa ga definira v negativnem smislu, v nasprotju z nedržavljan ali v kontekstu različnih načinov odvzema ali dodelitve državljanstva.

Tako iz svoje definicije državljana izpusti 'tiste, ki so bili narejeni za državljanje', tujce, ki imajo zgolj pravico do bivanja v mestu, tiste, 'ki imajo pravne pravice v obsegu tožiti in biti obtožen', otroke in starce ter državljanje, obsojene na civilno degradacijo ali na izgon (III, 1275a1). Zaključí, da je definicija 'državljana v najožjem smislu' odvisna od enega ključnega dejavnika: 'njegova značilnost je, da sodeluje pri administriranju pravice in v javnih službah' (III, 1275a1). (Magnette 2005, 17–18)

Z določitvijo 'zakonodajne' in 'sodne' oblasti kot temeljev *politeie* je Aristotel status državljanstva povrnil v domeno politične prakse. Državljan obstaja zgolj v skupnosti mesta in mesto je vsota svojih državljanov: »Tistega, ki ima moč sodelovanja pri deliberativni ali juridični administraciji katerekoli države, sami poimenujemo za državljana te države« (III, 1275b1). Vendar nas to ne sme napeljati na misel, da je Aristotel verjel v popolno enakost državljanov. Tudi v njegovi konstituciji »imajo bojujoči se možje vrhovno oblast, in tisti, ki posedujejo orožje, so državljanji« (III, 1279a1). In državljanji, ki nimajo te moči, »so državljanji zgolj v določeni podmeni« (III, 1278a1), med njimi otroci, ki še »niso v starosti« in starejši, ki so »preko starosti« (III, 1275a1).

Aktivno državljanstvo v obliki participacije pri vladanju, vojskovanju in jurisdikciji je temelj atenske konstitucije, katere revizija leta 400 p.n.š. je celo omogočila materialno nadomestilo za sodelovanje na skupščinah, kljub »odporu nekaterih elit znotraj polisa«, s čimer so »Atenci priznali pomembnost materialne osnove državljanstva« (Faulks 2000, 17). Državljanstvo je bilo državljanstvo zgolj tedaj, ko se je »statusu dodala aktivnost« (Bordes 1982, 62). Čeprav se je v klasičnih Atenah participacija v atenskih institucijah zelo povečala, je imel privilegij državljanstva zgolj vsak deseti prebivalec. Ti privilegirani člani družbe so bili po eni strani enaki po statusu, ne glede na vrsto poklica ali velikost bogastva. V različne svete ali porote so bili izbrani z žrebom, imeli so pravico sodelovanja in volitev na skupščinah. Po drugi strani pa Jacqueline Bordes (1982) ugotavlja, da se je beseda *politeia* največkrat uporabljala v kontekstih, ki so opisovali njeno negativno definicijo in so se prej kot na samo državljanstvo nanašali na izjeme pri dodeljevanju državljanstva in na njegov odvzem. »Če se *politeia* ni prenesla v poznejše jezike, je ta dvoumna podoba atenskega državljanstva, priznanega vsem državljanom, vendar dodeljenega le redkim, vseeno njena najbolj gotova dediščina.« (Magnette 2005, 19)

Da so Atenci državljanstvo razumeli kot ekskluziven in pomemben privilegij, potrjuje zakon, ki določa načine njegove pridobitve. Fustel navaja, da so bili postopki za dodelitev državljanstva tujcu zapleteni kot postopki za napoved vojne ali za uvedbo novih davkov (glej Fustel 1864, 187–189). In kakor so Atenci poznali postopke pridobitve državljanstva, so poznali tudi postopek njegovega odvzema. Konec šestega stoletja so uvedli institucijo izгона iz območja zakona oziroma *atimio*, ki je bila kazen za različne prestopke in ki je bila v bistvu ekvivalent odvzema državljanstva. Državljan je torej lahko formalno izgubil vso lastnino ter vse pravice in privilegije. Človek, ki mu je bila naložena *atimia*, je postal *atimos*, nekakšen antični *homo sacer*, ki ga je lahko vsak nekaznovano ubil ali fizično in psihično zlorabljal. Dejstvo, da je *atimos* lahko obdržal pravico do bivanja v Atenah, vendar mu je bila odvzeta pravica participacije v javnih zadevah, še posebej na skupščinah in sodiščih, je svojevrsten dokaz, da je bila ravno participacija ključna komponenta državljanstva.

Čeprav se polis največkrat opisuje kot relativno majhna organska skupnost medsebojno enakih in aktivnih državljanov, pa teritorialna in populacijska majhnost polisa Grkom ni preprečila, da svojega sveta ne razdelijo na številne medsebojno izključujoče in občasno tudi nasprotujoče si kategorije. Prva in najpomembnejša ločnica je bila delitev na status Grka ali tujca. Grke so nadalje delili na državljane in nadržavljanke, le-te pa na dodatne kategorije: ženske, tujce, starce, otroke, sužnje itd. Cartledge navaja, da je tudi za tujce obstajala specifična lingvistična delitev, in sicer med *xenoi*, ki so tujci grškega izvora, in *barbaroi*, ki so tujci ne-grškega izvora, razen v Šparti, kjer so *xenoi* uporabljali za vse tujce, ne glede na njihov izvor (glej Cartledge 1993, 47). Poleg tujcev in barbarov Grki uvedejo še status metica (*metoikos*), tujca z omejenimi pravicami in dolžnostmi, ki je bival v polisu. Metice dodatno razdelijo na številne podkategorije in samo v Atenah so jih poznali vsaj sedem. »Metici so morali izvajati nekatere državljanske dolžnosti, kakršni sta plačevanje davkov in vojaško služenje, a niso imeli temeljnih pravic državljanov: pravico posedovanja zemlje in aktivne participacije

na skupščinah in v pravnih postopkih.« (Magnette 2005, 14) Kljub temu pa so nekaterim meticem v Atenah dodelili posebne lastninske pravice (*enktesis*) in državljske pravice, saj so »plačevali enake davke kot državljani, ki so bili nižji od tistih, ki so jih plačevali drugi metici (*isotelia*)«, hkrati pa jim je bila dodeljena tudi »imuniteta pred tem, da jim v tujini lahko škodijo drugi Atenci (*asylia*)« (Isin 2002, 79–80).

Poleg odvzema državljanstva, *atimie* in izгона, katerega posebna oblika je bil ostrakizem, kjer so Atenci lahko vsako leto odločali, katerega državljsana želijo izgnati za deset let, so Grki uvedli tudi institucijo inkvizicije ali *diapsehismos*. Večje inkvizicije so se v Atenah odvijale leta 510, 445 in 346 p.n.š. (glej Manville 1990, 175). V prvi inkviziciji, ki je sledila obdobju atenske tiranije, je bilo iz seznamov državljanstva izbranih približno 5000 državljsanov. Andocides je prakso inkvizicije opisal na skrajno preprost, a zelo ilustrativen način: »Nekatere so usmrtili, nekatere izgnali, nekateri pa so lahko ostali v Atiki, vendar brez vseh pravic« (cit. v Manville 1990, 183). Močan in po nekaterih ocenah usoden udarec atenski demokraciji pa so bile peloponeške vojne (431–404), v katerih je prebivalstvo množično umiralo, bodisi zaradi boleznih in pomanjkanja, bodisi zaradi množičnega ubijanja med sovražnima taboroma. McKechnie navaja, da se je po padcu Aten špartanska tiranija tridesetih masovno posluževala institucije izгона in eksila, po nekaterih ocenah je dvajset tisoč izgnanih moških, žensk in otrok postalo 'beguncev' v drugih predelih Grčije, kar je število državljsanov zmanjšalo na približno tri tisoč (glej McKechnie 1989, 23–27).

Zdi se, da so polisi vzpostavili in zapustili koncept *politeie*, katerega simbol je privilegirani moški državljani bojevniki, ta konstruirana samopodoba pa se je nenehno proizvajala in utrjevala skozi produkcijo alternosti, ki jo je na koncu uničila. Na prelomu četrtega in tretjega stoletja je polis »nehal biti kraj, vreden iskanja pravic in podajanja zahtev« (Isin 2002, 86). Vrli državljani polisa, čeprav vedno manjšina, je na koncu ostal le še eksemplar, ko so mesto zavzeli tisti, ki jim je bila prej ta pravica prikrajšana: *atimosi*, izgnanci, tujci in razni potujoči

profesionalci. McKechnie (1989, 4) takole slikovito opiše to multitudo: »[b]ili so izgnanci, ki so nekoč imeli mesto, kjer so živeli, vendar ga (v določenem obdobju) niso imeli več; plačanci, ki so ostali na enem kraju, dokler je trajala vojna ali delodajalčev denar; plenilci, ki so lahko kratek čas živeli na enem mestu od enega plena; trgovci, igralci in drugi, katerih gibanje je bilo odvisno od lokalnega povpraševanja in poklicnega uspeha«. Mesto je bilo namesto stalnih prebivalcev, državljanov, posejano z začasnimi in mobilnimi subjektivitetami. Poleg trgovcev so 'mednarodni razred' tvorili še potujoči delavci na področju medicine, izobraževanja (med njimi seveda potujoči filozofi), 'zabave' (*hetaerae*), gradbeništva ter drugih *tehnaí* oziroma 'profesij' (glej McKechnie 1989, 142–158). Med njih lahko štejemo tudi *leistai* oziroma plenilce, antične pirate, ki niso 'pripadali' nobenemu polisu. In čeprav so se preživljali s plenjenjem kopna preko morskih poti, niso bili povsem izobčeni. Podobno kot njihovi nasledniki v dobi evropskega kolonializma in imperializma, so sorazmerno z rastjo svoje moči in posledičnim slabljenjem mest stopali v pogajanja in dogovore z različnimi polisi (glej McKechnie 1989, 104, 122).

Makedonsko zavzetje grških *poleis* v četrtem stoletju p.n.š. in začetek helenističnega obdobja zaznamuje razvoj velikih kozmopolitskih mest, kakršna so Aleksandrija, Antiohija in Pergamon, v katerih je mrgolelo na desetine različnih ras, religij, etnij in jezikov. To je tudi čas razcveta stoične filozofije in njenega razumevanja mesta kot kozmosa. Stoicizem je na nek način filozofija odpadnikov, ki je zavračala idejo rasne ali kulturne superiornosti državljanov. Stoiki so svojo identiteto oblikovali na občutku pripadnosti celotnemu človeštvu, zato njihova lojalnost posameznemu mestu ni bila samoumevna in brezpogojna. V nasprotju s splošnim prepričanjem državljanov, da je delitev med Grki in barbari naravnega, če ne celo božanskega izvora, so stoiki trdili, »da si vsi ljudje delimo skupni razum in da smo podvrženi enemu božanskemu logosu; zato pravi stoični vedež ni državljan nobenega polisa, temveč državljan kozmosa« (Isin 2002, 89).

2.2. Civitas

Za začetek Rima, ki so ga ustanovili Rimljani latinskega porekla, se običajno šteje leto 753 p.n.š.. Zgodnji Rim (753–510 p.n.š.) »je bil izključno aristokratski in teokratski. Vrhovno oblast sta si delila kralj in Senat, ki je bil svetovalno telo, njegove člane pa je imenoval kralj iz vrst poglavarjev poglavitnih patricijskih družin, nastanjenih v Rimu. Ti imenovani senatorji so bili znani kot *patres*« (Isin 2002, 97). Več kot dve stoletji je v zgodnji republiki potekal 'boj redov', torej boj med vladajočo aristokracijo patricijev, ki je v svojih rokah držala vso družbeno, politično in ekonomsko moč, in plebejci, ki so večinoma prihajali iz vrst kmetov, rokodelcev in malih trgovcev. Ferenczy navaja, da je bila ključna točka tega boja vprašanje dolga in reprezentacije (glej Ferenczy, 1976). Breme posojil, ki so ga nosili plebejci, je bilo izjemno težko, hkrati pa so to vprašanje urejali zelo strogi zakoni, oblikovani s strani in po meri elit. Dolžniški zakoni so poznali zgolj dve tehnologiji regulacije nezmožnosti odplačevanja dolgov in obe sta imeli za dolžnika skrajne posledice: »Prva (*nexum*) je postopek bankrota, ko se je lahko plebejec, ki je vzel posojilo, podvrgel dolžniškemu hlapčevstvu pod svojim posojilodajalcem (...) Druga tehnologija (*manus iniectio*) je posojilodajalcu omogočala prilastitev posojilojemalca ter njegovo prodajo v suženjstvo v tujino ali izvršitev smrtne kazni« (Isin 2002, 100).

K tem aristokratskim tehnologijam systemske gradnje gospostva in odvisnosti je treba dodati še institucijo klientstva. Njen izvor sicer ni povsem jasen, vendar Saller navaja, da dvanajst bakrenih plošč (451–450 p.n.š.), ki so po mnenju večine zgodovinarjev najzanesljivejši dokument o zgodnjem Rimu, klientstvo označuje za sveto in zaščiteno z zakonom (glej Saller 1988, 550–51). Klientstvo naj bi se od hlapčevstva in suženjstva razlikovalo v njegovi domnevni prostovoljnosti. »Klientstvo je nastalo, ko se je oseba brez lastnine podvrgla varstvu državljana« in naj bi bilo »prostovoljno razmerje, utemeljeno na zaupanju in lojalnosti« (Isin 2002, 98), v nasprotju z dolžniškim hlapčevstvom, ki je utemeljeno na dolžnosti

(glej Weber 1909, 266) in suženjstvom, ki je utemeljeno na prisili. Klienti so tvorili jedro zasebnih patricijskih vojska, ki jih je izuril in opremil njihov gospodar.

Taktike, ki so jih v svojem boju proti aristokraciji razvijali plebejci, so zajemale tako zavračanje kot eksodus. Velikokrat so pobegnili iz mesta ali pa organizirali upore proti vojaškemu vpoklicu, k zatonu vojaške in politične pomembnosti institucije klientstva pa je pomembno vplival vzpon hoplitskega vojskovanja. Kot dejanski konec 'boja redov' se običajno navaja leto 287 p.n.š., ko je plebs s 'končno secesijo' »prisilil patricije k priznanju, da imajo odločitve plebejske skupščine (*plebiscita*) moč zakona za celotno republiko.« (Isin 2002, 100) Boj med redi v zgodnji rimski republici in solonskih Atenah se je torej odvijal okoli podobnih zahtev: ukinitve dolžniškega tlačanstva ter zlom političnega in gospodarskega monopola aristokracije. Kljub temu Saller (1988, 553) opozarja, da med njima obstaja ključna razlika: »Solonove in poznejše reforme so ustvarile neodvisno atensko kmetstvo, sposobno doseči dejansko demokracijo, medtem ko v Rimu državljanske množice niso nikoli prevzele nadzora nad državo, kljub pravni veljavnosti *plebiscitae*«.

Poleg *nexuma*, *manus inectiuma* in klientstva so patriciji razvili še eno pomembno strategijo dominacije in nadzora nad plebsom: teritorialno ekspanzijo oziroma kolonizacijo, »ki je pomagala omiliti napetosti med redovi, saj je bilo na razpolago več zemlje in s tem več priložnosti za bogastvo« (Isin 2002, 100–101). Do srede tretjega stoletja p.n.š. se je rimski *civitas* razširil na celotno Italijo. Weber (1909, 394–95) navaja, da je bil temelj rimske osvajalske moči dejstvo, da so v obdobju ekspanzije znotraj Italije vojake »rekrutirali iz mlajših sinov rimskih kmetov«, ki so se »brez upanja na dediščino borili za to, da bi osvojili zemljo in pridobili status polnega državljanstva«. A se je izkazalo, da so dominirani razredi uspeli to oblastno strategijo obrniti v svoj prid. Vojaki so v zameno za svoje napore zahtevali delitev javne zemlje oziroma *ager publicus*, hkrati pa so na novo pridobljenih območjih razvili prakso zasedbe neobdelane zemlje v zameno za

davek od pridelka, kar je spodbujalo pritiske k vedno novi ekspanziji in kolonizaciji. Nova zemljišča so se počasi razvijala v velike plantaže s sužnji, kar je povečalo pomen trgovine s sužnji in spodbudilo oblikovanje stalne vojske (glej Weber 1909, 312–18). Če je bilo v zgodnji republiki (510–367 p.n.š.) državljanstvo rezervirano zgolj za patricije, je v pozni republiki (367–27 p.n.š.) in s širitvijo rimskega imperija državljanstvo postajalo vse bolj inkluzivno, po drugi strani pa se je »ločilo od etike participacije in vse bolj postajalo tanek in legalističen koncept« (Faulks 2000, 19). Takšno državljanstvo, ki je omogočalo »predvsem in skoraj izključno uživanje tega, kar bi lahko poimenovali *habeas corpus*« (Nicolet 1980, 19), Mann zato razume kot 'strategijo vladajočega razreda' za vzpostavitev 'družbenega miru' in vpeljavo 'družbenega nadzora' (glej Mann 1996).

Etimologija latinske besede *civitas*, ki jo danes prevajamo kot 'državljanstvo', prav tako izkazuje njegovo večpomenskost, vendar v nasprotju z njegovim grškim ekvivalentom *politeio*, ni zamejeno na mesto. Grščina je namreč ohranila

superiornost mesta nad državljanom (...); latinščina pa najprej priznava državljana, iz katerega izvede mesto in državljanstvo (*civitas* izhaja iz *civis*). *Civis* je sopatriot, v nasprotju s *hostis*, tujcem; označuje razmerje, ki je izvorno osnovano na sorodstvu in ne na teritoriju. Abstraktni *civitas* je podedoval to specifično razmerje recipročnosti: mesto se lahko razume zgolj kot celota sopatriotov (...), državljanstvo je status recipročnosti. (Magnet 2005, 19)

Kot bomo videli v nadaljevanju, se je skozi stoletja pravno-politična dimenzija *civitas* oblikovala s pikolovsko natančnostjo, vendar ga kljub temu ne moremo razumeti kot univerzalen (časovno in prostorsko) ali stabilen konstrukt. Pravice in dolžnosti državljanov so se oblikovale v skladu z državljanskimi praksami in običaji, status *civitas* pa je bil posledično zmeraj fragmentaren in dinamičen. Najprej je, podobno kot *politeia*, ločeval državljanke od tujcev in sužnjev, nato pa uvaja še razlikovanje »glede na *status familie*: med tistimi, ki so državljanke po

zakonu (*civis optimo iure*), kakršen je *pater familias*, in tistimi, ki so imeli zgolj pravno kapaciteto na osnovi njihove povezave z državljanom, na primer žene, otroci, osvobojeni sužnji in 'klienti'« (Magnette 2005, 22). Državljanom je zagotovljena pravna enakost, ta pa pomeni »enako svobodo državljanov (*aequa libertas*), enake pravice (*aequum ius*) in enake zakone (*aequae leges*)« (Magnette 2005, 23), ki so v bistvu sinonimi in ki rimskim državljanom pomenijo ekvivalent svobode.

Cicero (106–43 p.n.š) v svoji *De Republica* (II, str. 42) trdi, da svoboda »ne pomeni imeti pravičnega gospodarja, ampak biti brez njega« (Cicero 1999). Po njegovem mnenju se edina konstitucija, ki ustreza temu opisu, imenuje Republika, saj v njej zakon izhaja iz ljudstva, ki je svobodno. A hkrati to ni pomenilo, da mora ljudstvo sodelovati v zakonodajni ali izvršni funkciji oblasti. Rim je v nasprotju z Atenami razlikoval med konstitucionalno teorijo in institucionalno prakso. Cicero v *De Leges* (III, str. 28) natančneje pojasni delitev oblasti znotraj republike: »ljudstvo ima moč [*potestas*, op. p.], senat ima oblast [*auctoritas*, op. p.]« (Cicero 1999). *Potestas* in *auctoritas* so skupaj z *imperium*, ki so jo izvajali magistri, »vedno tekmovali in skupaj določale zakone republike, in čeprav se je ravnotežje občasno nagibalo k eni, občasno pa k drugi obliki, se je dokončno nagnilo k *imperium*, ki jo je monopoliziral princ in nato cesar po padcu republike« (Magnette 2005, 24).

Rim je v Cicerovem času štel več kot sto tisoč prebivalcev in Italija več kot en milijon, kar je velika razlika od 'organske' skupnosti polisa in njegove prakse neposredne participacije državljanov v zakonodajni, sodni in vojaški oblasti. Le ta je bila v Rimu trdno v rokah elite. Če je 'množični državljan' želel sodelovati v odločitvah glede kolektivnih vprašanj, »kakršno je kolektivno preživetje ali deljenje bogastva med vojnami ali ohranjanje svobode z zakonom, je moral to narediti zunaj sestankov, na javnih manifestacijah nezadovoljstva, ki so bile onkraj proceduralnega okvirja ali formalnih poti državljanstva« (Magnette 2005, 25). Pomembno vlogo pri izgradnji kolektivne državljanske identitete 'množičnih

državljanov' so bile ti. *collegiae*, zasebne asociacije obrtnikov, trgovcev in drugih 'potujočih profesionalcev', katerih družbene prakse so nekaterim njenim članom »omogočale zahtevo po državljanskih pravicah ali vsaj nekaterih socialnih, pravnih ali političnih privilegijih državljanstva« (Isin 2002, 109). Različne državljanske prakse, udejanjene skozi institucijo *collegiae*, so bile pogrebne procesije, festivali, zborovanja, čaščenja in javna umetnost, še posebej v obliki različnih prostorskih konfiguracij kot so zgradbe in skulpture.

Še ena posebnost rimskega državljanstva v primerjavi z grškim je možnost njegove dodelitve osvobojenim sužnjem. Vendar osvobojen suženj ni nikoli mogel postati več kot 'drugorazredni državljan', večno fizično in osebno zaznamovan s preteklostjo ali poreklom, saj »ni mogel izbrisati znakov in simbolov svojega suženjstva, kakor se ni mogel izogniti številnim novim regulacijam, ki so sedaj pogojevale njegovo eksistenco« (Isin 2002, 109). Novi državljan kot »tujec v novem svetu« (Balsdon 1979, 91), za katerega veljajo nova pravila, nov jezik, nova koda obnašanja in celo nova imena, je bil hkrati (še posebej, če njegova družina ni bila všteta v dodelitev svobode) odtujen od starega sveta, saj je »nenehno nihal naprej in nazaj med preteklostjo in prihodnostjo, državljanstvom in suženjstvom, asimilacijo in zavrnitvijo« ter predstavljal »vzvod velike večine heterogenosti in protislovij družbe, ki ga je obkrožala« (Andreau 1993, 179).

Če je koncept *civitas*, podobno kot koncept *politeiae*, prišel v splošno rabo v povezavi z nacionalnostjo, je kmalu začel služiti povsem drugemu namenu: unifikaciji Italije. Čeprav je ta najprej vključevala teritorije in prebivalstva, ki so bila etnično in geografsko blizu rimskemu centru, se je ekspanzija »postopoma in kontinuirano premikala vse dlje, dokler *civitas romana* ni izgubil vsakršne etnične reference« (Magnetite 2005, 20). Z ekspanzijo Rima je potekala tudi ekspanzija novih kategorij državljanskega telesa, ki so bile kodificirane »na temeljnem razlikovanju med jedrom, dejanskim *civitas*, in številnimi pravnimi periferijami« (Magnetite 2005, 20). Te periferije inferiornih statusov so se nanašale tako na

različne skupnosti, kakršne so bile mesta, občine ali province, kot na posameznike. Posameznikom je status *civitas* oziroma rimskega državljanstva zagotavljal vse pravice, tako civilne in politične kot vojaške. V skupnostih, ki so lahko pridobile status *civitas*, pa se je obseg pravic njihovega prebivalstva praviloma določal v skladu z družbenim statusom posameznika, kot na primer v določenih kolonijah, »katerih elite so postali državljani, nižji družbeni razredi pa so v najboljšem primeru pridobili naziv *incola* (tuji prebivalec z določenimi civilnimi pravicami)« (Magnetite 2005, 21).

Ti diferencirani statusi so pravno-politična kodifikacija načela, po katerem je rimska oblast presojala stopnjo 'civiliziranosti' obstoječe poražene ali asimilirane oblasti in v skladu s katerim se je odločila, ali jo bo ohranila, nadgradila ali povsem nadomestila.

Ko je integriral skupnost, ki je že imela učinkovito administracijo, pravosodje in zakone, podobne rimskemu pravu, ji je Rim podelil naziv mesta in močno avtonomijo. Ko je zavzel 'barbarski' teritorij, mu je Rim odvzel politično neodvisnost in ga neposredno administriral z rimskimi zakoni, institucijami in *magistri*. Tako se je okoli rimskega državljanstva konstituiral pas sekundarnih statusov (*civis*, *Latinus*, *civis sine suffragio*, *socius iniquo foedu*), ki so bili približki rimskega državljanstva. (Magnetite 2005, 21)

Mnogoterost statusov so dodatno zapletla zavezništva med različnimi mesti, kakor tudi dejstvo, da je lahko bil isti človek hkrati državljan Rima in drugih mest, kar je včasih povzročilo zmedo glede tega, pod čigavo jurisdikcijo spada posameznik. Cicero je skušal vprašanje hierarhije med različnimi lojalnostmi državljanov in jurisdikcijami posameznih oblasti rešiti s svojevrstnim 'konstitucionalnim patriotizmom', ki ga je opisal v *De Leges* (II, str. 5): »Vendar je naša naklonjenost do tistih, ki so nas rodili, skoraj tako velika, kot do tistih, ki so nas sprejeli; in tako ne bom nikoli zanikal, da je to moja očetnjava, medtem ko priznavam, da je druga večja in da je ta zajeta vanjo (...), kot dve državljanstvi, vendar razmišljajte o njima kot o enem državljanstvu.« (Cicero 1999).

Caracalov edikt leta 212 je dodelil državljanstvo vsem prebivalcem rimskega imperija, ne glede na etnijo ali status. Do četrtega stoletja je beseda *civitas* skoraj povsem izgubila na pomenu in vse bolj jo izpodriva beseda *Romanus*, ki označuje imperij v celoti, njegove posamezne teritorije, mesta in province, kakor same prebivalce. Tako je *civitas* izgubil svoj pravni in politični pomen in rimski državljan si postal, »ker si svobodni prebivalec civiliziranega sveta« (Sherwin-White 1973, 287).

2.3. Srednji vek

Proti koncu rimskega imperija je krščanska Cerkev, legalizirana leta 313, postajala vse pomembnejši element mesta ter splošnega družbenega in političnega življenja. V skladu s temeljno premiso krščanske teologije '*Nulla potestas nisi a Deo*' (ni druge oblasti kot od Boga), je Cerkev vesolje razumela kot celoto, zato se je nenehno borila za prevlado nad posvetno oblastjo. Ta je lahko bila znotraj krščanske holistične kozmologije zgolj začasna in podrejena Božji previdnosti. Tako je ob koncu rimskega imperija Cerkvi uspelo vsiliti in uveljaviti konceptualno sintezo božanske in posvetne oblasti, ki je pomenila »asimilacijo *christianusa* v *romanus* in razumevanje imperija (...) kot instrumenta širitve krščanstva. (...) V teh okoliščinah ni bilo dveh nasprotujočih si struktur, temveč ena entiteta, nerazločljivo politična in religiozna. Krščanstvo je nadomestilo 'klasično naravno pravo', vendar znotraj rimske politične misli« (Magnette 2005, 32).

Da postopno propadanje imperija ne bi pomenil še potopa njegove uradne religije, so morali teologi, filozofi in suvereni izoblikovati novo doktrino, ki bi uspešno razdelila prej enotni in vseobsegajoči svet. Sveti Avguštin (354–430) je v delu *De Civitate Dei* (426) zapisal, da sta v vesolju dve mesti, eno je od Boga, drugo pa od ljudi. Mesti se razlikujeta le v eni točki. Medtem ko ljudi zemeljskega mesta

povezujejo zakoni, kristjane božanskega mesta povezuje ljubezen. Vendar razmerje med obema *civitates*, svetnim in nebeškim, ni bilo opozicijsko. Nasprotno, tako krščanstvo kot rimski imperij sta si delila težnjo k univerzalnosti: »Krščanstvo kot religija osvajanja, tako kot etos rimske republike, je zase trdilo, da je temelj skupnosti volje in načel, brez etničnih komponent«. (Magnette 2005, 34)

Bitka posvetne in sekularne oblasti se je nadaljevala skozi celotni srednji vek, in šele renesansa je učinkovito izzvala temeljni aksiom božanskega izvora oblasti in absolutne podrejenosti človeka. Kljub temu pa Cerkvi ni uspelo popolnoma vsiliti svoje vseobsegajoče kozmologije, saj se je po padcu imperija zaradi odsotnosti ultimativne politične vezi razvilo mnoštvo političnih skupnosti, ki so vzpostavile tako različne oblike oblasti kot številne izraze lojalnosti in pripadnosti posameznikov. Čeprav je bila podobna mnogoterost kolektivnih in osebnih političnih identitet značilna tudi za antično Grčijo in antični Rim, je tako *polis* kot *civitas* »uspelo zgraditi politično skupnost, ki je transcendirala te posamezne pripadnosti in s katero se je lahko preko državljanstva povezal osrednji del skupnosti« (Magnette 2005, 37). Državljanstvo srednjeveške Evrope pa je bilo difuzno in fragmentarno, državljanke in politične pravice pa so bile prej kot na politično skupnost vezane na osebni status: »ko je bil vrhovni kralj v Angliji vazal v Franciji, ko so plemiči s široko razpršenimi posestvi sočasno prisegli zvestobo različnim kraljem, ko je bil ocean kraljeve jurisdikcije posejan z otoki imunitet vseh vrst, je bila geografska določitev političnih skupnosti povsem nezamisljiva in nemogoča v praksi« (Lewis 1954, 34).

Ullmann zato srednjeveško državljanstvo definira kot nekakšen skupek ali kombinacijo dveh načel. Prvo načelo je 'padajoče' in je vezano na krščansko kozmologijo ter teorije suverenosti, po kateri kraljeva oblast izvira od Boga. Drugo načelo je 'vzpenjajoče' in je vezano na humanistično tradicijo ter se artikulira skozi prakso (glej Ullmann 1961, 19). To drugo pojmovanje se je artikuliralo predvsem v jeziku Aristotela, izoblikovalo pa v praksi renesančnih

mest in njihovih prebivalcev. Med šestim in desetim stoletjem so imela mesta predvsem obrambno, administrativno in religijsko vlogo. Zgodnjemu 'kristianopolisu' so gospodovali laični ali cerkveni zemljiški posestniki in večina mestnih prebivalcev so bili njihovi slugi. Status, ki so jim ga dodelili njihovi gospodarji, zato Nicholas imenuje status 'svobodne nesvobode', saj so morali meščani za njegovo pridobitev in ohranitev plačevati ti. zemljiško oziroma najemniško rento (glej Nicholas 1997, 116). In čeprav je bilo plemstvo »dominantna skupina srednjeveških mest globoko v dvanajsto stoletje« (Nicholas 1997, 115), pa te patricijske skupine niso bile statične ali homogene. Na začetku enajstega stoletja se je tako širom Evrope odvijal boj za 'pravico do mesta' med ruralnimi plemiči, ki so imeli zemljiška posestva zunaj mesta, in urbanim plemstvom, ki je imelo lastnino v njem. Prva skupina je svojo identiteto konstituirala in potrjevala tako, »da je mestno plemstvo izključila iz sodelovanja pri vojskovanju in politiki«. Druga skupina pa se je »postopoma, vendar vztrajno, samo-oklicala za meščanstvo, ki se razlikuje od ruralnega plemstva in hkrati od kmetov in sužnjev, ki jim je vladalo fevdalno plemstvo« (Isin 2002, 121–122).

Med dvanajstim in štirinajstim stoletjem se začnejo razvijati mesta v sodobnem pomenu besede, saj oblikujejo lastne in avtonomne institucije, prebivalci mesta pa se vse pogosteje naslavljajo kot 'državljeni' (*civis*). To je obdobje vzpona pravega 'komunalnega gibanja', kjer so številna mesta v Franciji, Nemčiji, Angliji, Italiji in Nizkih deželah¹ od različnih posvetnih ali verskih vladarjev prejela listine o 'neodvisnosti', ki so jim po eni strani dodeljevale omejeno pravico do 'samovladanja', po drugi strani pa so ohranjale in legitimirale vrhovno suverenost, ki je to avtonomijo dodelila. »Kajti listina ni nikoli pomenila neodvisnosti ali suverenosti mesta, temveč je prej voditeljem komune priznala določene svoboščine vladanja sebe in drugih znotraj širše vladavine ali celo suverenosti kralja, princa, lorda ali škofa.« (Isin 2002, 124) Vendar so mesta kljub omejeni avtonomiji »v jeziku rimskega prava trdila, da imajo *pravico* do tega, da si sama postavljajo zakone zato, ker so to *dejansko* počela« (Magnette 2005, 48). Zato je

---

1 Današnji Beneluks.

mesto kljub mnogoterim, prekrivajočim se in občasno celo nasprotujočim si jurisdikcijam, ponovno izumilo 'naravnega človeka' s svojimi 'praviciami', in to »ponovno rojstvo naravnega človeka, golega *homo*, ki je hiberniral pod površino skozi vsa ta stoletja, je vsebovalo ponovno rojstvo državljana v javni sferi« (Ullmann 1966, 123).

Vendar, kot opozarja Isin, nas to dejstvo ne sme napeljati na misel, da sta bila srednjeveško mesto in državljanstvo univerzalna ali unitarna. Korpus pravic, dolžnosti in kriterijev pridobitve državljanskega statusa posameznikov se je oblikoval z razvojem mestnih institucij, zakonikov in pravilnikov, ki so ga v skladu s posamezno lokalno prakso in glede na vsakokratne praktične potrebe določali predvsem pravniki. Mesto je bilo zato »fragmentiran in pluraliziran družbeni in politični prostor«, ki je vedno utelešal boje znotraj različnih družbenih skupin in med njimi. Še več, »mesto ni nikoli izumilo 'človeka' kot univerzalnega nosilca pravic, temveč *partikularne* 'ljudi' kot nosilce *partikularnih* pravic proti *partikularnim* skupinam« (Isin 2002, 136).

Drugo polovico trinajstega stoletja zaznamuje vzpon aristotelizma, predvsem skozi prve latinske prevode Etike in Politike. Tomaž Akvinski (1224–74) v svoji *Summa Theologica* obudi Aristotelovo koncepcijo državljanstva, po katerem si mesto, ki ga vzpostavi zakon ljudi, ki mu pripadajo, samo določa svoje zakone. Vendar je antični koncept državljana, ki ga Akvinski ponovno vzpostavi v teoriji, v praksi še vedno podrejen teološkim dogmam, ki nadomeščajo zakon oziroma so mu nadrejene. Kot navaja Magnette (2005, 40), je bil za Akvinskega »zakon kot vez, ki je ustvarila mesto, zelo širok koncept, saj vključuje tako večni zakon kot naravni zakon, kakor tudi človeški zakon; vsak zakon, v kakršnikoli obliki, je bil izraz Boga«. Misel trinajstega in štirinajstega stoletja, ki nadalje razvija koncept državljanstva, se podobno kot Akvinski navdihuje iz ponovno obujenega zanimanja za antične družbene modele. Vendar so predvsem dela nekaterih italijanskih pravnikov tista, ki prinesejo prelom z Akvinskim, saj so svoje pravne in politične koncepte črpala predvsem iz teorije in prakse rimskega prava. Njihov

osrednji namen je bila definicija razmerja med suvereno oblastjo ter zakoni in običaji, ki so vladali določeni skupnosti in v njej, predvsem v avtonomnih mestih. Angleški pravnik Bracton v *De Legibus* (okoli leta 1250) napove razvoj običajnega pravega z opisom pomembnosti praks oziroma običajev, ki občasno nadomestijo obstoječe zakone ali ustvarijo nove. Delo Bractona in njegovih italijanskih kolegov, ki v naslednjih desetletjih artikulirajo prakse avtonomnih mest, nakazuje postopno »izgubo zagona v teoriji božanske oblasti in napovedujejo pravico odvzema oblasti od njenega nosilca. Rečeno splošno, ponovno odkritje rimskega prava je razkrilo niz maksim in konceptov, skozi katere se je kmalu oblikovala politika« (Magnette 2005, 38).

Italijanski pravnik Marsilij Padovanski (1275–1342) je skušal prekiniti absolutizem teoloških utemeljitev oblasti in zakonov ter s tem legitimirati zahteve mest po avtonomiji in suverenosti. Marsilij trdi, da mesto ni božanskega izvora, saj so njegovi zakoni lahko zgolj sekularni, ker izhajajo od ljudi, ki oblikujejo mesto. To 'ljudsko suverenost' legitimira s pomočjo njenih treh poglavitnih atributov: racionalnostjo, uporabnostjo in učinkovitostjo. Prvič, ljudstvo kot celota je vedno modrejše od največjega modreca; drugič, zakoni, ki jih piše ljudstvo, so pravični, saj nihče zavestno ne škoduje samemu sebi; in tretjič, ljudem ni težko spoštovati zakonov, ki so jih sami sprejeli. Seveda je bilo njegovo razumevanje ljudske suverenosti kljub temu omejeno. V *Defensor Pacis* (1324) zapiše, naj zakone oblikujejo tisti, »ki so preudarni in izkušeni«, ti bodoči zakoni pa se naj »predložijo zbranemu celotnemu telesu državljanov, ki jih naj odobrijo ali zavrnejo« (Marsilij 1980: I, XIII, 51–55). V Marsilijevem elitističnem načelu ljudske suverenosti lahko tako najdemo implicitno načelo reprezentativnosti. Gre za nekakšno 'reprezentacijo-delegacijo', ki je »prefigurirala moderno idejo državljanstva, osnovano na začasnem in pogojnem prenosu oblasti ljudstva na njegove agente. Koncept ni bil popoln, čeprav so bile konstitutivne komponente že prisotne: ideja abstraktne 'osebnosti' ljudstva in mandat« (Magnette 2005, 42).

Idejo 'suverenosti' ljudstva in mesta nadalje razvijata Bartolus (1314–57) in njegov učenec Baldus Ubaldski (1327–1400). Bartolus velja za avtorja prve moderne doktrine državljanstva, ko v opusu *Consilia* ustoliči dve temeljni značilnosti modernega razumevanja državljanstva: »*civitas sibi faciat civem*, mesto ustvarja svoje državljane, in *cives civiliter sunt*, državljani smo skozi civilno pravo. Tako je podal abstraktno definicijo državljanstva, ki obstaja zgolj kot pravno kodificiran politični akt« (Magnette 2005, 45). Baldus pa v svojem delu mestu dodeli lastno pravno osebnost in s tem prvi nakaže razvoj modernega koncepta države. Tako kot njegova predhodnika mesto najprej loči od vrhovnega suverena v obliki kralja, cesarja ali škofa, hkrati pa ga diferencira tudi od posameznikov, ki ga konstituirajo. Po Baldusu torej mesto ni utelešenje suverena, ampak njegovega ljudstva, hkrati pa ljudstvo niso 'ločeni posamezniki', »ampak skupek ljudi v telesu, ki je mistično in dojeto kot abstraktno in katerega pomembnost je odkril intelekt« (cit. v Canning 1987, 114). Štirinajsto stoletje je tako prineslo konec navezave koncepta državljanstva na božanski ali naravni izvor, saj ga v jeziku in duhu rimskega civilnega prava ponovno konstituira kot pravno kategorijo.

To državljanstvo seveda ni bila neposredna pravna vez med državo ali mestom in njunim prebivalstvom, kakršno vzpostavita moderna država in njeni državljani. Za tovrstno vez je bila razvijajoča se država po eni strani preveč abstraktna, po drugi strani pa je bila njena prisotnost dovolj močna, da prepreči popolno neodvisnost mest. Čeprav so bile mestne države, še posebej v italijanski renesansi, pravi laboratoriji državljanskih in demokratičnih praks, ki so bile v ostrem kontrastu s prevladujočo družbeno in politično doktrino srednjega veka, pa zanje nikakor ne moremo trditi, da so to bile 'demokracije', ki bi jim vladalo 'ljudstvo'. 'Ljudstvo', ki je bilo seveda še vedno omejeno na moške ter družbeno, ekonomsko ali statusno pogojeno, je prej imelo nalogo sankcioniranja oblasti. Zato se je državljanstvo tudi v mestnih državah izvajalo predvsem po načelu 'vzpenjajočega' državljanstva, skozi različne državljanske prakse, ki so svoj

najmočnejši izraz pridobile v različnih prostorskih konfiguracijah in skupnih

institucijah, pri čemer »politično postajanje nikakor ni bilo omejeno na častitljive prostore, kakršne so mestne hiše, ali na revolucionarne in epske boje med plemiči, trgovci in rokodelci, ampak je prevladovalo tudi v majhnih praksah, vsakdanjih bitkah (...) ter v manj znanih in vidnih prostorih, kakršni so ulice, geta, bordeli, veže, hodniki in mestne univerze« (Isin 2002, 144). Meščani ali tisti, ki so sami sebe tako dojemali, niso bili povezani samo z mestom, ampak tudi s svojo četrtjo, ulico, cehom, kompanijo, korporacijo, cerkvijo ali družinskim klanom. Konfederacija družinskih, četrtnih in skupnostnih asociacij pa je bila dejanska, čeprav zmeraj fluidna in začasna mestna oblast.

Ena najpomembnejših skupnih institucij meščanov je bil ceh, ki je postopoma postal ključno sredstvo boja izključenih družbenih skupin rokodelcev in obrtnikov proti dominantnim patricijem in mestnim oblastem, ki so jih le-ti oblikovali. Vendar ne moremo trditi, da je bil ceh zgolj 'konfliktna tehnologija', ampak je bil osnovni vzvod solidarnostnih državljskih praks, saj je imel »moč zgladiti prepire med člani, priskrbeti dobrodelno pomoč in pogrebe za revne člane« (Isin 2002, 129). Temeljlil je na prostovoljnem članstvu, vendar je predvideval medsebojne obligacije, absolutno pripadnost in močno identiteto. Te so se oblikovale in utrjevale z do potankostjo razčlenjenimi ceremonijami, prisegami, pravili in obredi. Kljub svoji proceduralni in načelni rigidnosti pa je bil ceh tudi 'fleksibilna tehnologija', ki so jo njeni člani prilagajali svojim trenutnim potrebam: »Ceh, ustanovljen z enim namenom, so lahko njegovi člani zlahka spremenili tako, da je služil drugemu namenu, lahko pa je služil različnim namenom za različne člane« (Isin 2002, 128). Prav tako je bil ceh ena izmed redkih institucij, ki je omogočala oblikovanje kolektivne identitete najrazličnejšim izključenim posameznikom, tujcem in revežem, ki so lahko skozi njo podajali različne zahteve in izvajali drugače nedosegljive pravice in privilegije.

Druga pomembna skupna institucija meščanov je bil *popolo*, katerega člani so se imenovali *popolani*, kar se je pogosto prevajalo kot plebs. Najprej je bil *popolo* zgolj neformalna skupina, ki je interese in zahteve svojih članov predstavljala lokalnim oblastem. Kmalu pa se je *popolo* oblikoval v 'korporativno telo', »ki je zahtevalo delitev oblasti in funkcij z vladajočim razredom komune« (Isin 2002, 133). Do srede trinajstega stoletja je *popolo* v številnih mestih vzpostavil lastne statute in lastni davčni sistem, omejil oblast in privilegije patricijev ter zagotovil nove pravice za cehe in njihove člane. *Popolo* sta sestavljali dveh široki skupini, kjer je prva vključevala bogatejše trgovce in predstavnike različnih profesij, kot so na primer zdravniki, pravniki in bankirji, druga skupina pa vidnejše člane cehov in lastnikov trgovin. Izjemoma je *popolo* vključeval tudi plemiče, »v kolikor so sprejeli njegove politične cilje in morda izdali cilje tistih, ki so bili nekoč deležni njihove lojalnosti« (Isin 2002, 130). Temeljna organizacijska enota *popola* je bila tako imenovana kompanija, ki je bila v bistvu oborožena milica, ki so jo tvorili predvsem revnejši člani cehov. V Firencah, na primer, je imela vsaka kompanija »svoj prapor in vsaka hiša v mestu je bila v administrativnem smislu pod znakom določene kompanije« (Isin 2002, 131). Pripadniki tovrstne kompanije so morali biti v vsakem trenutku pripravljeni poprijeti za orožje, k čemur so jih pozivali posebni zvonovi, postavljeni na izpostavljenih javnih mestih.

Popolo je spremenil nekatere kvalifikacije za dostop do državljanskih pravic in njegov izvorni namen, ki je bil tudi deloma dosežen, je bil zlom absolutne oblasti plemičev in drugih najbogatejših meščanov. Vendar to ne pomeni, da je bil dostop do njegovega članstva univerzalen, njegova organizacija demokratična ali njegova politika konsistentna. Za članstvo je bil potreben določen družbeni in ekonomski kapital, med drugim tudi dolgotrajnejše bivanje v mestu in članstvo v cehu. Na svojem vrhuncu je *popolo* v svoje kroge pritegnil pripadnike najvišjih družbenih razredov, a ko so enkrat prevzele oblast, »teh skupin več niso zanimali razlogi za boj *popola* proti usidranim patricijem, ampak zgolj njihove specifične pravice«

(Isin 2002, 133). Martines pa je celo prepričan, da »[r]azen kratkotrajne kampanje proti hlapčevstvu, *popolo* množicam revnejših ljudi v mestu, ki niso bile organizirane v njegovih vrstah, ni ponudil ničesar oprijemljivega«. (Martines 1979, 69)

Čas renesanse je tudi čas rojstva še ene pomembne institucije skupnega. Ta se je ustanovila v obliki korporacije, njeni ustanovitelji pa so jo imenovali *universitas*. »Beseda 'univerza' ni bila povezana z univerzalnostjo učenja«, ampak se jo je uporabljalo za označitev »kateregakoli skupka ali kateregakoli telesa oseb s skupnimi interesi in z neodvisnim pravnim statusom« (Cobban 1975, 22–23). Berman navaja, da je mesto Bologna študentski korporaciji oziroma 'universitas' dodelilo posebno listino, na podlagi katere je lahko sklenila pogodbe s profesorji, ki pričajo o popolni avtonomiji korporacije kot skupnosti študentov in profesorjev. Te pogodbe so med drugim »regulirale najemnine za študentsko nastanitev, določale vrsto predavanj in materialov, ki jih bodo le-ta zajemala, postavile časovne omejitve predavanj in počitnic, določile ceno izposoje in prodaje knjig. Profesorji so bili plačani neposredno od študentov na njihovih predavanjih« (Berman 1983, 124).

Posebnost *universitas* je bilo dejstvo, da so bili njeni člani večinoma tujci, kar jih je postavljalo v precej negotov položaj. V Bologni, na primer, so lahko vsakemu tujcu naprtili odgovornost za dolg kateregakoli sonarodnjaka. »Da bi se zaščitili pred to in podobnimi nevarnostmi, so se študentje združili v 'nacije', na osnovi svojega etničnega in geografskega porekla« (Berman 1983, 124). V Bologni se je tako oblikovalo najmanj dvajset 'nacij', ki so bile nekakšne podorganizacije študentskega ceha, njihov namen pa sta bila kolektivna samozaščita pred arbitrarnostjo lokalnih oblasti in vzajemna pomoč (glej Daly 1961, 30). Poleg avtonomije od mestnih oblasti je študentski ceh pridobil tudi »široko civilno in kazensko jurisdikcijo nad svojim članstvom«, s čimer so študenti »v končni instanci pridobili nekakšno lastno umetno državljanstvo« (Isin 2002, 141). Še več, v Bologni so leta 1245 pravice tujih študentov z izjemo političnih pravic celo

izenačili s pravicami državljanov in »študentom, ki so v Bolgini živeli več kot deset let, podelili polnopravno državljanstvo, vendar so takrat izgubili svoje univerzitetne pravice in privilegije« (Daly 1961, 32). Tako so univerze, nacije in državljanske prakse študentov in profesorjev »z načinom življenja, ki je bil prej kozmopolitski kot lokalni« (Isin 2002, 142), izzivale in presegale ekskluzivizem mestnih oblasti in običajev, globoko zasidranih v rokah in tradicijah lokalnih plemiških družin.

Zgodovina italijanskih mestnih držav je zgodovina nenehnih bojov za oblast, ki so slabili mestne institucije in postopoma privedli do njihovega zatona. Čeprav so se med seboj močno razlikovali, so misleci z začetka *cinquecenta* o politiki razmišljali predvsem kot o instrumentu, ki naj ustavi ali vsaj omili razdor med različnimi družbenimi skupinami in znotraj njih, s čimer bi zagotovili in ohranili neodvisnost mesta. Prav tako je večina avtorjev svoje argumente naslanjala na rimsko tradicijo, njen vpliv pa je še posebej močan v poskusih jasnega definiranja koncepta državljanstva: »čeprav ni bil subjekt eksplicitnih razvijanj, se ga je vsaj povezovalo z imperativom vladavine prava in enakosti državljanov, ki je bil za Cicera in njegove sodobnike temelj republikanskega *civitas*« (Magnette 2005, 58). Rimsko dediščino lahko zasledimo tudi pri dveh pomembnih mislecih tega obdobja, Guicciardiniju in Machiavelliju, ki tako za državljanstvo kot za mesto uporabljata besedo *città*, ki je neposredni prevod besede *civitas*.

Francesco Guicciardini (1483–1540), firenški pravnik, zgodovinar in diplomat, je v svojem delu *Discorso di Logrogno* (1512) izpostavil tri razloge za zaton firenske republike: finančno šibkost, skrajno rivalstvo med plemiškimi družinami in klani ter nenehno vojno med aristokracijo in ljudstvom. Guicciardini se je zavzemal za vzpostavitev 'ravnotežja moči', ki bi »v skladu z antično idejo 'mešanega režima' zadovoljilo ambicije ljudstva in mogočnežev, ne da bi se jim dovolila popolna svoboda« (Magnette 2005, 54). Koncept državljanstva razume predvsem skozi participacijo, vendar prej v obliki volitev predstavnikov kot v obliki neposrednega sodelovanja in odločanja. Guicciardini namreč loči med

città, ki pripada vsem in *degnità della città*, ki zagotavlja, da v vlado ne morejo vstopiti »ljudje, ki ne vejo ničesar o tem«, saj mora v ljudski suverenosti »vsak sodelovati glede na svoj položaj« (cit. v Scarano 1970, 263).

Temu 'duhu oligarhije' se deloma zoperstavi firenški pesnik in diplomat Niccolo Machiavelli (1469–1527). Tudi sam je za zaton firenške republike krivil korupcijo, šibkost vojske in nebrzdane strasti mogočnežev. Zato je menil, da mora priti do temeljite prenove političnih organizmov in ta prenova se lahko zgodi zgolj kot posledica zunanje grožnje ali kot notranja revolucija. Ljubša mu je bila druga različica, zato pa je podal dva argumenta. Prvič, vojna bi lahko povsem uničila krhke državne politične formacije. In drugič, če suveren ni sposoben podati popolne konstitucije, se le-ta po Machiavelliju lahko nadomesti z racionalno družbeno konfrontacijo. Namreč, v nasprotju s svojimi sodobniki Machiavelli v konfliktu ni videl zgolj destruktivnih sil, ampak mu je pripisoval konstituirajočo moč, ki izumlja vedno nove institucije in katerih vsota je 'približek dobre konstitucije'. Svoje misli je argumentiral na primeru Rimske republike, katere največja kvaliteta je bila po njegovem mnenju moč nenehne regeneracije in modernizacije, saj se v njej »dinamika, inherentna političnemu nasprotovanju, ni nikoli končala in ta 'organizacijski nemir' je zagotavljal permanentno prilagajanje režima variacijam fortune« (Magnetite 2005, 56).

2.4. Absolutizem in razsvetljenstvo

Šestnajsto in sedemnajsto stoletje, čas nastajanja prvih modernih teorij države, je zaznamovala turbulentna politična situacija in vseprisotnost kaosa, vojne, razdorov in rivalstva med različnimi političnimi, družbenimi ter verskimi skupinami in frakcijami. Misleci stoletja so se zato predvsem ukvarjali s poskusi artikuliranja in udejanjanja vrhovne oblasti, ki bi bila sposobna zamejiti in omejiti družbeni nemir. Vsem avtorjem tistega časa sta skupni dve predpostavki. Prva je obstoj naravnega prava in iz njega izhajajočih naravnih pravic. Druga predpostavka pa je hipoteza, da je za uveljavitev naravnega prava in pravic nujna

vzpostavitev zunanje, suverene avtoritete. Kljub tej navidezni uniformnosti pa je

to obdobje fascinantnega prehoda od Grotiusovega absolutnega suverena na začetku sedemnajstega stoletja do Lockove ljudske suverenosti ob njegovem koncu.

Za avtorja prve moderne teorije suverenosti velja francoski pravnik Jean Bodin (1529–1596), ki ga je v njegovem prizadevanju oblikovanja doktrine suverenosti vodil poskus »razveljavitve teorije legitimnega upora kraljevi oblasti« (Magnetic 2005, 64). V prvem od svojih *Šestih zvezkov o republiki* je tako zapisal, da je suverenost »absolutna in večna oblast commonwealtha« (Bodin 1992: I, 8, str. 1), ki vključuje »moč narediti in preklicati zakone« (Bodin 1992: I, 10, str. 58). Vendar ta 'suverenost kot zakonodajni akt' ni absolutna. Suveren daje zakone, ki se jim sicer ne rabi podrejati, vendar mora težiti k vzajemnemu spoštovanju 'pravil'. »Zakon je odvisen od tistega, ki ima suverenost, in ta lahko obvezuje vse svoje subjekte, vendar ne more obvezati samega sebe. Pogodba med princem in njegovimi subjekti je vzajemna; recipročno zavezuje obe stranki in ena stranka je ne more kršiti na škodo druge ali brez njene privolitve.« (Bodin 1992: I, 8, str. 15). Tovrstna vzajemna obligacija nakazuje zametek ideje družbene pogodbe. Iz te definicije suverenosti izhaja tudi njegova definicija državljana, ki po njegovem mnenju »ni nič drugega, kot svobodni podanik suverenosti drugih« (Bodin 1992: I, 6, str. 112). To državljanstvo pa definirata dva pogoja. Prvič, državljan je lahko samo svoboden, saj je samo svoboden človek »prost vseh prisil«, medtem ko suženj v »pravnem smislu ne pomeni ničesar« (Bodin 1992: I, 6, str. 116). Hkrati pa državljanstva ne razume kot 'naravni' atribut svobodnega človeka, temveč kot velikodušnost suverena, ki s svojim zakonom subjekt osvobodi vseh zasebnih okoliščin ter neuradnim oblastem gospostva. In drugič, Bodin jasno določi, da je državljan lahko samo nekdo, ki se rodi enemu ali dvema državljanoma, s čimer državljanstvo v bistvu utemelji na nacionalnosti.

Nizozemski pravnik in učenjak Hugo Grotius (1583–1645) je izhajal iz predpostavke, kot otrok svojega časa, da človeka pri njegovih dejanjih vodi njegova temeljna značilnost, sebičnost, ki izhaja iz 'zakona narave'. V svoji *De Iure Praede Commentarius* oziroma v *Prolegomeni* poudari, da je prvobitno načelo celotnega naravnega reda »ljubezen, katere primarna sila in aktivnost je usmerjena k samo-interesu« (Grotius 1950, 9). Zato iz zakona 'naravnega stanja' izvleče dve temeljni načeli, ki ju naj spoštuje vsaka oblika suverenosti in ki naj tvorita osnovne 'naravne' pravice vsakega posameznika. »Dovoljeno mora biti braniti (svoje lastno) življenje« in »dovoljeno mora biti zase pridobiti in obdržati stvari, koristne za življenje« (Grotius 1950, 10–11). Po drugi strani pa v istem delu poudari, da zakoni narave ne pomenijo, da je človeštvo v 'naravnem stanju' povsem individualizirano in egoistično, saj je človeka ustvaril Bog. »Zato je ljubezen dvojna; ljubezen do sebe in ljubezen do drugih.« (Grotius 1950, 11) Vendar je za implementacijo naravnega zakona in udejanjanje pravic, ki jih predpostavlja, potrebna konstitucija avtoritete oziroma suverenosti. Ljudje se morajo v ta namen odpovedati lastni moči uveljavljanja in sankcioniranja naravnega zakona s prenosom te moči na skupno avtoriteto. To umetno tvorbo Grotius imenuje 'republika' in 'državljeni' so njeni 'konstitutivni' elementi.

Vendar ta 'civilni pakt' oziroma konstituiranje republike ne pomeni zgolj pravnega priznanja naravnih pravic. Zdi se, da je Grotius vanj vključeval tudi 'specifične pravice', ki so »izvedene iz prvih zakonov in ki se raztezajo onkraj njih: torej civilne zakone, ki so naravnim pravicam in dolžnostim ljudi dodale politične pravice in dolžnosti državljanov« (Magnet 2005, 71). Grotius ne poda dokončnega odgovora na vprašanje, v kolikšni meri se civilne pravice političnega 'državljanja' in naravne pravice 'človeka' med seboj izključujejo. Po eni strani se zdi, da zanj »naravno in civilno pravo nista protislovna, da državljan ne zanika človeka. Ko postane državljan, človek zmanjša svojo naravno svobodo do stopnje, ki se je od družbe do družbe razlikovala« (Magnet 2005, 72). Po drugi strani pa v svoji *De Iure Belli ac Pacis* nedvoumno zatrdi, da če bi »pravica do

upora ostala neomejena, država več ne bi obstajala, ostala bi zgolj ne-družbena

horda« (Grotius 1925: I, str. 139), s čimer prizna, da konstituiranje republike v imenu 'javnega miru in reda' močno omeji individualne naravne pravice, tako do življenja kot do lastnine, vendar se te pravice lahko zamejijo zgolj v dobro 'republike'.

Angleški filozof Thomas Hobbes (1588–1679) je podobno kot Grotius trdil, da je sebičnost temeljna lastnost človeka, vendar v nasprotju z njim ni verjel v človekovo 'nagnjenost k družbenosti'. Zanj je naravno stanje večna 'vojna vseh proti vsem'. Ker posamezniki ne morejo uveljaviti naravnih zakonov, je potrebno vzpostaviti oblast, ki jim bo nadrejena in ki bo lahko omejevala posamezne kršitve naravnih pravic, ki jih je definiral Grotius. Vendar se Hobbes od Grotiusa tudi pomembno razlikuje. Ker ne verjame v človekovo nagnjenost k družbenosti in v načelo ljubezni kot njenem počelu, je Hobbesova pogodba absolutna. Ko človek postane državljan, postane subjekt oziroma podanik. Za Hobbsa je državljanstvo enako podrejenosti, kar nedvoumno opiše z naslednjim stavkom v *De Cive*: »Vse subjekte tistega, ki izvajajo suverenost, imenujem državljani istega mesta« (Hobbes 1991, 145). Po Hobbsu je torej svoboda ekvivalent podreditvi zakonu suverena, kar najbolje izrazi v predgovoru k istemu delu, kjer svoje prizadevanje opiše kot »nenavadno raziskovanje pravic države in dolžnosti subjektov« (cit. v Skinner 1978, 349). Clarke oceni, da sta v Hobbsovi teoriji »politika in državljanstvo ukinjena« (Clarke 1996, 53), Weiler ga označi za »očeta moderne antipolitike« (Weiler 1997, 52), Faulks pa trdi, da »logika njegove teorije, s katero je branil suverenovo pravico do absolutne oblasti, ne pušča veliko konceptualnega prostora za kakršnikoli pomen državljanstva. Namesto tega dolžnost do skupnega interesa skupnosti, ki se povezuje z državljanstvom, nadomesti s popolno poslušnostjo državi.« (Faulks 2000, 22)

Do druge polovice sedemnajstega stoletja so Hobbove teorije in paradigme postale hegemonске, vendar pa je tudi njegov pogodbeni absolutizem kmalu postal predmet tako teoretskega kot praktičnega preizpraševanja. Predvsem v delih treh mislecev, rojenih istega leta, vendar v različnih državah, se je začela postopoma razvijati ideja, »da pogodbeni narava države ni nujno omejena na trenutek njene utemeljitve: v državi, zgrajeni s pogodbo, državljani niso zgolj subjekti, ampak so morda lahko tudi nosilci tega, kar se je v sledečem stoletju poimenovalo ljudska suverenost« (Magnet 2005, 76). V Angliji pa je 'veličastna revolucija' leta 1688 »vzpostavila ravnotežje med kraljem in predstavniki angleške visoke družbe« in kralj je moral priznati, da »njegova oblast izhaja iz ljudstva in da je omejena s prerogativami ljudstva« (Magnet 2005, 76). Politična teorija suverenosti se poslej več ni mogla izogniti realnosti politične prakse.

Nemški pravnik Samuel von Pufendorf (1632–1694) sicer koncepta suverenosti ljudstva ne razvija eksplicitno, vendar je podal osnovo njegovih bodočih elaboracij. Tako kot Hobbes je bil prepričan, da so ljudje po naravi sebični, in da je za ohranitev reda in pravic človeka potrebno oblikovanje zunanje suverenosti na osnovi pogodbe, s katero se suveren zaveže, da bo skrbel za skupno varnost, njegovi subjekti pa se podredijo njegovi oblasti. Prav tako se je strinjal s Hobbovo predpostavko, da človek, ki postane državljan, izgubi svoje naravne pravice in svoboščine ter postane subjekt suverena, ki lahko odloča o njegovi smrti in življenju. Vendar v nasprotju s Hobbsom, ki državljanstvo reducira na podređitev, ne naredi popolne izenačitve državljan in subjekta. V *De Iure Naturae et Gentium* zapiše: »Državljanstvo ali pravica državljanstva vključuje (...) dejanja, ki so prerogative članov *commonwealtha*, kakor tudi pravico do dobrobiti od teh dejanj, ki podobno vključujejo dolžnost do *commonwealtha*.« (Pufendorf 1934, 995) Te vrstice veljajo za prvo moderno »definicijo državljanstva kot reciprocitete pravic in dolžnosti med državljani in državo«, v kateri »participacija pri oblasti ni pravica, ki bi zrcalila idejo ljudske suverenosti na subjektivni ravni, temveč dolžnost: obveznost, ki je hkrati čast določenih

državljanov, da prevzamejo določene politične naloge« (Magnette 2005, 78).

Baruch oziroma Benedict de Spinoza (1632–1677), nizozemsko-judovski filozof, je prav tako črpal iz Hobbsovega pojmovanja naravnih pravic, iz človeške razpetosti med strastmi in razumom ter iz posledične nujnosti vzpostavitve suverene oblasti. Vendar se od njega tudi radikalno loči s svojim konceptom suverena, ki je nosilec zgolj tistega dela oblasti, ki je ne izvajajo njegovi subjekti. V svojem pismu prijatelju Jarigu Jellesu pojasni, v čem se najočitneje in odločno razlikuje od Hobbsa: »[s]am vedno pustim naravno pravico nedotaknjeno ter vrhovnim magistrum vsake države dodelim zgolj toliko pravice nad njihovimi subjekti, ki je sorazmerna s presežkom njihove oblasti glede na oblast subjektov«. V *Tractatus Theologico-Politicus (TTP)* to nekoliko abstraktno pojmovanje razloži z besedami, da pogodba izhaja iz želje ljudi, da oblikujejo zvezo, ki naj zagotovi, da bo »pravica narediti vse, ki jo ima vsak po naravi, zdaj kolektivna« (Spinoza 1853: XVI, str. 129). V *Tractatus Politicus (TP)* pa doda, da je človek povsem svoboden, »v kolikor ga vodi razum« in da »ljudstvo svobodno prenese na kralja zgolj tisto, čemur ne more samo zapovedovati« (Spinoza 1958: VII, str. 339). Tukaj zasledimo jasno referenco na Machiavellija, po katerem je konstituirani red vzpostavljen na pogajanju in ravnovesju moči različnih družbenih akterjev. Zato pogodba med vladajočimi in vladanimi ni nekaj absolutnega ali večnega. Veljavna je le tako dolgo, dokler koristi vsem pogodbenim strankam: »pogodba ne more imeti druge zavezujočnosti od uporabnosti; ko ta izgine, takoj postane nična in neveljavna« (Spinoza 1853: XVI, str. 139).

Če je oblast državljana obratno sorazmerna z oblastjo suverena, sta državljan in subjekt v bistvu različni strani istega kovanca. Vendar Spinoza navaja eno izjemo od tega pravila: demokratično politično konstitucijo, kjer »vsak prenese vso svojo oblast na družbo. Tako bo zgolj ona imela popolno naravno pravico narediti vse, torej suvereno oblast in vsak jo bo primoran ubogati« (Spinoza 1853: XVI, str. 133). Na prvi pogled se zdi paradoksalno, da Spinoza obliko vladavine, kjer vsak popolnoma prenese oblast, imenuje demokracija. Vendar nam Spinoza pojasni, da

prvič, ta prenos ni več en, drugič, prenos ni popoln in tretjič, v strogem pomenu besede sploh ni prenos, saj v demokraciji »[n]ihče ne prenese svoje naravne pravice na drugega tako popolnoma, da se z njim nikoli več ne posvetuje, temveč jo vsak prenese na večino celotne skupnosti, katere član je« (Spinoza 1853: XVI, str. 137). Demokracija je tako osvoboditev od individualne svobode v zameno za kolektivno.

Anglež John Locke (1632–1704), tretji pomembni politični mislec, rojen leta 1632, je bil filozof in fizik, ki je, čeprav naslednik velikih razsvetljskih teoretikov, povsem revidiral njihov besednjak. V nasprotju s svojim miselnim nasprotnikom in sodobnikom Robertom Filmerjem, avtorjem primerno imenovane *Patriarhe* (objavljene posthumno leta 1680, napisane pa okoli 1620), je trdil, da oblast ni božanska, temveč družbena institucija. V nasprotju s Hobbsom in njegovimi sledilci pa je trdil, da civilna oblast ni v neposrednem nasprotju z naravnimi pravicami človeka. Naravni zakon naj bi ljudem zapovedoval, da ne ogrožajo življenja, zdravja, svobode in imetja drugega človeka, saj so vsi ljudje kreacija Boga, ki je »en vsemogočen in neskončno moder stvarnik; vsi so služabniki enega suverenega gospoda, poslani v svet z njegovim ukazom in so (...) njegova lastnina« (Locke 1988, 271). Ker je človeška dolžnost, ki mu jo nalaga njegov božanski stvarnik, varovati sebe in sočloveka, kakor tudi celotno človeštvo, Lockovega naravnega stanja ni možno enačiti s Hobbsovo vojno vseh proti vsem.

To pa niti za Locka ni pomenilo, da človeštvo ne potrebuje vzpostavitve neke oblike vladanja, saj izvajanje naravnega zakona in z njim pravice odločanja o življenju in smrti ne more biti odvisno od posameznika, saj to neizbežno vodi v 'zmedo' in 'nered' (Locke 1988, 275). Zato je tudi za Locka bistvenega pomena, da se posamezniki odločijo »skupaj in vzajemno stopiti v eno Skupnost« (Locke 1988, 276), kar dosežejo tako, da »vsil opustijo to naravno moč in jo položijo v roke Skupnosti« (Locke 1988, 324), in ta skupnost s tem prenosom postane edina zakonodajalka in izvrševalka zakonov. V tem razmišljanju se Locke ni razlikoval

od svojih predhodnikov. Njegova revolucionarnost leži v ideji, da »[c]ilj pogodbe ni odvzem naravne moči ljudi v korist neke zunanje avtoritete«, ampak so z njo »posamezniki *poverili oblast samim sebi*« (Magnette 2005, 82). Izvršna oblast je abstraktna oseba, ki zgolj izvršuje zakonodajno oblast državljanov in katere nosilec se lahko po mili volji »spremeni in premesti« (Locke 1988, 368). Locke je podobno kot Spinoza verjel, da mora biti obseg suverene oblasti obratnosorazmeren z oblastjo posameznikov in da zveza posameznikov predvideva prenos zgolj tistega dela njihove moči, »ki je nujen za cilje, zaradi katerih so se združili v družbo« (Locke 1988, 368). Z drugimi besedami, »človek ves čas obdrži celoto svojih pravic in zato lahko vedno prelomi pogodbo. Ne samo, da lahko ljudstvo legitimno odstavi nosilca izvršne oblasti, ampak lahko to stori tudi *katerikoli posameznik*« (Magnette 2005, 84). Na ta način je Locke skušal oblikovati politično konstitucijo, kjer je posameznik izvor suverenosti. Seveda je tudi Locke to izvajanje suverenosti omejil izključno na državljane in kot vsi njegovi sodobniki je razlikoval različne družbene kriterije, ki naj določajo specifičen obseg izvajanja in uživanja državljanskih pravic. Tako po njegovem mnenju lahko na volitvah zakonodajalcev sodelujejo zgolj 'razumni ljudje', pri čemer seveda misli na razumne moške, in najboljše merilo razumnosti nekega moškega je njegova lastnina.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) v svojih *Razpravah o neenakosti* obrne vse temeljne predpostavke teoretikov naravnega prava na glavo. Po njegovem mnenju so prav vsi zagrešili temeljno metodološko napako, saj so človeku v naravnemu stanju pripisovali attribute, ki lahko izhajajo zgolj iz družbenega življenja. Kot opozarja Magnette (2005, 87), za Rousseauja »[n]aravna sebičnost ali ljubosumje ne obstajata, saj se lahko ti čustvi pojavita zgolj v družbenem kontekstu. V svoji najčistejši naravnosti, v svoji neudomačeni izolaciji, ima človek zgolj dve prvobitni težnji: instinkt samo-ohranitve in sočutje do drugih«. Kot tak se človek ne razlikuje od drugih živali, ima pa pomembno in edinstveno lastnost, ki je njegova 'potencialnost' oziroma sposobnost prilagajanja, učenja in razumevanja. Z drugimi besedami, človeški »razum se izpopolnjuje« (Rousseau 1997a, 142) in

ima »svobodo privolitve ali upora« (Rousseau 1997a, 141). Njegova svoboda je svoboda izbire in »predvsem v zavesti te svobode se izraža spiritualnost njegove duše« (Rousseau 1997a, 141). Tako Rousseau v svoji *Družbeni pogodbi* razglasi, da je človek rojen svoboden. Zato mora politična konstitucija, ki izhaja iz družbene pogodbe, zagotoviti tri po njegovem mnenju ključne naravne pravice: varnost, lastnino in svobodo. Pogodba mora tako »[n]ajti obliko asociacije, ki bo branila in varovala osebo in dobrine vsakega člana s polno skupno močjo in s katero bo vsak, združen z vsemi, vseeno ubogal zgolj samega sebe in ostal svoboden kot prej« (Rousseau 1997b, 49–50). Pogodba torej ne vzpostavi zunanjega suverena, temveč udejanja suvereno ljudstvo.

Seveda je bila tudi pri Rousseauju participacija pri suverenosti omejena. Multituda, ki postane ljudstvo, lahko odloča zgolj o temeljnih zakonih republike, njihovo aplikacijo pa naj zagotovijo izvoljeni predstavniki. Vendar Rousseaujeva republika kljub temu ni bila predstavniška demokracija. Zanj je suverenost »obča volja, ki se je ne da odtujiti, deliti ali reprezentirati (...) Delegira se lahko zgolj implementacija zakonov« (Magnet 2005, 91). Ukazi 'šefov' se dojemajo kot 'obča volja', dokler jim 'suveren' v obliki 'ljudstva' »lahko svobodno nasprotuje, vendar tega ne stori. V tem primeru se iz univerzalne tišine lahko domneva privolitev ljudstva« (Rousseau 1997b, 57–58). Obča volja je tako vedno nezmotljiva, je neke vrste vrhovni arbiter in suveren, hkrati pa najčistejša manifestacija svobode posameznika. »Državljan, poln egoističnih strasti, ni svoboden, ker občo voljo občuti kot prisilo, ki ga zatira; ampak resnični državljan, ki ima oči zgolj za občo voljo, je svoboden, ker z uboganjem zakonov, ki so izraz obče volje, uboga zgolj svojo plemenito vest, svoj razum.« (Magnet 2005, 90)

V osemnajstem stoletju se vzporedno s teorijami naravnega prava razvija še ena pomembna teoretska paradigma, ki je svoj politični zagon pridobivala predvsem pred in po revolucijah v ZDA in Franciji. Poglavitno teoretsko počelo paradigme, ki jo danes imenujejo liberalizem, je poskus artikulacije in implementacije

omejitve moči države. In čeprav danes velja, da se je ta paradigma izoblikovala

predvsem v delih Locka in Montesquieuja, pa se sama nista dojemala kot liberalca, ampak so ju za svoj izvor določili liberalci devetnajstega stoletja. Montesquieu (1689–1755) je želel predvsem najti obliko vlade, s katero bi zagotovil, da ista družbena skupina ne bi imela zakonodajne in izvršne oblasti. Sicer Montesquieu ni eksplicitno govoril o delitvi oblasti, značilni za moderni konstitucionalizem, ampak je prej razvil »politično teorijo *ravnovesja oblasti*« (Magnetete 2005, 95). V svojem delu *Duh zakona* razgrne tudi svoje razumevanje državljanstva in eksplicitno zapiše, da 'politična svoboda' ni 'ljudska suverenost', temveč zgolj 'filozofska svoboda', ki je v bistvu zgolj »pravica delati vse, kar dovoli zakon« (Montesquieu 1989, 155).

In če je 'politični liberalizem' po Magnetetovem (2005, 96) mnenju »podaljšek republikanske tradicije«, pa za 'ekonomski liberalizem', »katerega temelji so bili vzpostavljeni v istem času,« trdi, da je »najradikalnejša negacija modernega političnega prava, vse do vzpona socialistične misli.« Če je v tradiciji naravnega prava država garant civilne ureditve domnevno kaotičnega naravnega stanja družbe, je v ekonomskem liberalizmu njena vloga ravno nasprotna. Družba je najpopolnejša takrat, ko se država vanjo ne vmešava, torej v svojem naravnem stanju, v svobodni interakciji avtonomnih posameznikov. V skladu s to doktrino, katere najvidnejši predstavnik je Adam Smith (1723–1790), je naloga javne oblasti zgolj zagotavljanje varnosti, spoštovanja prava in regulacija tržnih pomanjkljivosti. Ravno zaradi pomanjkljive samoregulativne sposobnosti tržnih sil oziroma težnje 'nevidne roke trga' k monopolom in s tem k zaviranju svobodne konkurence, teoretiki liberalizma niso mogli dokončno ukiniti države, zato so v svojem prizadevanju omejevanja njene moči državi želeli odvzeti »njeno osrednjo vlogo in jo iz njene konstitutivne oblasti reducirati na paliativno funkcijo« (Magnetete 2005, 98).

2.5. Moderna

Druga polovica osemnajstega stoletja je prav tako obdobje, ko se *teorije* naravnega prava in liberalne demokracije pretakajo v *prakso*. Tako ameriška kot francoska revolucija sta konceptom 'republika', 'svoboda' in 'državljanstvo' dodelili konstitucionalni izraz. Vendar se je praktična realizacija iste doktrine na različni straneh Atlantika oblikovala v dve različici. V Evropi je »država nepresegljiv horizont politike«, državljanstvo pa se razume kot »participacija posameznika v institucionalni kreaciji obče volje« (Magnetite 2005, 103). V ZDA pa ima osrednjo vlogo 'civilna družba', ki ima avtonomijo in moč samo-regulacije, vlada oziroma država pa je reducirana na vlogo nadzorovanja in usklajevanja konfliktnih interesov, ki se ne morejo uskladiti sami. Vendar se evropski in ameriški model še vedno prekrivata v »identični matriki revolucionarnega državljanstva«, v jeziku naravnega prava, kakor tudi v dejstvu, »da so si razsvetljenski misleci na obeh straneh Atlantika prizadevali spraviti liberalne pravice posameznika in republikansko svobodo državljana« (Magnetite 2005, 104).

Tako prve besede *Deklaracije o neodvisnosti ZDA* iz leta 1776, ki veljajo za temeljni dokument ameriške revolucije, povzemajo besednjak in temeljne predpostavke, ki jih najdemo pri Locku in drugih mislecih razsvetljenstva: 'ljudje so ustvarjeni enaki', imajo nekatere 'neodtujljive pravice', med njimi 'življenje' in 'svoboda', te pravice 'zagotavlja' 'vlada', ki je 'instituirana med ljudmi' in svojo oblast črpa iz 'pristanka vladanih', ki imajo pravico, da jo 'spremenijo' ali 'odstavijo'. V naslednjem desetletju je proces oblikovanja in dopolnjevanja nove konstitucije prvič v zgodovini instituiral koncepte 'ljudske suverenosti', 'delitve oblasti' in 'državljanskih svoboščin'. Kljub temu je koncept državljanstva v ZDA, podobno kot v Evropi tistega časa, ostajal precej abstrakten. Madison ga je razumel kot nacionalnost, Thomas Paine, ki je sodeloval v obeh demokratičnih revolucijah, pa kot skupek 'naravnih' pravic človeka in 'civilnih' pravic, ki jih je

državljanom dodelila republika. Vsekakor pa se državljanstvo ZDA od preteklih evropskih izkušenj najpomembneje razlikuje v dualni razdelitvi na državljanstvo države, ki naj bi bila »dnevna politična praksa, ki povzroči čustveno navezanost«, in državljanstvo federacije, ki je »formalno in pokriva abstraktna vprašanja, ki lahko najverjetneje zbudijo zgolj racionalno navezanost« (Magnetete 2005, 111). Statusa sta enakovredna in se vzajemno krepija ter dopolnjujeta, saj se je državljanstvo ZDA kot skupek obeh statusov »razvijalo skozi vse vidike družbenega življenja, od lokalne do federalne ravni, in uporabljalo vse poti, ki so mu bile odprte: elektorsko, pravosodno ali preprosto skozi neformalne pritiske« (Magnetete 2005, 111). Vendar v ZDA oblast ni razdeljena zgolj v geografskem, temveč tudi v funkcionalnem smislu. Deli se tako med federalnimi enotami in federacijo kot med njenimi posameznimi vejami: na izvršno, zakonodajno in sodno oblast. Američani naj bi tako odpravili oblast »z njeno razpršitvijo v družbeno telo, z njenim raztelesenjem«, da bi tako »izgnali tiranijo, katere prikaze so vedno videli v suverenosti« (Magnetete 2005, 109). 'Ljudska suverenost' v ZDA je 'delokalizirana', »manifestira se povsod in nikjer« (Howard 1987, 311).

Ancien régime predrevolucionarne Francije je slonel na fevdalnih privilegijih monarhije in plemenitih redov. Cilj in ideal procesa, ki se je v zgodovino zapisal kot francoska meščanska revolucija, je bila zrušitev političnega, ekonomskega in družbenega monopola monarhije in plemstva ter ustanovitev republike, v kateri bodo kraljevali svoboda, enakost in bratstvo. Republike, v kateri »[p]ravice ne bodo dodeljene zgolj privilegiranim skupinam, temveč bodo bivale v posameznem državljanu v kontekstu nacije, ki predstavlja voljo ljudstva« (Faulks 2000, 31). Za utemeljitvene dogodke revolucije, ki je v obdobju od maja 1789 do septembra 1792 pripeljala do republikanske konstitucije, veljajo sklic generalnih stanov in ustanovitev Nacionalne skupščine, ukinitve fevdalnih in cerkvenih privilegijev, prisega na teniškem igrišču, zavzetje Bastilje, veliki pohod na Versailles in sprejetje *Deklaracije o pravicah človeka in državljana*.² Iz samega naslova Deklaracije se da razbrati, da civilne pravice kot pravni izraz naravnih

---

2 Sprejeta 26. avgusta 1789.

pravic »niso *nadomestile* naravnih pravic, ampak so jih *izrazile*; ko je človek postal državlján, ni prenehal biti človek« (Magnetete 2005, 116). Vendar se sama Deklaracija ne izreka o vsebini in nosilcih republikanskega državljanstva. Tega definira šele zakon iz decembra 1789 in pozneje ustava leta 1791, ki državljanstvo telo razdeli na aktivne in pasivne državljane z vpeljavo posredne in neposredne volilne pravice, dodeljene glede na materialni prispevek posameznega državljaná.³ Zato nekateri avtorji ocenjujejo, da je ta sistem »dedno aristokracijo nadomestil z aristokracijo denarja« (Soboul 1911, 188).

Čeprav je univerzalistični republikanizem z Robespierrom (1758–94) na čelu ostro nasprotoval tem delitvam, predvsem z argumentom, da koncept 'pasivnega državljaná' ne more biti drugo kot protisloven, pa je kljub revoluciji in njenim deklaracijam »državljan ostal isti, določen prvenstveno s pasivno dobrobitjo prava in zgolj naključno skozi aktivno participacijo v njegovem oblikovanju« (Magnetete 2005, 122). Brunot v svoji zgodovini francoskega jezika opisuje, kako je Chalierjev predlog zakona Nacionalni konvenciji,⁴ po katerem morajo vsi državni akti in akterji v svoji komunikaciji s prebivalstvom uporabljati izključno termin 'državljan', kmalu postal predmet splošnega javnega posmeha. Edina skupina ljudi, ki se jih je dejansko tako naslavljaló, so bili služabniki nove republikanske buržoazije, med katero je »postalo modno reči: državlján Jean, očisti moje čevlje, državlján Angot, odpri moje ostrige« (Brunot, 686).

Praktično omejevanje teoretične univerzalnosti državljanstva je dokaj hitro razkrilo poskus 'nastajajoče buržoazije', da »vzpostavi strog nadzor nad samim gibanjem, ki ji je pomagalo prevzeti oblast, in hkrati zamejiti njegovo energijo« (Isin 2002, 197). Zato je najprej morala zatreti njegove organizacijske in mobilizacijske strukture. V času družbenega in političnega vrenja spomladi leta

---

3 Za volilno pravico je bilo treba odšteti tridnevni zaslužek. Ti volivci so lahko volili zgolj elektorje, ki so za svoj status morali odšteti desetdnevni zaslužek. Pravico do izvolitve pa so imeli zgolj zemljiški posestniki, ki so plačali denarni prispevek, ki je bil pet do desetkrat višji od tistega, ki ga je plačal elektor.

4 Louis-Joseph Chalier je bil francoski državnik, izvoljen v Nacionalno konvencijo, ki je bila med leti 1792–1795 konstitucionalna in zakonodajna skupščina z izvršno oblastjo.

1789 »se je za potrebe volitev v skupščino generalnih stanov Pariz razdelilo na šestdeset okrožij« (Isin 2002, 196), kjer so se elektorji tretjega stanu dobivali na skupščinah, ki so imele poglavitno vlogo pri odločanju o smeri, vsebini in praksah prihajajočega revolucionarnega prevrata. V okrožnih skupščinah se je tako po eni strani oblikovala buržoazna zavest, hkrati pa je v njih pričelo sodelovati tudi vse več pripadnikov obrtniškega in delavskega razreda. Še več, do julija istega leta so okrožne skupščine postale temeljna 'organizacijska in politična mreža' delavskih razredov. Nacionalna skupščina je leta 1790 prepovedala okrožja, namesto njih pa uvedla 'sekcije', ki se namenoma niso prekrivale s prejšnjimi okrožji. Prav tako sekcije niso smele biti permamentne in za participacijo se je uvedel lastninski cenzus, z očitnim namenom, da se razbije vodstvo in organizacijske enote nepomirjenih in izzigranih revolucionarnih gibanj in slojev.

Buržoaznim protivstajniškim strategijam in njihovem na lastnini utemeljenemu pojmovanju državljanstva so se najodločneje zoperstavili sansculottes, »razcapani in slabo opremljeni prostovoljci revolucionarne vojske, ki so se pozneje konstituirali kot radikalni demokrati Revolucije« (Isin 2002, 193). Sansculottes so bili večinoma urbani delavci ter »glavna udarniška sila revolucije« (Hobsbawm 2008, 64), katerih poglavitne revolucionarne prakse so bile demonstracije, izgredi in gradnje barikad. Bili so nekakšna avantgarda družbenih slojev, ki jih je revolucija z novo konstitucijo zavrгла, vendar jim je kljub temu v izjemno hitrem času uspelo »artikulirati sui generis strategije in tehnologije državljanstva« (Isin 2002, 196). Njihova prepoznavna značilnost, po kateri so dobili tudi ime, so bile dolge hlače (namesto *culotte* oz. kratkih hlač, značilnih za višje razrede), rdeča čepica in saboti oziroma lesene cokle. »Z njihovim načinom oblačenja, jezikom in kodo pojavljanja so sansculottes pričeli postavljati zahteve po pariških območjih, ki sta jih drugače zasedali aristokracija ali buržoazija. Iz svojih običajnih tavern in kavarn so se selili na bulvarje ter se naredili za javne v območjih, rezerviranih za bogate in ugledne meščane Pariza.« (Isin 2002, 201) Kljub različnim simbolnim in materialnim praksam pa je bila najpomembnejša metodologija boja sansculotov prav vstaja, ki so jo razumeli in uporabljali kot »strategijo ljudske

suverenosti« (Isin 2002, 199), pomenila pa je predvsem nepokorščino zakonom, ki jih niso priznavali oziroma so jih smatrali za nepravilne. »Ultimativna manifestacija ljudske suverenosti in vstajništva pa je bil poziv k orožju« (Isin 2002, 199), ki je hkrati vključevala posebne rituale fizične apropiacije mesta: zapiranje mestnih vrat, pozivanje z bobni in zvonjenje zvonov.

Poglavitni steber njihovega »socialnega ideala državljanstva« (Isin 2002, 199) je bilo aktivno nasprotovanje aristokraciji in buržoaziji, delitvi na aktivne in pasivne državljane, komercialnemu kapitalu ter izključitvi žensk. Po drugi strani pa »sansculottes kažejo, kako dominantne prikaze tega, kaj pomeni biti političen, uzurpirajo zmagovalci. Ti se v zgodovinsko imaginacijo vpišejo kot revolucionarji in hkrati razvrednotijo kratkotrajne, multiple in učinkovite prakse, s katerimi tujci in outsajderji ustvarjajo nove politične prostore« (Isin 2002, 201–202). Med tovrstne ustvarjalne državljanske prakse sansculottov in drugih vstajniških subjektivitet nedvomno sodijo enodnevno zaprtje pariške borze in prepoved vseh finančnih družb poleti 1793 (glej Soboul 1968, 66), vodstvo izgredov zaradi hrane (glej Rudé 1988, 88–89), mobilizacije za pravico do dela in izobrazbe ter samoorganizirano izobraževanje (glej Isin 2002, 198). Pri tem velja izpostaviti, da se sansculottes niso zoperstavljali lastninskim pravicam kot takim, temveč predvsem modelu državljanstva, po katerem je lastnina »izključna osnova državljskih pravic« (Isin 2002, 198).

Državljanstvo ustavne monarhije in republike je kljub mnogoterim in učinkovitim državljskim praksam, kljub neštetim uporom, izgredom, zasedbam in vstajam, ostalo 'abstraktno' in 'splošno'. Državljanji so del suverene 'nacije', zato so kot 'sodilci' suverenosti 'svobodni', ker se 'podreajo' zgolj lastnim zakonom. In ta 'singularna abstrakcija' je skozi sledeča desetletja omogočala poljubno omejevanje in definiranje državljskih pravic in njihovih nosilcev. Politični procesi, ki so sledili francoski revoluciji, pa so pomembno prispevali tudi k vse večjemu izenačevanju koncepta nacije in državljanstva in utrdili moderno pojmovanje države kot 'nacionalne države'. Heater trdi, da je revolucija sprva

»politizirala kulturno pojmovanje nacionalnosti« (Heater 1990, 57). Če bi to lahko pogojno držalo za njeno začetno obdobje, »je nasilje poznejših revolucionarnih let vodilo do fuzije nacije in države, kar je pomenilo *kulturizacijo* ideje državljanstva in s tem zameglitev zamejitve med državljanstvom in nacionalnostjo« (Faulks 2000, 35). Na začetku revolucionarnega vrenja je revolucija o naciji govorila precej tehnično, zanjo je bila zgolj tisti subjekt, ki bo strmoglavil in nadomestil monarhijo in aristokracijo. Tako sta bila »enotnost univerzalnih pravic in nacije interpretirana izjemno široko in inkluzivno« (Faulks 2000, 32–33). Prav tako je na primer Sieyès v svojem vplivnem pamfletu *Kaj je tretji stan?*, izdanem leta 1789, nacijo definiral kot »navadne ljudi [*common people*, op. p.] (tretji stan), ki jim sistem aristokracije in monarhije odreka njihove pravice« (Faulks 2000, 31). Tudi državne meje niso bile povsem določene in vprašanje tujcev oziroma migrantov se v dokumentih tistega časa skoraj ne omenja. Revolucionarna konstitucija je torej imela potencial postati svetel primer tega, »kako naj bi pravice, razglašene v revoluciji, segale onkraj državnih zamejitev in kako bi naj veljale za vse ljudi, ne glede na nacionalnost« (Mann 1993, 33).

Vendar so univerzalizem francoskega revolucionarnega državljanstva poleg klasičnega predmodernega izključevanja žensk, revežev in sužnjev v kolonijah spodkopavale tudi zgodovinske okoliščine, ki so bile po Balibarju tako zunanje kot notranje (glej Balibar 1994). Zunanji dejavniki so bile vojne postrevolucionarne Francije z vrsto reakcionarnih držav, kakršne so bile Prusija, Velika Britanija in Španija. »Na daljši rok so francoske revolucionarne vojne utrdile zamejitve med ljudstvi Evrope, ki so se vse bolj identificirala v izrazih različnih nacij.« (Faulks 2000, 34) Notranji dejavniki pa so bili ekonomske in politične narave. Problemi, ki so stalnica vseh revolucij, so spodbudili rivalstva med različnimi revolucionarnimi frakcijami. »Skozi to izkušnjo nasilnega spopada je ideja nacije in s tem državljanstva postala militarizirana.« (Faulks 2000, 33) Silverman tako ugotavlja, da je primer Francije »najbolj jasna manifestacija protislovij v oblikovanju vseh modernih držav« (Silverman 1992,

6), Faulks pa dodaja, da je »[z]medena in protislovna dediščina revolucije kljub temu preživela in se dejansko okrepila v devetnajstem in dvajsetem stoletju, ki sta pričala tako postopni razširitvi državljanstva kot krepitvi državnih zamejitev skozi nameren poskus elit, da utrdijo nacionalno identiteto na škodo kozmopolitskih elementov francoske tradicije« (Faulks 2000, 35).

Vprašanje socialne pravičnosti, ki so ga odprli sansculottes, je v devetnajstem stoletju postalo ključna topika politične teorije in prakse. Zаметki socialističnega gibanja so skeptični do buržoaznega državljanstva in njegovega potenciala, da omili ali ukine socialna razlikovanja. Nekatere struje, med njimi Proudhon v Franciji in fabiansko gibanje v Veliki Britaniji, razmišljajo o povsem novi obliki državljanstva, ki bi bilo neodvisno od države, slonelo pa bi na samoorganizaciji delavskega razreda in njegovi avtonomni produkciji. Največji kritik republikanske ideje družbene pogodbe in meščanskega dojemanja prava pa je bil Karl Marx (1818–1883), ki je »spodkopal vse stebre, ki so podpirali kontraktualizem in pravni diskurz pravic: statizem, legalizem in normativni individualizem« (Magnet 2005, 155–56). Medtem ko je nemška filozofija kritizirala religiozne dogme in jih skušala nadomestiti s sekularnimi reprezentacijami prava in politike, si je Marx zastavljal povsem drugačne cilje. »Predvsem je *naloga filozofije*, ki služi zgodovini, da razgali človeško samoodtujitev v njenih *sekularnih oblikah*, ko je bila njena sveta oblika že razgaljena« (Marx 1994, 58). Zato je menil, da je za filozofe nujno, da se je »kritika nebes spremenila v kritiko Zemlje, *kritika religije* v *kritiko prava*, *kritika teologije* v *kritiko politike*« (Marx 1994, 58).

V nasprotju z glavnim tokom nemške filozofije in Heglom kot njenim najvidnejšim predstavnikom je Marx verjel, da država ni utelešenje univerzalnega razuma v obliki zakona. S tem je dejansko nasprotoval celotni republikanski misli, saj po Marxu država ni nadomestila prejšnjega nesvobodnega stanja ljudi, saj predpostavlja zgolj politično, zanemarja pa socialno enakost. Država za Marxa ni bila nepristranska arena uveljavitve enakosti in pravičnosti, temveč instrument,

s katerim gospodujoči razred legitimira in ohranja svoje privilegije, kar po Marxovem mnenju jasno razkrije, »kako absurdno je tradicionalno pojmovanje zgodovine, ki zanemarja resnične odnose in se omejuje na visoko zveneče dejavnosti vladarjev in držav« (Marx 1994, 134). Za Marxa je tako »dejanski lonec in prizorišče vse zgodovine« civilna družba, zato je njegova kritika republikanizma zajemala tudi kritiko državljanstva in dualističnega koncepta človekovih pravic, kakor so bile zapisane v Deklaraciji pravic človeka in državljana:

Državljanstvo v državi, (...) *politični skupnosti*, so politični emancipatorji celo reducirali na status golega *orodja* za ohranitev ti. človekovih pravic (...) državljana so razglasili za služabnika egoističnega človeka in sfera, v kateri človek deluje kot skupnostno bitje, je degradirana in podrejena sferi, kjer deluje kot parcialno bitje; končno (...) ne človek kot državljan, temveč človek kot buržuj je tisti, ki se ga dojemata kot *dejansko* in *pravo* človeško bitje. (Marx 1994, 46)

Marxova ideja človeške emancipacije in svobode je v nasprotju z liberalnim pojmovanjem skupnostna in ne individualna. Resnična emancipacija se lahko dokonča zgolj takrat, »ko dejanski posamezni človek vase absorbira abstraktnega državljana države in postane v svojem empiričnem življenju, v svojem individualnem delu, v svojih individualnih odnosih *bitje-vrste*: zgolj takrat, ko prepozna in organizira 'svoje sile' kot *družbene* sile in tako preneha družbeno silo v obliki *politične sile* ločevati od sebe« (Marx 1994, 50). Da bi presegli svojo politično in ekonomsko alienacijo, morajo ljudje oblikovati povsem avtonomno skupnost. Ta skupnost, svobodno združenje vseh ljudi, ki ga Marx imenuje 'komunizem', »postavi pogoje svobodnega razvoja in gibanja posameznikov pod njihov nadzor« (Marx 1994, 174). Lahko bi rekli, da je Marx zagovarjal nekakšno državljanstvo brez države oziroma državljanstvo kot kolektivno prakso: 'vlada samih proizvajalcev' bi na mesto države postavila 'komunalno konstitucijo', ki bi »državljanškemu telesu povrnila vse sile, ki jih sedaj absorbira državni parazit, ki se hrani s svobodnim gibanjem družbe ter ga hkrati ovira« (Marx 1983, 514–515).

Moderna je tako po eni strani izumila svobodnega državljana, po drugi pa spodbudila oblikovanje posebnega družbenega sloja, ki je utelešal drugost meščanskosti in s pomočjo katerega je buržoazija oblikovala in utrjevala svojo na novo pridobljeno identiteto. Isin (2002, 202–203) opisuje, da so do leta 1848 »nomade, divjake, klateže in drhal potisnili v en piročen razred: nevarni razred. Ostro razlikovanje, ki se je po letu 1848 potegnilo med delovnimi razredi s primernim obnašanjem, habitusom in dispozicijo ter nevarnimi razredi z vzkipljivostjo, mentaliteto drhali in nomadizmom, je artikuliralo razliko med dobrimi in slabimi navadami«. S kategoriziranjem teh razredov kot 'nevarnih' je buržoazija želela disciplinirati in zajeziiti vagabundske in nepodredljve množice, ki so se upirale poskusom vpreganja v buržoazni družbenoekonomski model. Poglavitna strategija buržoazije je bilo zaničevanje in zamejevanje nevarnih razredov, ki jim je pripisovala celo 'družbene' vonjave in jih obkladala s pridevniki, kakršni so 'grdi', 'smrdeči', 'umazani' in 'odvratni', kar ji je »pomagalo ohraniti svoj samo-popustljiv, samo-povzročen teror« (Corbin 1986, 143). Poskusi 'civiliziranja' nevarnih razredov so se udejanjali predvsem skozi politike prostora, skozi boj za mesto in njegove ulice, kajti metropola »je bila strateški prostor, katere apropiacija je bila ključnega pomena za akumuliranje kapitala in katere uprostorjenje je postalo ključno za akumulacijo ljudi« (Isin 2002, 228).

Pomembna praksa nevarnih razredov je bila namreč začasna ali trajna zasedba različnih javnih prostorov. V prvi polovici devetnajstega stoletja so nevarne razrede zmeraj povezovali s predmestji oziroma primestnimi prostori, ki so jih takrat imenoval *faubourgs*. Ti so pomenili »strateške kraje zbiranja delavcev, kjer so razpravljali o zahtevah in artikulirali pozive, onkraj prežechih oči države in policije. Kar je *faubourgs* naredilo za dejansko ogrožajoče, je bilo dejstvo, da je njihova prostorska marginalnost postala vir artikulacije družbenega razlikovanja med delavci in buržoazijo iz središča« (Isin 2002, 206). *Faubourgs* so bili 'plavajoči svetovi', prostorska manifestacija družbene marginalnosti, »na robu

buržoazne družbe ali onkraj njega, na meji njenega urbanega sveta ali onkraj njega« (Merriman 1991, 3). Slavni Haussmann je pariške nevarne razrede zaradi

nenehnih selitev in vagabundstva imenoval kar »drhal nomadov« (cit. v Chevalier 1958, 365), ki je ogrožala buržoazni politični, ekonomski in tudi prostorski red. Zato ni presenetljivo, da je hausmanizacija Pariza v drugi polovici devetnajstega stoletja »postopoma premestila delavske razrede iz mestnega središča proti njegovim severovzhodnim predelom« (Isin 2002, 209) ter vpeljala ukrepe in posege, ki so omogočali lažje vojaško in policijsko nadzorovanje gibanja prebivalstva, s čimer je po Isinovem (2002, 207) mnenju oblast želela »pripeljati nevarne razrede v orbito vlade in jih transformirati v delovne razrede«.

Znotraj *faubourgs* pa se niso razvijale zgolj »družbene solidarnosti, ki so jih izražali in utrjevali festivali, pesmi, stavke in politična gibanja« (Merriman 1991, 23), temveč tudi pomembne umetniške prakse, ki so presegale prostorske in razredne zamejitve predmestja. Te so razkrivale in opisovale življenje nevarnih razredov, občasno s pomočjo radikalnih in inovativnih metodologij. Eno izmed tovrstnih praks je prav gotovo spodbudil Eugène Sue s svojim romanom *Misteriji Pariza*, ki je izhajal kot podlistek v različnih pariških časopisih v letih 1842 in 1843, v njem pa lahko zasledimo številne opise pariških 'barbarov', kakršen je sledeč: »Ti možje imajo svoje navade, svoje ženske, svoj jezik, skrivnosten jezik, poln strašljivih podob, krvavih metafor. Podobno kot divjaki drug drugega običajno naslavljaajo z vzdevki, ki jih navdihujejo njihova energija, krutost ali določene materialne značilnosti ali pomanjkljivosti« (cit. v Chevalier 1973, 403–404). Roman je med delavskimi razredi postal prava uspešnica. Manj pa je znano, kakor trdi Chevalier, da so delavski razredi tudi njegovi soavtorji. Z različnimi oblikami sodelovanja in pritiska naj bi »izbirali junake, usmerjali njihove usode, določali zaplete in dnevno intervenirali v oblikovanje narative, bodisi z grozljivimi ali občudujočimi pismi bodisi z velikim valom protestov proti izginotju kakšnega junaka (...) ali z grajanjem kakšne rešitve« (Isin 2002, 205).

Kljub nenehnim naporom vladajočih razredov, da bi 'civilizirali' delavske in nevarne razrede, se ti niso pustili izničiti ali odstraniti iz javnega političnega in kulturnega prostora. Merriman celo trdi, da je bila revolucija leta 1848 in še posebej Pariška komuna leta 1871 neke vrste »maščevanje izgnanih« (Merriman 1991, 80), saj sta imeli najmočnejše zaledje in podporo ravno na družbeni in prostorski margini. Glede hipoteze, da sta revoluciji neprimerljivi, saj naj bi bili njihuni nosilci različni družbeni sloji v različnih geografskih obsegih in z različnimi političnimi cilji, obstajajo številna nesoglasja. Tako Harvey (1985) kot Castells (1977) na primer trdita, da sta oba revolta primarno slonela na delavski identiteti, saj je bila velika večina upornikov mezdnih delavcev. Kljub temu pa med obema procesoma obstajajo pomembne razlike, saj je Komuna oblikovala samosvojo definicijo pravice do mesta in dela oziroma »novo dojetje prostora in državljanstva« (Isin 2002, 209).

Če je bilo glavno geslo revolucije leta 1848 'pravica do dela', pa je nasprotno družbeni, socialni in politični prevrat, ki je med marcem in aprilom 1871 zahteval življenja približno 25.000 ljudi, »izpraševal način, na katerega je buržoazna morala definirala delo. Predvideval je novo pojmovanje dela, oziroma je vsaj artikuliral potrebo po rekonceptualizaciji dela« (Isin 2002, 209). Nekateri sodobni avtorji se pri iskanju potrditev te hipoteze naslanjajo na avtorje in zapise, ki so nastali v tistem obdobju. Kristin Ross (1988) na primer svojo analizo dogodkov gradi na poeziji in zapiskih Arthura Rimbauda (1854–1891). Pri tem izpostavi pismo, ki ga je v času Komune poslal svojemu učitelju,⁵ v katerem mu sporoča, da želi postati pesnik in videc. V njem sicer izrazi namero, da postane delavec, vendar po njegovem mnenju čas za biti-delavec še ni nastopil. V skladu s svojo napovedjo v pismu opiše svoje videnje umetniškega poklica, tako v sedanosti, ko divja pariška bitka, kot v prihodnosti, ki bo po njegovem mnenju šele prinesla možnost umetniškega delovanja. »Delavec bom: ta misel me zadržuje, kadar me

---

5 Pismo Georgesu Izambardu, znano tudi kot Pismo vidca, 13. maj 1871.

blazna jeza in bes ženeta v pariški boj, kjer vendar toliko delavcev mre še medtem, ko vam pišem! Delati zdaj, ne, nikdar, nikdar, jaz stavkam.« (Rimbaud 1984, 123) Rossova meni, da bo Rimbaud delavec šele takrat, ko se bo spremenila sama definicija dela in pogoji njegovega izkoriščanja. K temu bi lahko dodali, da bo Rimbaud stavkal vse do takrat, dokler se ne zrušijo vsi stebri, na katerem stoji meščanska družba: pravo, religije, narod in poklici, ki jih vzpostavljajo in utrjujejo: »Duhovniki, profesorji, učitelji, vi se motite, ko me izročate pravici. Nikoli nisem pripadal temu narodu; nikoli nisem bil kristjan; jaz pripadam rasi, ki je pela v mukah; jaz ne razumem zakonov; nimam moralnega čuta, žival sem: vi se motite ...« (Rimbaud, *Slaba kri*, 1984: 65).

Komunardi so v celoti zavrnilo meščansko pojmovanje družbe in državljanstva, ki ju pogojujeta lastnina ali status. Kot osnovo in bistvo državljanstva so dojemali kritično delovanje v javnem prostoru, različne družbene, ekonomske, politične in še posebej prostorske prakse. Vstajniki so namreč politični prostor ustvarili z zasedbo Pariza, ki je trajala kar dvainsedemdeset dni. Pregnani prebivalci so se tako »ponovno spustili v center znotraj tradicije ljudske vstaje, deloma zaradi želje, da si ponovno prisvojijo javni prostor, iz katerega so bili izgnani, da ponovno zasedejo ulice, ki so bile nekoč njihove« (Ross 1988, 41). Boj na ulicah in za njih ponovno postane konkretna praksa apropiacije državljanstva in poglobljena strategija upora proti nenehnim poskusom vladajočih razredov, da nevarne razrede potisnejo v materialno in simbolno nevidnost. Vstajniška strategija zasedbe je podobno kot Rimbaudeva poezija vabilo, da »prostora *ne* pojmujejo kot statično realnost, temveč kot aktivno, generacijsko, da prostor doživimo kot nekaj, kar je ustvarila interakcija, kot nekaj, kar naša telesa reaktivirajo in da nas ta reaktivacija spreminja in transformira« (Ross 1988, 35).

Paul Lafargue (1842–1911), na Kubi rojen novinar, literarni kritik in politični mislec, je devet let po zatrtju Komune napisal znamenit pamflet *Pravica do lenobe*, v katerem nadaljuje in nadgrajuje njeno politično dediščino. V njem 'pravico do dela' interpretira kot 'izraz buržoazne morale', s katero so delavci leta

1848 »baronom industrije dostavili svoje žene in otroke« (Lafargue 1880, 16). Edina racionalna in revolucionarna zahteva, ki jo lahko zastavi delavski razred in s tem radikalno preobrazi svet in družbo, je lahko zgolj zavračanje in redefinicija buržoaznega pojmovanja dela.

Če bi (...) delavski razred vstal v svoji grozljivi moči, ne da bi zahteval Pravice Človeka, ki niso nič drugega kot pravice do kapitalističnega izkoriščanja, ne da bi zahteval Pravico do Dela, ki ni nič drugega kot pravica do bede, temveč da bi skoval predrzen zakon, ki bi vsakomur prepovedal delati več kot tri ure na dan, bi zemlja, stara zemlja, v trepetu radosti začutila, da z njo poskakuje novo vesolje. (Lafargue 1880, 56)

Vzporedno z zavračanjem dela je nujna subverzija vseh buržoaznih norm in konceptov, katerih cilj je normalizacija delavskih razredov in s tem zvišanje njihove produktivne moči. Zato Lafargue 'apropriira' slabšalne vzdevke in kategorije, namenjene nevarnim razredom, da bi z njimi zgradil novo, »nomadsko ali divjaško moralnost« (Isin 2002, 211). Rossova poudari, da je zanimivost in moč Lafarguea »predvsem njegovo zavračanje sodelovanja pri konstrukciji 'dobrega delavca', tovrstne podobe, osrednje za pred-komunski moralizirajoč diskurz, ki so ga desničarski filantropi, moralisti in tovarniški managerji namenjali delavcem« (Ross 1988, 62). Zato lahko delavski razred pot k emancipaciji doseže zgolj tako, da »potepta predsodke krščanske etike, ekonomske etike in svobodomiselne etike (...), ki so jih zakuhali metafizični pravniki buržoazne revolucije« (Lafargue 1880, 29).

Devetnajsto stoletje poleg razcveta modernih metropol in mnogoterosti njihovih prebivalstev zaznamuje vzpon še ene pomembne družbene kategorije, namreč figure modernega intelektualca. Kot pomembno prelomnico v njenem oblikovanju zgodovinarji običajno navajajo afero Dreyfus,⁶ ki naj bi po Isinovem

---

6 Alfred Dreyfus, oficir francoske vojske židovskega rodu, je bil po krivem obsojen izdaje. Številni akademiki, umetniki in drugi intelektualci so javno nastopili v njegov bran, na čelu z Émilom Zolajem, ki je leta 1898 v ta namen spisal slavni pamflet *J' Accuse!*.

(2002, 215) mnenju povzročila tektonski premik v dojetanju njenega pomena in vloge. Poslej se »intelektualec ne razume več kot nekdo, ki je zgolj vključen v intelektualno delo, temveč tudi kot nekdo, ki ima relativno avtonomijo od države in družbe in ki ima kritično sposobnost neodvisne presoje«. Pomembni del kritične misli, ki je pomagala razvijati to avtonomijo, so prispevali številni tuji intelektualci. Kramer trdi, da so '*les émigrés*' ter njihova izkušnja imigracije in tujstva poglavito oblikovala intelektualno produkcijo in kozmopolitsko identiteto intelektualcev v metropolah devetnajstega stoletja (glej Kramer 1988). Isin (2002, 219) pa dodaja, da si ta »občutek globoke dvoumnosti, biti tujec znotraj vrat metropole, intelektualci in *intelligentia* delijo z migranti«.

Vendar nastanek modernega koncepta intelektualca, ki je hkrati angažiran in avtonomen, vzpodbudi razvoj vrste disciplinarnih poklicev in profesij, ki svojo legitimnost gradijo na avtoriteti domnevno objektivne vednosti, sloneče na 'znanstvenih' ekspertizah in analizah. »Skozi vse večjo rabo statistike in drugih oblik vednosti so vzpenjajoče se disciplinarne profesije natančno opisovale in rekonstruirale, na kakšne načine življenjski slogi različnih skupin (na primer mentalno bolnih, migrantov, histeričnih žensk, neobvladljivih otrok) in delavskih razredov odstopajo od pričakovanih in uporabnih norm.« (Isin 2002, 229) Disciplinarne profesije postanejo središčna os biopolitičnega vladovanja, saj občutno prispevajo k optimiziranju disciplinarnega urejanja družbe in prostora, predvsem skozi ustanavljanje in upravljanje različnih disciplinarnih institucij ter tehnologij normalizacije in korekcije domnevno delikventnih življenjskih oblik in slogov. »Svobodni državljani so bili tisti, ki se je lahko obnašal in ki si je želel obnašati v skladu z normami [buržoazne] civilnosti; delinkvent, kriminallec, norec, z njihovimi specializiranimi institucijami preoblikovanja, so bili hrbtina stran te individualizacije in subjektivacije državljanstva« (Rose 1999, 233)

Prelom stoletja prinese rast avtonomnih organizacij in redefinicijo političnega državljanstva. Nekatere samoorganizirane prakse in institucije solidarnosti, ki so jih vzpostavili delavci, je pozneje instituirala država. Tako se legitimira obstoj

sindikatoev, ki skupaj z novimi delavskimi strankami vse bolj oblikujejo delovnopravno zakonodajo ter nove sisteme socialne varnosti. Thomas Marshall ugotavlja, da so delavci, združeni v sindikate, skozi katere uveljavljajo svoje kolektivne civilne pravice, v bistvu 'anomalija', »saj so bile do tega trenutka politične pravice tiste, ki so se uporabljale za kolektivno dejavnost, (...) medtem ko so bile civilne pravice intenzivno individualne« (Marshall 1950, 40). Po njegovem mnenju bi tako morali normativni sistem, ki se navezuje na socialna vprašanja, razumeti kot »sekundarni sistem industrijskega državljanstva, ki je vzporeden in suplementaren sistemu političnega državljanstva« (Marshall 1950, 26). Pri tem je treba opozoriti, da novi normativni in regulatorni socialni sistemi, ki so nastajali izven do takrat utečenih državnih predstavniških mehanizmov, niso zgolj dopolnjevali civilnega in političnega prava, ampak so pomenili radikalen prelom s politično tradicijo, po kateri je država edini vir prava, s čimer so pomembno prispevali k utemeljitvi pomembnosti in avtonomije ti. civilne družbe.

3. TRANSFORMACIJE DRŽAVLJANSTVA

Pregled razvoja državljanstva od antike do srede dvajsetega stoletja razkriva počasno, vendar vztrajno navezavo te institucije na koncept nacionalne države. Državljanstvo se je skozi stoletja definiralo kot pripadnost posameznika določeni politični skupnosti in hkrati kot pravna vez med njima. In čeprav se o njem »pogosto govori kot o enotnem konceptu in se ga doživlja kot unitarno institucijo, državljanstvo dejansko opisuje vrsto ločenih, a povezanih aspektov v razmerju med posameznikom in politično skupnostjo«. (Sassen 2003, 47). Tudi slednja se je v Evropi oblikovala in definirala na različne načine. Če se je v antičnih in srednjeveških časih navezovala predvsem na mesto, je »evolucija političnih skupnosti vzdolž oblikovanja države tista, ki je državljanstvu na zahodu dodelila njegov poln institucionalni ter

formaliziran značaj in ki je iz nacionalnosti naredila ključno komponento državljanstva« (Sassen 2003, 44)

Do srede dvajsetega stoletja sta se koncepta zčila vse do mere, ko se zdi, da sta v bistvu sinonima in da eden brez drugega ne moreta obstajati. Državljanstvo, ki se je vse bolj konsolidiralo kot 'nacionalni status', je vztrajno in dokončno »nadomestilo sorodstvo, mesto, ceh ali spol kot ključno določitev dostopa do virov, pravic in institucij politične participacije. V skladu z nacionalnim modelom so bile pravice in dolžnosti državljanov, kakor tudi prakse participacije v politični skupnosti, odprte za vse s specifičnim statusom, ki ga je določala pripadnost 'naciji' in zgolj zanje« (Tambini 2001, 196). Običajna praksa ustvarjanja in utrjevanja nacionalnih držav ter nacionalnega državljanstva je bila kreacija nacionalnih jezikov, izvorov, zgodovin, mitov in tradicij v funkciji homogenizacije prebivalstva, tudi na račun nasilne asimilacije ali iztrebljanja različnih manjšin. Tako konsolidacija institucije nacionalnega državljanstva ni določala zgolj »same politične akcije in organizacije, temveč tudi diskurzivno polje, še posebej družino 'nacionalističnih' konceptov, kakršni so etnija, nacija, identiteta, kultura in družba« (Tambini 2001, 197).

Vendar nas navezava državljanstva na nacionalno državo ne sme navesti na misel, da so bili vedno vsi pripadniki nacije tudi polnopravni državljani: »pravno državljanstvo ne prinese zmeraj polnih in enakih pravic članstva. Na državljanstvo vpliva položaj različnih skupin znotraj nacionalne države« (Sassen 2003, 49). Najbolj univerzalni zgodovinski kriteriji izključitve iz državljanstva so bili spol, starost in lastnina. Do konca devetnajstega stoletja odrasli moški brez lastnine niso mogli biti državljani, saj naj bi bili odvisni od svojih delodajalcev in zaradi tega eksistencialno in intelektualno neavtonomni. To izključevanje je dodatno legitimiralo instrumentalistično pojmovanje države, po katerem je njena poglobljena funkcija varovanje lastnine, zato naj bi ljudje brez lastnine ne imeli nobenega razloga ali interesa za aktivno upravljanje države in sodelovanje v javnih zadevah.

Kakor se je za moške brez lastnine predvidevalo, da so odvisni od svojih delodajalcev in tako upravičeno izključeni iz sfere javnega odločanja, tako se je za ženske, otroke in služabnike predvidevalo, da so odvisni od patriarha družine in zato nujno omejeni na zasebno sfero, kar jim onemogoča poznavanje javnih zadev in aktivno participacijo pri njihovem upravljanju. Boj za univerzalno volilno pravico in s tem za univerzalno državljanstvo, najprej moških, nato v dvajsetem stoletju še žensk, je zato nujno sovpadal s 'praksami in boji' za socialno in družbeno emancipacijo, »ki so izsilili spremembe v sami instituciji državljanstva« (Sassen 2003, 49). Tako lahko trdimo, da se je v Evropi šele sredi dvajsetega stoletja uveljavilo univerzalno pojmovanje nacionalnega državljanstva, predvsem z vzpostavitvijo demokratične države blaginje, temelječe na diskurzu ter praksah univerzalnih in individualnih pravic. »Ta avtoritativni diskurz individualnih pravic je bil instrumentalen za formalizacijo in razširitev številnih državljanskih pravic na tiste, ki so bili prej marginalizirani v družbi ali iz nje izključeni: ženske, otroci, homoseksualci, verske in jezikovne manjšine, pa tudi imigranti.« (Soysal 2011, 1) Univerzalno državljanstvo je postopoma sovpadlo z zamejitvami nacionalne države ter vsem pripadnikom nacije dodelilo enake socialne in politične pravice. In ker je »[r]azširitev enakosti med državljani oblikovala dovršen del njegove evolucije v dvajsetem stoletju«, je »[e]nako [equal, op. p.] državljanstvo osrednje za moderno institucijo državljanstva« (Sassen 2003, 48).

Da je nacionalni model državljanstva v dvajsetem stoletju prevladal nad vsemi drugimi modeli, je nedvomno. Veliko manj strinjanja je glede tega, kateri so poglavitni vzroki tovrstnega razvoja. V skladu z Marshallom (1950) ga lahko razumemo kot poskus 'zamejitve' razrednega konflikta z dodelitvijo pravic in svoboščin, kjer je državljanstvo služilo »predvsem kot legitimacijska funkcija v distribuciji resursov, kolektivne akcije in izvajanja oblasti. Pripadnost naciji je bila poglavitna pri alokaciji pravic in razredni konflikt se je institucionaliziral,

celo 'omejil' na ravni nacionalnega državljanstva« (Tambini 2001, 197). Tambini (2001, 196) hkrati postreže s po njegovem mnenju 'nevtralnejšo' argumentacijo, po kateri je konsolidacija nacionalnega modela državljanstva posledica dejstva, »da je rešilo različne probleme, ki jih je navrgel novi red: tako za države in njihove subjekte kot za vzpostavljene družbene oblasti in interese. Nacionalna shema pripadnosti je postala mogoča zaradi novih strukturnih pogojev modernih industrijskih družb (na primer industrijske, birokratske, medijske in izobraževalne infrastrukture)«.

Razvoj 'popolnega' koncepta nacionalnega državljanstva ob koncu sedemdesetih let dvajsetega stoletja je prinesel tudi njegov zastoj in postopno degradacijo. S takratno ekonomsko krizo je svet stopil v globalno recesijo, s čimer se je začela postopna razgradnja države blaginje na zahodu, ki se je stopnjevala v osemdesetih letih z vpeljavo politik deregulacije in privatizacije ter s postopnim umikom države iz večine ekonomskih in tudi družbenih sistemov. Kot menita Slaughter in Hudson (2007, 7), je nastajajoča neoliberalna država pomembno in na različne načine zamejila postopni, vendar kontinuiran razvoj 'idealnih tipov' državljskih pravic, kakršnega smo poznali od sedemnajstega stoletja naprej, saj se le-te vse bolj »omejujejo z racionalizirano naravo države blaginje, vztrajnim obstojem podrazreda ljudi brez 'polnega državljanstva', s splošnimi varčevalnimi politikami ter primatom konkurenčnosti, ki jo spodbujajo neoliberalne politike«.

Ta trend je skupaj z drugimi in mnogovrstnimi učinki politične, ekonomske in finančne globalizacije privedel do slabljenja vpliva nacionalne države na lokalni, regionalni, nacionalni in nadnacionalni ravni. In čeprav je imel ta proces globoke implikacije za državljanstvo ter njegove politične, identitetne in socialne dimenzije, pa kljub temu ne nakazuje njegovega dokončnega zatona, temveč njegovo notranjo transformacijo, saj je »z razširitvijo formalnega inkluzivnega vidika državljanstva nacionalna država prispevala k nastanku nekaterih pogojev, ki so spodbudili ključne vidike postnacionalnega državljanstva« (Sassen 2003, 49). Priča smo oblikovanju političnih skupnosti in institucij, ki so nekakšen hibrid

med nacionalnim in nadnacionalnim, kakršna sta recimo Evropska unija in državljanstvo EU, ki jih je še vedno težko konceptualizirati. Transformacije suverenosti ter multiplikacija nadnacionalnih in transnacionalnih ravni odločanja in participacije so namreč še vedno nedokončan proces z nepredvidljivimi posledicami. Hkrati pa trenutni razvoj državljanstva nakazuje tudi vse večji razkorak med »državljanstvom kot formalnim pravnim statusom in državljanstvom kot normativnim projektom ali aspiracijo. (...) Skratka, trenutne okoliščine so okrepile poudarek na pravicah in aspiracijah, ki segajo onkraj formalnih pravnih definicij pravic in dolžnosti« (Sassen 2003, 47–48).

3.1. Nacionalno državljanstvo in globalizacija

Pomembne transformacije državljanstva in suverenosti, ki so potekale vzporedno s procesi dekolonizacije in vse večje globalne integracije, so v veliki meri rezultat socialnih ter političnih bojev in praks proti vsem modernim režimom discipliniranja, zatiranja in izkoriščanja, tako v kapitalističnih in socialističnih kot v koloniziranih državah. In čeprav so »prekrivajoči se transnacionalni procesi pogosto drastično neenakomerni in imajo večje lokalne ali regionalne implikacije za nekatere ljudi ali države« (Slaughter in Hudson 2007, 3), hegmonska narativa v globalizacijskih razpravah predvideva, da so povečana soodvisnost, kakor tudi ekonomsko, politično, družbeno in kulturno sodelovanje na planetarni ravni, privedli do časovne in prostorske kompresije. Tako na primer 'transformacijska perspektiva' globalizacije (glej na primer Held et al. 1999; Scholte 2000), ki ostaja ena prevladujočih analitskih paradigem, globalizacijo definira kot primarno 'prostorski' koncept in proces, »v katerem različne oblike človeške aktivnosti vse bolj prečkajo svet ter povezujejo ljudi iz različnih krajev vse tesneje in hitreje kot nekoč« (Slaughter in Hudson 2007, 2). Giddens ta pristop ponazori z definicijo, po kateri je globalizacija »intenzifikacija družbenih odnosov na svetovni ravni, ki povezujejo oddaljene lokalnosti na način, da lokalna dogajanja oblikujejo dogodki, ki se pojavijo daleč stran in *vice versa*«. (Giddens 1990, 64)

Komplementarni razvoj časovne in prostorske kompresije je vse večja globalna integracija, kjer smo v zadnjih nekaj desetletjih priča široki »multiplikaciji mednarodnih subjektivitet in njihove medsebojne odvisnosti«, kakor tudi »deteritorializaciji odnosov oblati in koncu mednarodnega reda, temelječega na nacionalnih državah« (Cuttita 2006, X). Nastanek in razvoj 'večravnih' političnih entitet, kakršna je na primer Evropska unija, po mnenju Soysal (2011, 1) nakazujeta 'razpršenost' politične oblasti na »lokalne, nacionalne in transnacionalne politične institucije. Posledično razpršenost in deljenost suverenosti omogočata nove akterje, spodbujata tekmovanje glede virov in omogočata nove organizacijske strategije prakticiranja državljskih pravic«.

Slaughter in Hudson (2007, 4) poudarjata, da se je za tovrstne oblike mednarodnega in transnacionalnega sodelovanja že uveljavilo ime 'globalno vladovanje'. V njem so »mednarodne organizacije, kakršna je OZN, regionalne organizacije, kot je EU in neuradna telesa, kot na primer transnacionalne korporacije, poslovni sveti in nevladne organizacije, vse pomembnejše za politični proces v večini držav«. Jan Aart Scholte (2000, 138–39) ta nova javna in privatna telesa imenuje 'suprateritorialne konstituente', saj so po njegovem mnenju v veliki meri neodvisne od državnih struktur ter njihovih demokratičnih mehanizmov, zato se vse pogosteje »za razkorak med pomembno močjo in oblastjo mednarodnih organizacij ter sposobnostjo državljanov, da vplivajo nanje, uporablja izraz 'demokratični deficit'« (Slaughter in Hudson 2007, 4). Zato nekateri avtorji trdijo, da se nove transnacionalne in nadsnacionalne strukture že približujejo svojevrstni obliki 'kozmo-kracije' (glej Keane 2003).

Seveda imajo transformacijske narative globalizacije tudi številne kritike (glej na primer Cox 1997 in Gill 1998), ki sicer priznavajo »da so lahko domnevne prostorske implikacije sodobne globalne integracije večinoma pravilne«, vendar po njihovem mnenju ta pristop »zanemarja pomembnost neoliberalnih in

prostotržnih kapitalističnih ideologij in politik pri oblikovanju načina, na katerega se je od sedemdesetih let dvajsetega stoletja naprej razvijala globalizacija»

(Slaughter in Hudson 2007, 4). Vsebinski učinek teh procesov se namreč zdi tako prelomen, da se ga v politični, sociološki, kulturološki in ekonomski znanosti skuša zaobjeti kot dejanski paradigmatški preskok, kot zaključek moderne in njeno prelitje v širok in posledično rahlo ohlapen koncept 'postmoderna'. Ta paradigma gradi na analitski predpostavki, da so vsi moderni koncepti, vključno z nacionalno državo, državno suverenostjo, nacionalnim državljanstvom ter homogenizirano, nacionalno identiteto, neustrezni za opisovanje in analizo sodobnih družbenih procesov ter kot taki teoretsko in praktično preseženi.

V globalizirani družbi se centri politične, monetarne in vojaške oblasti iz rok državnih suverenov selijo tako na nadnacionalna, multinacionalna in transnacionalna telesa kot na raven posameznika, v sfero zasebnega kapitala. Diktat prostega pretoka kapitala, blaga in storitev oziroma »naraščajoča mobilnost kapitala, ki je zmanjšala sposobnost držav, da nadzirajo 'nacionalno ekonomijo', priskrbijo blaginjo ('nacionalno podporo') vsem državljanom in pomagajo pri socialni mobilnosti« (Tambini 2001, 198), naj bi tako v skladu s postmoderno paradigmo dokončno spodkopala temeljne prerogative moderne suverenosti, saj nobena država, niti verjetno najmočnejša velesila v zgodovini človeštva, Združene države Amerike, ne more več vzdrževati vojaške, monetarne in kulturne avtonomije. Produkcija se iz lokalizirane fordistične tovarne, katere paradigmatška figura je bil masovni, standardiziran tovarniški delavec, transformira v globalno, informacijsko, mrežno, komunikacijsko in kooperacijsko produkcijo.⁷ Njen temeljni proizvod ni več zgolj materialno blago, ampak nematerialni produkti v obliki odnosov, afektov, storitev in komunikacije, s čimer proizvajajo tudi nove, globalne in mobilne subjektivitete s spremenljivimi,

---

7 Sprememba v paradigmi produkcije, ki jo imenujemo postfordizem, ne pomeni, da je le-ta prevladujoča *kvantitativno*, temveč *kvalitativno*. To pomeni, da vse panoge, od kmetijstva do industrije, težijo k informatizaciji.

hibridnimi identitetami.

Tambini navaja štiri poglavitne dejavnike, ki so po njegovem mnenju prispevali k spremembi paradigme. Prvi je 'ekonomska globalizacija', zaradi katere »[b]laginja, ki jo je Marshall imenoval 'socialno državljanstvo', ustvarja socialne stroške, ki se jim fleksibilnejši kapital izogiba, države pa v njihovih makroekonomskih politikah vse bolj nadzirajo globalne finančne institucije in transnacionalne organizacije« (Tambini 2001, 198). Zato Robertson (1990) na primer govori o splošni 'izdolbenosti' nacionalne države, kjer so »pravice nacionalnega državljanstva vse bolj podvržene trgu in privatizaciji« (Tambini 2001, 199). Drugi faktor je po Tambinijevem mnenju 'kulturna denacionalizacija', saj se je »spodobnost nacionalne države za kulturno gradnjo naroda ter asimilacijo lingvistično in kulturno drugačnih drastično zmanjšala« (Tambini 2001, 199), predvsem zaradi upada državno sponzoriranih oziroma javnih medijev. Pri tem je prepričan, da bo 'nova generacija medijev' te spremembe še okrepila, in sicer s »komunikacijskim sistemom, ki bo imel veliko globalnejšo vsebino in veliko manj potenciala za intervencije nacionalne države« (Tambini 2001, 199). Tretji faktor so čezmejne migracije, še posebej delovne migracije, ki vsekakor niso nedavni fenomen, vendar v današnjem kontekstu prinašajo »povečano kulturno različnost in kompleksnost številnih političnih skupnosti« (Tambini 2001, 199). In zadnji faktor, ki ga omenja Tambini, so transnacionalne institucije, med katerimi izpostavi evropske integracije, »ki še posebej spodkopavajo nacionalni monopol nad pravicami in praksami državljanstva« (Tambini 2001, 199). Prav tako izpostavi pomembnost dejstva, da so vojne med nacionalnimi državami vse manj pogoste in da so »tako ekonomske/ekološke posledice vojne in politični režimi, katerih namen je njihova regulacija in nadzor, vse bolj transnacionalni« (Tambini 2001, 200).

Vendar globalizacijski procesi in njihovi učinki niso niti enoznačni niti enosmerni. Čeprav so mednarodni politični, pravni in trgovinski sporazumi ter

različne mednarodne, nadnacionalne in subnacionalne regulacijske organizacije spodkopali možnost popolne državne regulacije kapitalskih in blagovnih tokov, to ne pomeni, da izginja državna suverenost kot taka. Po eni strani je globalizacija nedvomno »zmanjšala učinkovitost starejših političnih in ekonomskih ureditev in nas soočila s problemi *obsega, temporalnosti* in *suprateritorialnosti*, ki jih naše obstoječe institucije težko zaobsežejo« (Hudson 2007, 194). Po drugi strani pa nacionalne države »še vedno igrajo ključno vlogo pri določanju in ohranjanju ekonomskega in pravnega reda, vendar so njihova dejanja vse bolj usmerjena k nastajajoči globalni oblastni strukturi, in ne k nacionalnemu interesu« (Sassen 2002, 91). Nekateri teoretiki celo trdijo, da med globalizacijo in nacionalno državo ni protislovja, ampak se celo vzajemno utrujeta: »[b]rez ZN in številnih drugih medvladnih organizacij nacionalna država ne bi bila globalna oblika političnega urejanja, kakršna je postala« (Giddens 1985, 291). Pri tem se odpira vprašanje načina konstitucije prostora suverenosti v globalizaciji. Če je bila v moderni njegova zamejitev precej jasna in preprosta, saj je bil »teritorij določen v svoji enotnosti kot geografska sfera partikularne državne suverenosti in partikularnega (nacionalnega) pravnega sistema« (Mezzadra 2007), pa se danes nastajajoči nadnacionalni normativni okvir »osredinja na multipliciteto globalnih, vendar parcialnih režimov, ki naslavlajo potrebe specializiranih sektorjev« (Sassen 2006, 242), suverenost pa »ostaja sistemska lastnost, vendar sta njen institucionalni vložek in njena sposobnost legitimiranja ter absorbiranja vse zakonite oblasti, njena sposobnost biti vir zakona, postala nestabilna« (Sassen 2006, 415).

3.2. Evropska unija in nadnacionalna suverenost

Najočitnejši in za našo analizo najpomembnejši primer tovrstnega nastajajočega normativnega in političnega okvirja je nedvomno Evropska unija,⁸ ki je unikatna kombinacija značilnosti nacionalne države ter nadnacionalnih pravnih in političnih artikulacij. Osnovni elementi te nove politične konstitucije niso več

---

8 V nadaljevanju EU.

(zgolj) nacionalne države, niti (zgolj) nadnacionalna suverena oblast, ampak njihova singularna in mobilna presečišča v mreži nenehne vertikalne in horizontalne interakcije. Tako se EU vse bolj sooča s 'krizo teritorialnosti', ki je posledica tenzije »med novimi socialnimi in političnimi prostori ter starejšimi, teritorialnimi ureditvami«, kjer lahko »geografsko zamejene oblike nacionalne regulacije trčijo s panevropskimi poskusi harmonizacije« (Delanty in Rumford 2005, 123). Ta kriza se vse bolj odraža tudi v krizi tradicionalnih definicij in praks suverenosti in državljanstva. Ali kot pravita Bellamy in Castiglione (1998, 255–256): »če bomo želeli dojeti resnično naravo Evropske unije, bomo rabili neke vrste kopernikansko revolucijo v naših tradicionalnih političnih konceptih«. V iskanju njihovih novih artikulacij bomo morali upoštevati različne, vendar simultane ter kontinuirane prostorske in časovne tenzije, ki za nameček niso vedno komplementarne, ampak so si občasno celo nasprotujoče.

3.2.1. Prostorska dinamika: fiksnost in mobilnost

Teoretske analize pomena prostora v globalizaciji ponujajo več pogledov, ki se med seboj radikalno razlikujejo ali pa si celo nasprotujejo. Nekateri teoretiki vztrajajo na tem, da je dolga tradicija primata nacionalnih držav tako rekoč izenačila pojem prostora in suverenosti ter da je prostor še danes ključna dimenzija oblikovanja in definiranja vsake politične skupnosti. »Razumevanje prostora skozi nacionalno državo nam je utrdilo določen imaginarij teritorialnosti skozi zamejenost, kohezijo, družbeno solidarnost in funkcionalno integracijo administrativnih ravni, ki še vedno močno vpliva na naš način razmišljanja o evropskem prostoru« (Delanty in Rumford 2005, 123). Drugi poudarjajo, da so globalne mreže, komunikacija in cirkulacija dokončno izničile pomen prostora. Znotraj tega pogleda različne skupnosti za svoj obstoj, notranjo koherenco in vpliv na oblikovanje lastnih institucionalnih struktur ter njihovo upravljanje, ne potrebujejo niti 'lastnega' prostora nit geografske bližine. »Obstaja široko strinjanje, da nastaja nek specifičen evropski prostor (v nasprotju z aglomeracijo prostorov držav članic) (...). Da bi se ga lahko razumelo, je bilo treba uvesti nov

imaginarij mrež, tokov, krajin, ki poudarja fluidnost, mobilnost in medsebojno povezanost sodobne Evrope« (Delanty in Rumford 2005, 123–124). Spet tretji so mnenja, da je prostor tudi v globalizaciji še vedno ključna politična in družbena kategorija, vendar hkrati opozarjajo, da prostor ni več statičen ali zgolj teritorialen, temveč smo v globalizaciji priča nenehni produkciji novih prostorov (glej Beck 2002; Robertson 1992; Sassen 2000).

V skladu z omenjenimi koncepcijami prostora različni avtorji razvijajo svoja razumevanja prostorske dinamike v globalizaciji. Castells na primer razlikuje 'prostor tokov' in 'prostor krajev'. Prvi, ki simbolizira vzpon informacijske produkcije, se nanaša na 'družbene prakse' (glej Castells 2000b), ki za svoje delovanje ne potrebujejo geografske bližine, pri čemer misli na finančne trge, globalna družbena gibanja, osebna in transnacionalna produkcijska omrežja. Prostor krajev, ki simbolizira zaton industrijske produkcije, pa se nanaša na »zgodovinsko zakoreninjeno lokalno prostorsko organizacijo človeške izkušnje« (Jensen in Richardson 2004, 217). Ta dva prostora, kjer eden simbolizira globalno, drugi pa lokalno, sta po Castellsovem mnenju vse bolj nekompatibilna in bi kmalu lahko predstavljala »življenje v paralelnih svetovih« (Castells 2000a, 459). Med njima obstaja nepomirljiva tenzija, ki jo med drugim ponazarja z domnevno globaliziranostjo kapitala in lokaliziranostjo dela, ki »grozi z uničenjem komunikacijskih kanalov v družbi« (Castells 2000a, 459).

Castellsovi viziji, ki predvideva domnevno globalizirane prostore in ne-globalizirane kraje, ki so vse bolj fragmentirani in odtujeni drug od drugega, pa diametralno nasprotuje analiza Jansena in Richardsona, ki delovanju globalnih mrež in tokov pripisujeta spodbujanje nastanka 'monotopije', 'enega prostora' in 'mobilnosti brez trenja'. Enotni trg, enotna valuta in evropska prostorska politika predstavljajo željo po vzpostavitvi »homogenega teritorija EU, povezanega z enotno transportno mrežo, ki brez trenja prečka meje in naravne ovire med državami članicami« (Jensen in Richardson 2004, 17). V tej perspektivi so 'ključne besede' »mobilnost, dostopnost in povezanost: Evropa globalnih

kompetitivnih tokov je postala hegemonika nad alternativno idejo Evrope krajev« (Delanty in Rumford 2005, 125). Tukaj se globalni tokovi, mobilnost, mreže in kompetitivnost, v nasprotju s Castellsovo vizijo, predstavljajo kot vizija rešitve za lokalno fragmentacijo in z njo povezane probleme kot so 'izključenost, perifernost in nekonkurenčnost' (glej Jensen in Richardson 2004, 223–24).

Enega pomembnejših prispevkov k razpravam o prostoru v globalizaciji, ki učinkovito presega parcialnost navedenih argumentacij, uvedeta Delanty in Rumford s konceptom 'dinamičnega prostora', ki se upira predpostavki, da se »avtonomija in fragmentacija lahko najbolj merita v primerjavi s koherentnostjo nacionalne države« (Delanty in Rumford 2005, 125). Po njunem mnenju rabimo, če želimo razumeti 'sodobno' Evropo in pomen 'evropeizacije',

nov prostorski kontekst. Prostore in meje Evrope ne smemo razumeti v izrazih teritorija in fiksnih prostorskih enot, temveč kot dinamične cone, v katerih se nenehno oblikujejo in izoblikujejo različne oblike povezanosti (vključno z mrežami) in diskontinuitete. Dinamične cone so tam, kjer so načete meje med notranjostjo in zunanostjo in kjer so globalni procesi v interakciji z bolj statičnimi teritorialnimi ureditvami, da bi konstituirali nove lokalne, regionalne in transnacionalne prostore (Delanty in Rumford 2005, 135).

Ideja dinamičnih prostorov se tako močno razlikuje od Castellsovega pojmovanja 'paralelnih svetov' globalnega in lokalnega, prostorov tokov in prostorov krajev, prostorov omreženega in krajev neomreženega, prostorov generacije globalizacije in krajev prejemnikov globalizacije. Prav tako nasprotuje viziji monotopije, po kateri so vsi kraji in prostori vse bolj podvrženi integracijski funkciji globalnih mrež in tokov, ki jo predvidevata Jensen in Richardson. Dinamični prostori so prostori povezanosti vseh ravni, ki se medsebojno napajajo in transformirajo v simultanih procesih fragmentacije in integracije. »Ideje, ki jih povezujemo z ločenimi 'ravni', moramo nadomestiti s pojmovanjem prostorov, ki jih hkrati napaja globalno, lokalno in nacionalno, v kontekstu, kjer ustaljena ideja notranjosti in zunanosti, nacionalnega in mednarodnega, ni več veljavna«

(Delanty in Rumford 2005, 136). Podobno razmišlja Harvey, za katerega je edini 'smiselni' koncept prostora »koncept naključne, dinamične in vplivne 'permanence', ki je sočasno integralno vsebovana v procesih, ki ustvarjajo, ohranjajo in raztapljajo vse regije, kraje, prostor-čase v kompleksne konfiguracije« (Harvey 2009, 194). Paradigmatski primer tovrstnega dinamičnega prostora je EU, kjer se tovrstna prostorska dinamika odraža tudi v različnih smereh razvoja evropskega vladovanja.

3.2.2. Časovna dinamika: integracija in fragmentacija

Delanty in Rumford skušata pomen dinamičnega prostora v kontekstu procesov konstituiranja EU brati kot tenzijo med 'avtonomijo in integracijo' oziroma kot tenzijo med »potrebo, da se ohrani suverenost nacionalne države (in/ali izgradnjo entitete, kjer bi si delile suverenost na evropski ravni) in vzponom množstva legitimnih akterjev (...), ki so neodvisni od nadzora nacionalnih držav ali EU« (Delanty in Rumford 2005, 125). Tako najprej ugotavljata, da so se države članice kot 'repozitorij kolektivne avtonomije' svobodno odločile za vse globljo integracijo in za prenos vse večjega dela suverenosti na evropske institucije. A hkrati opozorita, da znotraj obstoječe ureditve opažata 'povišan potencial fragmentacije', ki ga poleg vse večje avtonomije ter neodvisnosti regij, lokalnosti in mest pripisujeta »demokracijskemu deficitu, rezultatu velike širitve, ki je prinesla več raztezanja kot poglobljanja, vztrajno visoki nezaposlenosti in družbeni izključenosti ter neobstoječi evropski javni sferi ali civilni družbi« (Delanty in Rumford 2005, 125).

Tenzija med fragmentacijo in integracijo je torej vedno prisotna in ključna os gradnje skupnega evropskega prostora in se odraža v različnih vizijah o globini in širini njegovega bodočega povezovanja. Od samega začetka snovanja in vzpostavljanja integracije se je le-ta dojemala kot nujna reakcija na ekonomske izzive. Celotna povojna Evropa se je soočala s problemom rekonstrukcije infrastrukture in distribucije hrane, zato ne preseneča, da so bili prvi koraki

združevanja evropskih držav ravno na področju industrije (jekla in premoga) in kmetijstva. Vendar lahko z gotovostjo trdimo, da je vizija 'evropskih ustanovitvenih očetov'⁹ že v petdesetih letih dvajsetega stoletja presegala zgolj ekonomske okvirje. Projekt 'združene Evrope' pa iz različnih real-političnih razlogov ni bil transparenten glede svojih dolgoročnih političnih ciljev, saj se je »moral soočiti z bodočimi nacionalisti, suverenisti, kakršna sta bila degolizem v Franciji ali nacionalizem v Veliki Britaniji, in s komunisti, ki so močno nasprotovali temu, kar se je dozdevalo kot trojanski konj Severnoatlantskega zavezništva« (Moulier Boutang 2004, 12).

V teoretski refleksiji procesa evropske integracije najdemo različna mnenja o tem, ali je njena končna realizacija sploh možna. Po eni strani (neo)federalistična teorija in neofunkcionalistični pristop državo-centričnega medvladnega sodelovanja¹⁰ pričakujeta »linearen razvoj, to je precej neproblematičen razvoj integracije do končne faze 'federalne unije'. V nasprotju s klasičnim federalizmom projektov, kot je bila Maastrichtska pogodba, ne obravnavajo kot preskok v novo kvaliteto, temveč kot naravni in nezadržan korak naprej« (Brinar 1999, 98). Po drugi strani realistični teoretski pristop predvideva razpad EU, saj naj bi bila ta produkt hladne vojne in je zato z njenim koncem izgubila svoj zagon. Njeni sestavni deli naj bi po določenem obdobju zdrsnili v klasični mednarodni sistem skupnosti suverenih nacionalnih držav. Kot alternativa perspektiva tem pristopom se pojavlja tudi teza o nihalu oziroma *pendulum thesis*, ki predvideva »nekakšno ciklično gibanje med integracijo in dezintegracijo, kar pomeni, da je celoten proces integracije nekakšno nestabilno ravnotežje« (Brinar 1999, 98).

Proces evropske integracije je torej odraz prepleta prevladujočih konfliktnih teženj, ki bi jih lahko v grobem (če zanemarimo pesimistični scenarij realistov)

---

9 Med njimi je zagotovo treba omeniti Shumana, De Gasperija in Adenauerja.

10 Tako (neo)federalizem kot neofunkcionalizem torej kot končni produkt evropske integracije vidita evropsko federacijo, razlikujeta se zgolj v tem, da neofunkcionalisti predvidevajo počasnejšo in postopnejšo integracijo od (neo)federalistov.

razdelili na federalistično oziroma suverenistično paradigmo in konfederalistično oziroma komunitaristično paradigmo. Slednja si EU predstavlja kot kompromis med zgolj ekonomsko unijo in njeno regulacijo ter ohlapno konfederacijo suverenih nacionalnih držav. To je vizija EU kot regionalno integriranega trga, kot decentralizirane podorganizacije globalne ekonomske strukture, ki ne odpira prostora za politično inovacijo, ampak se 'notranje ureditve' EU kažejo kot »elementi, ki zadržujejo ali branijo stare ureditve pred napetostmi, ki jih določa globalni razvoj« (Negri 2004, 35). Država, ki se je skozi desetletja evropske integracije (še posebej pa v obdobju konvencije o ustavi) najbolj nagibala k temu modelu, je prav gotovo Velika Britanija. Pred začetkom konvencije se je Velika Britanija zavzemala za oblikovanje neke vrste evropske deklaracije načel in po nekaterih tezah je termin ustava sprejela le zato, ker je upala, da bo ustava s trajno določitvijo kompetenc EU in posameznih držav članic zaprla proces postopne federalizacije (glej Moulier Boutang 2004).

Federalistične pozicije, ki sta jih v razpravi o prihodnosti EU v času širitve na deset novih članic zavzemali predvsem Nemčija in Francija, pa se razpenjajo med oblikovanjem centralizirane pravno-administrativne 'super države' in oblikovanjem »evropske države preko administracijskih prilagajanj in kontinuiranih pravnih procesov na evropskih sodiščih« (Negri 2004, 36). V prvem primeru gre za vizijo nekakšnih Združenih držav Evrope, ki bi se s svojo vojaško in ekonomsko močjo lahko uveljavile kot nova svetovna velesila, s čimer bi se ponovno vzpostavilo manjkajoče ravnotežje moči, ki bi naj po koncu hladne vojne koristilo predvsem Združenim državam Amerike. Tudi v tem primeru gre zgolj za ohranjanje modernih političnih struktur, saj bi evropska država pomenila zgolj uresničitev notranje analogije na evropski ravni, s čimer se ne bi izognila problemom in napetostim, s katerimi se v obdobju globalizacije soočajo nacionalne države, ki so motor integracijskega procesa. Po drugi strani pa se zdi federalistična alternativa, ki ponuja nekakšno konstitucijo brez države oziroma državno strukturo brez suverenega centra, prav tako dvomljiva. Težko je verjeti, da bi lahko skupnost, ki temelji zgolj na obstoječih pravnih dispozitivih in na

aktivnostih subsidiarnih notranjih institucij preseгла obstoječi demokratični deficit ter težavnost sprejemanja in uveljavljanja odločitev v razširjajoči se uniji.

V evropskih študijah sicer obstaja močna tendenca, ki EU že zdaj razume kot neke vrste državno tvorbo, kar običajno predpostavlja na podlagi dveh argumentov: »analitskega, ki meni, da EU izkazuje določene značilnosti države in zato mora biti neke vrste država; in normativnega, ki vidi Evro-državo kot nujno za to, da lahko EU izvaja svoje dolžnosti in varuje svoje državljane« (Delanty in Rumford 2005, 137–138). Vendar tudi znotraj državnega pogleda na EU obstaja več različic oziroma poimenovanj. Med njimi je ena najbolj uveljavljenih tako imenovana 'regulatorna' (glej Majone 1996) oziroma 'supra-država' (glej Walby 1999), ki se od super-države razlikuje v tem, da si EU ne zamišlja kot nek nadomestek nacionalnih držav, temveč kot državi podobno entiteto, ki »vzpostavlja nove regulatorne odgovornosti« (Majone 1996, 59) in spodbuja »razvoj množstva neodvisnih ali kvazi-neodvisnih regulatornih agencij, oblikovanih za korigiranje področij spodletelega trga (obstoj monopolov ali okoljsko onesnaženje)« (Delanty in Rumford 2005, 141). Drugo tovrstno vplivno pojmovanje pa je tako imenovana 'mrežna država' (glej Castells 2000c), v kateri ima dominantno vlogo 'mrežna ekonomija', »organizirana okrog globalnih mrež kapitala, managementa in informacij« (Castells 2000a, 502). EU bi lahko bila v tem pojmovanju neke vrste večplastna država z vladnimi institucijami v »obliki kompleksne mreže evropskih, nacionalnih in subnacionalnih institucij, ki združujejo federalne, nadnacionalne in medvladne ureditve izvajanja oblasti« (Delanty in Rumford 2005, 142).

Kljub množstvu državnih ali kvazi državnih perspektiv je večplastnost vladnih ravni EU težko potisniti v kakršnokoli klasično kategorijo državne suverenosti, zato se za njihov opis pogosto uporablja pojem vladovanja [*governance*, op. p.]: »Medtem ko vlada [*government*, op. p.] implicira centralno koordinirano vladavino nad teritorijem, pa vladovanje ni samo stvar države, temveč omogoča sodelovanje množstva državnih, nedržavnih, javnih, zasebnih, nacionalnih in

internacionalnih institucij, vključno s civilno družbo« (Delanty in Rumford 2005, 138). Tudi ideje vladovanja so mnogotere, čeprav se večkrat prekrivajo ali nadgrajujejo. Med najvplivnejšimi pristopi je pojmovanje 'večravskega vladovanja' (glej med drugim Marks *et al.* 1996; Hooghe 1996; Jeffery 1997; Held *et al.* 1999), za katerega je značilno, da »priznava pluralnost ravni, centrov in agencij, ki delujejo v izvajanju oblasti« ter hkrati »spodbuja širšo perspektivo na evropska vprašanja in ne poudarja gradnje države ali centralizirane nadnacionalne oblasti kot take, temveč izvajanje vladavine in avtoritete vzdolž evropske politične skupnosti« (Delanty in Rumford 2005, 143).

Tako imenovani 'novi institucionalizem' (glej Bulmer 1998), ki je neke vrste nadgradnja večravskega vladovanja, pa sledi načelu, »da bi se moralo nedržavnim institucijam in neformalnim strukturam vladovanja dodeliti pomembno vlogo« in poudarja pomen »verovanj, kultur in vednosti, vsebovanih v institucijah« (Delanty in Rumford 2005, 143). Pojmovanje 'metavladnosti', ki se je razvijalo predvsem v družboslovju in socioloških pristopih raziskovanja odnosa med globalizacijo in EU, pa je uveljavil predvsem Held, ki trdi, da je »globalizacija izsilila nastanek transnacionalnega evropskega prostora, ki ima obliko združenih ravni vladovanja, ki premešča, vendar ne nadomešča nacionalne države« (Delanty in Rumford 2005, 143), s čimer ustvarja »mnogotere centre oblasti in prekrivajoče se sfere avtoritete« (Held *at al.* 1999, 441). Tovrstnim pojmovanjem na nek način pritrjuje tudi dokument Evropske komisije, ki vladovanje definira kot »pravila, procese in vedenja, ki vplivajo na način izvajanja oblasti na evropski ravni, še posebej pri vprašanju odgovornosti, jasnosti, transparentnosti in učinkovitosti«.¹¹

3.2.3. Konstitucionalizacija EU in ustavni patriotizem

Konstituiranje EU se je v konfliktnih ali včasih krožnih tendencah med večjo konstitucionalno pobudo v prid moči Skupnosti (predvsem Sodišča EU) ali v prid

---

11 Glej Evropska komisija 2000.

držav članic razvijala skozi tri ključne 'konstitucionalne faze': od Rimske pogodbe do Luksemburškega sporazuma 1970, od tam do Maastrichtske pogodbe in od leta 1992 naprej (glej Weiler 2002). Verjetno je bil zaradi omenjenih dinamik med 'fiksno in mobilno' na eni ter 'integracijo in fragmentacijo' na drugi strani rezultat prvega poskusa oblikovanja evropske konstitucije oziroma *Pogodbe o ustavi za Evropo*¹² nekakšen hibrid teh nasprotujočih si teženj. Ta kompromis je bil razviden že iz samega poimenovanja dokumenta, ki je vseboval tako izraz *pogodba* kot *ustava* in ki je po svoji 'obliki' in 'vsebini' »nekakšna mešanica med mednarodno pogodbo in ustavo neke tvorbe, kar samo po sebi ni neobičajno v tej mednarodni skupnosti«¹³ (Bučar 2004, 128). Dokument je svojevrsten izraz obstoječih materialnih odnosov znotraj EU, ki so skupek značilnosti nacionalne države in novih pravnih artikulacij, ki tvorijo neko ne povsem definirano pravno entiteto, ki ni »ne država, ne zakoni« (Supiot 2002, 123).

Habermas trdi, da se posamezne nacionalne kulturne sfere znotraj EU verjetno ne bodo nikoli konstituirale v *skupno evropsko kulturo*, vendar ne zanika možnosti, da lahko EU s pomočjo 'konstitucionalnega patriotizma' oblikuje *skupno politično kulturo*, zgrajeno na ideji, da osnova državljanstva niso izolirane politične skupnosti, utemeljene na nacionalni identiteti, temveč nekakšen minimalni konstitucionalni konsenz interpretacije in dodeljevanja univerzalnih pravic. Zanj so »nastanek evropske civilne družbe, vzpostavitev vseevropske civilne sfere in oblikovanje politične kulture, ki si jo lahko delijo vsi evropski državljani« (Habermas 2001, 16), zadostna osnova tovrstne evropske državljske identitete,

---

12 UL EU 2004/C 310/01. Pogodba o ustavi je enoten dokument, ki naj bi nadomestil vse obstoječe pogodbe ES in EU, z izjemo pogodbe Euratom. Sestavljena je iz štirih delov. V prvem so temeljne določbe o ciljih, pristojnostih, institucijah in organih, demokratičnem življenju in financah Unije ter pravilih za članstvo. Drugi del vključuje Listino o temeljnih pravicah, tretji del zajema notranje in zunanje politike, v zadnjem delu pa najdemo splošne in končne določbe. Oktobra 2004 jo je podpisalo vseh petindvajsetih držav članic, vendar je njena uveljavitev pogojena z ratifikacijo v vseh državah. Kok (2012, 4) pri tem opozarja, da sta bili ključni pomanjkljivosti *Konvencije o prihodnosti Evrope* leta 2003, ki je pripeljala do oblikovanja pogodbe, pretirana medvladnost in elitistično izključevanje evropskih državljanov iz samega procesa, kar je posledično pripeljalo tudi do zavrnitve ustave na referendumih v Franciji in na Nizozemskem leta 2005.

13 Bučar v opombi dodaja, da je mešanje ustavnopravnih in mednarodnopravnih aktov značilno predvsem za proces dekolonizacije in pri tem navaja primer Cipra.

saj ne vidi razloga za to, da »bi bilo tej generaciji visoko artifične vrste državljanske solidarnosti – 'solidarnosti med tujci' – usojeno, da se dokončno zaustavi točno na mejah naših klasičnih nacionalnih držav« (Habermas 2001, 16). Ustavni patriotizem, kakršnega si zamišlja Habermas, bi državljanom in prebivalcem EU omogočil, »da se prepoznajo v političnem prostoru, ki je temeljno določen v civilnih izrazih in ne zgolj v skladu z etno-kulturnimi referencami« (Rambour 2005, 5). Šele tovrstni razvoj bi skozi nove demokratične prakse državljanov in prebivalcev EU presegel pregovorno odtujenost in abstraktnost evropskega projekta ter legitimiral nadaljnjo širitev in poglobljanje nadnacionalne integracije.

Čeprav Habermas trdi, da gre pri konstitucionalnem patriotizmu za konstruktivistični model, ki ne prenaša »že znane oblike iz nacionalne na evropsko raven« (Habermas 2001, 18), pa je Magnette (2005, 177) prepričan, da se Habermasu vseeno ni uspelo izogniti 'politični imitaciji', saj postnacionalno ali transnacionalno državljanstvo ni zgolj »nova raven državljanstva, ki preprosto izpolnjuje nacionalno državljansko vez«, ampak je »tudi in predvsem načelo, ki globoko modificira državljanstvo, usidrano v nacionalnosti«. Podobno je kritičen Kok, ki meni, da lahko ustavni patriotizem na ravni državljanskih pravic doseže ravno nasprotni učinek od zelenega, saj lahko njihova preveč dogmatska ali preveč univerzalna interpretacija razvedeni njihov pomen. »V slednjem primeru jih odcepi od institucij (nacionalnih ali postnacionalnih), v prvem primeru pa odtuji ljudi s specifično manjšinsko identiteto, ki ne ustreza splošnemu okviru« (Kok 2012, 4). Bellamy in Castiglione zato menita, da evropska identiteta ne bi smela temeljiti na pravicah, temveč na 'različnosti' in aktivni državljanski 'participaciji', ki ustvarja 'večravenško, policentrično institucijo' (glej Bellamy in Castiglione 2008, 168–169). Ta se lahko institucionalizira zgolj skozi 'trajajoč politični konstitucionalizem' (glej Bellamy in Castiglione 2008, 175–177), ki lahko sloni zgolj na aktivni participaciji vseh državljanov EU. Kok se jima pridružuje in dodaja, da poudarek na pravicah »zamegli resnično pomembni vidik državljanstva, ki je državljanska vrlina participacije. Participacija bo

transcendentnim pravicam dodelila vsebino, s čimer bodo postale konstitutivne za specifične identitete in ne ovira njihovemu oblikovanju» (Kok 2012, 4).

Konstituiranje EU je vzrok, izraz in hkrati posledica prekrivanja konstitucionalnih krogov in ravni, ki vzpodbujajo krizo, dezartikulacijo in posledično transformacijo klasičnega pojmovanja konstitucionalnega reda (glej Weiller 2002 ter Mayer in Pernice 2003). V gradnji konstitucionalnega prostora EU je proces inovacije oziroma konstituirajoče moči ter njenega prelitja v normativne okvirje fragmentiran in fleksibilen, saj se nahaja na vrsti različnih ravni, ki pogosto generirajo konfliktne ali celo antagonistične iniciative in procese, s čimer vedno znova izpodbijajo in renovirajo konstituirani red. Zato lahko znotraj konstitucionalne analize EU govorimo o soobstoju različnih intenzitet in globin, ki segajo od 'popolne integracije' in 'poglobljenega sodelovanja' do 'omejenega sodelovanja' in 'razširjene dominacije' (glej Beck in Grande 2004, 101–102). Proces konstituiranja EU, ki se nadaljuje in nadgrajuje ne glede na obstoj formalnega ustavnega dokumenta, je oblikovan s strani postajajočega političnega telesa, ki se skozi ta isti proces tudi samo-konstituira. Je materializacija 'družbeno konstruktivistične' teorije 'evropeizacije', ki »je lahko razumljena kot oblika refleksivne kreacije, v kateri celotni proces proizvaja svoja lastna pravila. To nakazuje koncepcijo družbe kot nastajajoče realnosti« (Delanty in Rumford 2005, 12). Tako na primeru EU lahko govorimo o nekakšni 'postajajoči konstituciji' (glej Berardi Bifo 2004, 45), v kateri »kolektivna identiteta ni niti neodvisna niti predhodna demokratičnim procesom, iz katerih izvira« (Habermas 2001, 15).

Procesi konstitucionalizacije EU, ki smo jim priča danes, prav tako opominjajo na historično pogojenost in artifičnost vezi med posameznikom in politično skupnostjo ter državljanstvom. V njih boji za širitev in poglobitev pravic nenehno destabilizirajo in spreminjajo institucionalne okvire, odpirajo možnost izgradnje odprtega političnega prostora, odprte politične skupnosti in konec koncev odprtega državljanstva, ki ni več utemeljeno na nacionalnih zamejitvah, temveč se oblikuje in preoblikuje skozi demokratično izkušnjo mnogoterih državljanskih

praks. Spodbujajo in poglobljajo 'klasično dihotomijo' v razpravah glede osnove politične skupnosti oziroma nujnosti njenega nacionalnega utemeljevanja. »To je pravzaprav vprašanje, ki ga odpira proces konstitucionalizacije EU. Podporniki ustave EU njeno elaboracijo smatrajo kot priložnost, da se postnacionalnemu teoretskemu okvirju poda resnična pomembnost« (Rambour 2005, 5).

3.3. Konstituiranje državljanstva EU

Novejše analize državljanstva so preplavljene z razpravami o naravi državljanstva EU oziroma o pomembnosti in globini njegove nadnacionalne ali celo transnacionalne dimenzije. Čeprav Hudson (2007, 191) ocenjuje, da je obstoječa literatura »šibka glede specifik, na kakšen način bi se morale ključne vrednote državljanstva spremeniti v globalnih, kozmopolitskih, internacionalnih, transnacionalnih in regionalnih kontekstih« in da je »veliko manj literature o pomenu globalizacije za državljanstvo kot prakso, kot bi je lahko pričakovali«, se je v akademski sferi kljub temu vzpostavil precej širok konsenz, da obstoječe državljanstvo EU, kakršno se je vzpostavilo z Maastrichtsko¹⁴ in dopnilo z Amsterdamsko pogodbo¹⁵ ter Pogodbo o ustavi za Evropo, še zdaleč ne presega nacionalne določitve (glej Bellamy in Castiglione 1996). Razlogi za to prepričanje ležijo predvsem v dejstvu, da je bilo »zasnovano na pred-obstoječih pravicah skupnostne zakonodaje, kakršna sta svoboda gibanja in bivanja; z izjemo volilne pravice na lokalnih volitvah in volitvah v evropski parlament ter pravice do diplomatske in konzularne zaščite v tujini ni dodalo veliko novega k obstoječi skupnosti zakonodaji« (Kostakopoulou 2007, 625). Večina teoretikov ga tako razume kot »povsem dekorativno in simbolno institucijo« (Kostakopoulou 2007,

---

14 Maastrichtska pogodba (UL S 191, 1992) oziroma Pogodba o Evropski skupnosti (PES), ki je bila po ratifikaciji Lizbonske pogodbe preimenovana v Pogodbo o delovanju Evropske unije (PDEU), je bila sprejeta februarja 1992, v veljavo pa je stopila novembra 1993. Pomeni pravno podlago uvedbe državljanstva Evropske unije, ki ga je podrobneje razčlenjevala v naslovu II. v drugem delu v členih od 8. do 8.e. Prečiščena različica PES (UL S 321E, 2006) državljanstvo EU opredeljuje v drugem delu v členih od 17 do 22. Pogodba o delovanju Evropske unije oziroma PDEU (UL S 115, 2008) državljanstvo EU opredeljuje v členih od 20 do 25.

15 Amsterdamska pogodba (UL C 340, 1997) je bila sprejeta oktobra 1997, v veljavo pa je stopila maja 1999.

623), saj izhaja iz državljanstva nacionalne države članice EU in ne vključuje vseh (še posebej) političnih pravic.

Koncept državljanstva EU je oblikovan po modelu klasičnih modernih političnih skupnosti, saj predstavlja le seštevek državljanstev držav članic in kompetenco za njegovo dodeljevanje čvrsto ohranja v njihovih rokah. Tovrstna ureditev državljanstva EU, ki je po mnenju Deželana (2009, 117) »kvazi delujoč koncept«, se v praksi kaže kot »zapiranje socialno prijaznih okolij v okviru populacije, ki jih bolj ali manj na moderen način definirajo nacionalne države kot protiutež bledenju nacionalne identitete ter procesom internacionalizacije in globalizacije« (Deželan 2009, 118). Nadalje ga ocenjujejo kot drugorazrednega zato, ker se lahko tudi pravice evropskih državljanov podredijo določenim vsebinskim in časovnim omejitvam. »Poleg omejitev na področju pravice prostega gibanja in prebivanja so nekatere omejitve dovoljene tudi na področju volilne pravice za lokalne volitve in volitve v Evropski parlament.« (Deželan 2009, 105) In nenazadnje, kot poglobljena slabost državljanstva EU se dojema njegova parcialnost, saj ni dodeljeno vsem posameznikom, ki živijo na ozemlju EU. Izključuje milijone prebivalcev, ki morajo, z besedami Balibarja, »nenehno živeti 'na meji', niti absolutno znotraj niti absolutno zunaj« (Balibar 2004, 172).

Kljub omenjenim slabostim pa državljanstva EU ne moremo povsem odpraviti kot še enega izmed številnih zgolj potencialno postnacionalnih političnih konceptov. Njegova institucionalizacija na evropski ravni prav gotovo nakazuje prelom z absolutnim primatom nacionalnega državljanstva in naznanja oblikovanje njegove nove, nadnacionalne dimenzije. In kar je za našo razpravo še pomembnejše, je empirična materializacija genealoške hipoteze, da politična skupnost ni 'naravna', zaprta, fiksna, enkrat-za-vselej vzpostavljena realnost, temveč je prej v nenehnem postajanju. Z drugimi besedami, je praktični zgodovinski primer politične skupnosti, ki se nenehno konstituira, definira in redefinira na osnovi skupne politične volje. Zato pomembnost in novost državljanstva EU leži »natanko v njegovi zmožnosti, da spremeni naše

razumevanje skupnosti in da zamejitve članstva v tej skupnosti naredi bolj odprte in fleksibilnejše« (Kostakopoulou 2007, 629). Ker se konstituira kot 'skupnost' s spreminjajočimi se mejami, lahko državljanstvo EU razumemo kot neke vrste napredujočo in večplastno družbeno pogodbo,¹⁶ ki je rezultat in objekt družbenih bojev, še posebej proti vsakemu utemeljevanju državljske alternosti, osnovanem na naturalističnih ali esencialističnih predpostavkah.

3.3.1. Razvoj državljanstva EU

Državljanstvo EU je v analogiji z državljanstvom moderne in predmoderne vzpostavilo neposredno vez med posameznikom in politično skupnostjo, tokrat med državljanom ene izmed držav članic in nadnacionalno pravno-politično entiteto. »To razmerje je specifično, saj ne vsebuje konvencionalne vzajemnosti pravic in dolžnosti med posameznikom in Unijo, hkrati pa je poleg povezanosti z nadnacionalno organizacijo posameznik močno umeščen v prostor nacionalne države – države članice.« (Deželan 2009, 100) Državljanstvo EU je tako zgrajeno na določeni konstitucionalni dvojnosti, saj »gre za obliko decentralizacije nacionalne države kot osrednje osi koncepta državljanstva, ki pa ima značaj zgolj ohlapnega razmerja med posameznikom in integracijo« (Deželan 2009, 118). Zato državljanstva EU ne moremo definirati niti kot (zgolj) državljanstvo nacionalne ali federalne superdržave niti kot (zgolj) državljanstvo ohlapne konfederacije nacionalnih držav. Njegova oblika in vsebina sta prej kompromis med suverenistično in komunitaristično tenzijo znotraj izgradnje EU, ki je značilna za celotno zgodovino njenega konstituiranja.

Heater (2004, 103) razvoj evropskega državljanstva razume kot dolgotrajen proces z zametki v sami Rimski pogodbi oziroma *Pogodbi o evropski gospodarski skupnosti* iz leta 1957, ki je že »predvidevala pravico do prostega gibanja ljudi

---

16 Tukaj izraza 'pogodba' ne razumemo v legalističnem smislu, kjer lahko pomeni trajno veljavno in fiksno ureditev vpletenih pogodbenih strank. Uporabljamo ga kot vedno spreminjajočo se konstitucijo, ki je rezultat nenehnega pogajanja in odnosov moči različnih družbenih subjektov.

znotraj ozemlja Skupnosti, čeprav je pri tem treba omeniti, da se je to nanašalo na pravice delavcev v gospodarski skupnosti in ne na sam koncept državljanstva« (Deželan 2009, 98). Sam proces deli na štiri faze, pri čemer ima v prvi fazi najpomembnejšo vlogo delovanje Sveta Evrope, ki je »spodbudilo uveljavitev pravnih pravic evropskih državljanov in okrepilo zavest o njih« (Deželan 2009, 97), še posebej skozi *Evropsko konvencijo o človekovih pravicah* in z delovanjem Evropskega sodišča za človekove pravice. Začetek druge faze prinese institucionalizacija političnih pravic oziroma političnega državljanstva, ki se je prvič izrazila leta 1979 s pridobitvijo volilne pravice v Evropski parlament. V tretji fazi odločilno vlogo prevzmeta Evropska komisija in sodna praksa Sodišča evropskih skupnosti, predvsem z uveljavljanjem načela nediskriminacije ali enake obravnave migrantskih delavcev, državljanov EU, s čimer se je postopoma oblikoval »impresiven sklop pravic, sicer namenjen delavcem v kontekstu gospodarske skupnosti, a jih je moč razlagati tudi v kontekstu socialnih pravic« (Deželan 2009, 98). Šele zadnja faza, ki jo Heater zaznamuje z ustanovitvijo državljanstva EU v pogodbi o ustanovitvi Evropske skupnosti, prinese »dejansko institucionalizacijo koncepta državljanstva EU« (Deželan 2009, 97).

Prvo konkretnije snovanje nekaterih državljanskih pravic za državljane držav članic, ki zakonito prebivajo v drugi državi članici, niso pa njeni državljani, je leta 1974 spodbudil pariški Evropski svet z ustanovitvijo posebne delovne skupine, katere primarni namen je bila preučitev »pogojev za dodeljevanje nekaterih pravic državljanom držav članic iz naslova članstva v skupnosti« (Deželan 2009, 98). V naslednjem letu nastane prelomno poročilo z naslovom *K evropskemu državljanstvu*,¹⁷ ki naslavlja nujnost uvedbe 'posebnih' pravic za to kategorijo prebivalstva in predlaga, naj te pravice obsegajo »skupek nekaterih civilnih in političnih pravic, na podlagi katerih bi bili tujci iz drugih držav članic obravnavani privilegirano glede na tujce iz tretjih držav, hkrati pa naj bi se jedro pravic, ki je rudimentarno povezano s konceptom državljanstva, sčasoma tudi

---

17 Poročilo Evropske komisije Evropskemu svetu julija 1975. Izvorni naslov dokumenta je *Towards European Citizenship. The Granting of Special Rights*. (COM (75) 321).

širilo« (Deželan 2009, 98). Pomemben mejnik evolucije državljanstva EU je bilo obdobje po prvih volitvah v Evropski parlament, ki je nakazalo »premik v odnosu Skupnosti do svojih prebivalcev – državljanov držav članic. V tem obdobju se je

odprl diskurz o 'Evropi državljanov' in 'državljanih Evrope', vendar pa ta termina, čeprav pogosto v rabi tudi v uradnih dokumentih institucij Skupnosti, nista imela jasnih pomenskih definicij« (Deželan et al. 2007, 80).

Po mnenju Deželana (2009, 99) se je ta diskurz leta 1984 materializiral v ustanovitvi odbora *Evropa državljanov*,¹⁸ ki je »s svojimi aktivnostmi zelo progresivno pristopal k predlogom za vpeljavo koncepta državljanstva v politično realnost Skupnosti ter s tem hkrati tudi povzročil poplavo različnih dokumentov, ki so tehtali možnosti in zmožnosti koncepta državljanstva na nadnacionalni ravni«. Evropska sveta v Dublinu in Rimu leta 1990 sta nadaljevala pozive k natančnejši definiciji in institucionalizaciji državljanstva EU ter določitvi njegovega obsega in vsebine. Ta naloga je bila zaupana medvladni konferenci o politični uniji, ki je potekala naslednje leto. Najrazvitejši in najambicioznejši predlog konference je predstavila španska delegacija v dokumentu, pomenljivo imenovanem *Naproti evropskemu državljanstvu*, ki je »v svojem bistvu pozival k odločnejšemu koraku v smeri uveljavitve državljanstva EU, ki je bilo v grobem povzeto v petih bistvenih področjih pravic. Temeljno področje so zajemale naslednje pravice: popolna svoboda gibanja, svoboda izbire kraja bivanja in svobodna udeležba v političnem življenju v kraju bivanja« (Deželan 2009, 99).

---

18 Odbor z izvornim naslovom *Europe of the Citizens* je bil ustanovljen kot delovna skupina znotraj Evropskega sveta. Znan je tudi pod imenom Adoniniov odbor, po italijanskem poslancu Evropskega parlamenta, ki ga je vodil.

Španski predlog je v nekoliko okrnjeni različici naposled prevzela formulacija Maastrichtske pogodbe, s katero je Unija v členih 8 do 8e¹⁹ uvedla državljanstvo EU, definirala njegove nosilce in naštel posamezne pravice, ki izhajajo iz tega statusa. Med njimi so pravica do svobode gibanja in izbire bivališča znotraj EU (člen 21 PDEU); aktivna in pasivna volilna pravica na lokalnih in evropskih volitvah (člen 22 PDEU), pravica do diplomatske in konzularne zaščite (člen 23 PDEU); pravica do naslavljanja peticij na Evropski parlament, pravica do pritožbe pri varuhu človekovih pravic in pravica do pisne korespondence z organi in institucijami EU v katerem koli uradnem jeziku (člen 24 PDEU). Tako je Unija »naposled vpeljala koncept državljanstva EU na ravni Skupnosti ter s tem državljanke držav članic neposredno povezala z institucijami integracije« (Deželan 2009, 99), s čimer so novi državljani EU »postali aktivni udeleženci procesov nadnacionalnega integriranja in s tem presegli oziroma transcendirali vlogo pasivnih 'odjemalcev'« (Deželan 2009, 101).

Obdobje pred podpisom Amsterdamske pogodbe so zaznamovala pričakovanja o dodatnem poudarku nadnacionalne dimenzije državljanstva EU, saj so različni

---

19 Najpomembnejši poudarki iz teh členov PES (UL S 191, 1992): **Člen 8:1.** S to pogodbo se uvede državljanstvo Unije. Državljan Unije so vsi, ki imajo državljanstvo ene od držav članic. **Člen 8a:**

1. Vsak državljan Unije se ima pravico prosto gibati in prebivati na ozemlju držav članic ob upoštevanju omejitev in pogojev, določenih s to pogodbo in ukrepi, ki so bili sprejeti za njeno uveljavitev. **Člen 8b: 1.** Vsak državljan Unije, ki prebiva v državi članici, nima pa njenega državljanstva, ima pravico, da v tej državi voli in je voljen na občinskih volitvah pod enakimi pogoji kakor državljani te države. **Člen 8b: 2.** (...) ima vsak državljan Unije, ki prebiva v neki državi članici, nima pa njenega državljanstva, pravico, da v tej državi voli in je voljen na volitvah v Evropski parlament pod enakimi pogoji kakor državljani te države. **Člen 8c.** Vsak državljan Unije ima na ozemlju tretje države, v kateri država članica, katere državljan je, nima predstavništva, pravico do zaščite diplomatskih ali konzularnih organov katerekoli države članice pod enakimi pogoji, kakršni veljajo za državljane tiste države. **Člen 8d.** Vsak državljan Unije ima pravico nasloviti peticijo na Evropski parlament (...). Vsak državljan se ima pravico pritožiti pri varuhu človekovih pravic (...).

organi in institucije EU »v svojih dokumentih in poročilih pogosto deklarirale področje državljanstva EU kot eno najpomembnejših za zadovoljivo delovanje integracije« (Deželan et al. 2007, 84). To bi se naj doseglo predvsem skozi njegovo dodelitev »prebivalcem iz tretjih držav s stalnim zakonitim prebivanjem na teritoriju Unije« (Deželan 2009, 101). Vendar Amsterdamska pogodba z določilom v 17. členu²⁰ državljanstvo EU označi kot zgolj komplementarno državljanstvu države članice, kar je po mnenju Deželana (2009, 101) »posledica pritiskov držav članic in njihovih nacionalnih bojazni, da bi koncept državljanstva EU začel izpodrivati in nevtralizirati nacionalne koncepte državljanstva držav članic«. Z institucionalizacijo njegove inferiornosti državljanstvo EU postane oziroma ostane odvisna institucija, nekakšen derivat državljanstva držav članic, zato ne preseneča, da med najglasnejše kritike določila sodijo predvsem nevladne organizacije, »ki so si pretežno prizadevale za večjo inkluzivnosti tujcev – državljanov iz tretjih držav in drugih manjšinskih družbenih skupin« (Deželan et al. 2007, 84).

Kljub temu, da je državljanstvo EU v trenutni pravni ureditvi popolnoma odvisno od državljanstva države članice, pa na ravni Unije ni njegove enotne definicije, saj je njegovo določanje in dodeljevanje v popolnosti prepuščeno diskreciji držav članic. To načelo potrjuje in zagotavlja tudi *Druga izjava o državljanstvu države članice PES*,²¹ ki je del sklepne listine Maastrichtske pogodbe, po kateri se »vprašanja o državljanstvu držav članic presojujejo zgolj v skladu z notranjo zakonodajo držav članic«, kar med drugim pomeni, da »koncept državljanstva EU temelji na dvojnosti, pri čemer je državljanstvo države članice v razmerju do državljanstva EU originalno« (Deželan 2009, 102). Kljub temu pa Deželan (2009, 103) opominja, da so države omejene z določenimi dokumenti in praksami

---

20 Besedilo 17. člena se glasi: (...) *Državljanstvo Unije dopolnjuje in ne nadomešča nacionalnega državljanstva.* (UL S 340 17/1, 1997).

21 Del izjave o državljanstvu države članice tako pravi: *Konferenca izjavlja, da se vsakokrat, ko Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti omenja državljanstvo držav članic, vprašanje, ali posameznik ima državljanstvo države članice, ureja zgolj s sklicevanjem na nacionalno pravo zadevne države članice.* (UL S, 1992, C191).

mednarodne skupnosti,²² zaradi katerih »v svoji diskrecijski pravici določanja lastnih državljanov vsaj načeloma ne morejo delovati popolnoma samovoljno, saj se je skozi čas s pomočjo aktov mednarodnega prava in mednarodne sodne prakse oblikoval standard, ki naj bi veljal za nekakšne temeljne smernice nacionalnim zakonodajam«.

V *Pogodbi o Ustavi za Evropo* se ohranijo temeljne določitve državljanstva EU, njen največji prispevek pa je prav gotovo njen drugi del z naslovom *Listina Evropske Unije o temeljnih pravicah*,²³ ki navaja in združuje poprej razpršen nabor socialnih, političnih in ekonomskih pravic evropskih državljanov.²⁴ Po mnenju Koka (2012, 4) so bile zaradi pomanjkanja skupne evropske interpretacije pravic in zaradi različnih ustavnih tradicij, ki jih naj zagotavljajo, »vse pravice v Listini namenoma zreducirane na najmanjši skupni imenovalec, da bi ustrezale vsem različnim interpretacijam, ki trenutno obstajajo v posameznih nacijah EU. Listina je zato zgolj konsolidacija *statusa quo*, ki institucionalizira nacionalne pravice in s tem še otežuje pot k pluralistični identiteti«. Kljub temu je pomembno poudariti, da se večina pravic in svoboščin, navedenih v Listini, ne zagotavlja zgolj državljanom EU, ampak velja tudi za kategorije kot so »vsaka fizična in pravna oseba s prebivališčem ali statutarnim sedežem v eni od držav članic, državljan tretjih držav, ki zakonito prebivajo na ozemlju ene od držav, v primeru nekaterih državljanskih pravic pa celo katerikoli posameznik« (Deželan et al. 2007, 100).

---

22 Med njimi Deželan (2009: 103) izpostavlja predvsem Univerzalno deklaracijo OZN o človekovih pravicah (1948), konvencije OZN o državljanstvu poročenih žensk (1958), zmanjšanju pojava apatridnosti (1975), statusu oseb brez državljanstva (1960), pravicah otrok (1989), odpravi vseh oblik rasne diskriminacije za ženske (1979), Evropsko konvencijo Sveta Evrope o državljanstvu (1997) itd.

23 UL EU (2010/ C 83/02).

24 Temeljne pravice so navedene v sledečih naslovih: (I) dostojanstvo, (II) svoboščine, (III) enakost, (IV) solidarnost, (V) pravice državljanov, (VI) sodno varstvo, (VII) splošne določbe o razlagi in uporabi listine. Pod naslovom Pravice državljanov (V) so v členih od 39 do 46 posebej izpostavljene sledeče pravice: pravica voliti in biti voljen na volitvah v Evropski parlament; pravica voliti in biti voljen na občinskih volitvah; pravica do dobrega upravljanja; pravica dostopa do dokumentov; Evropski varuh človekovih pravic; pravica do peticije; svoboda gibanja in prebivanja; diplomatska in konzularna zaščita.

Ker državljanstvo EU zgolj dopolnjuje oziroma nadgrajuje nacionalno državljanstvo, je njegova 'vertikalna dimenzija', »ki državljanke neposredno povezuje z institucijami EU, zelo omejena« (Magnetite 2005, 177). Zato je bila za proces njegovega konstituiranja pomembna predvsem njegova 'horizontalna' oziroma 'refleksivna' dimenzija, ki se je vzpostavljala predvsem skozi vse večjo mobilnost prebivalcev EU ter s krepitvijo njihove komunikacije in soodvisnosti. Po eni strani državljanstvo EU izziva nacionalne določitve v smeri podeljevanja obsežnega korpusa državljanstvih pravic državljanom EU, po drugi strani pa je večina teh pravic omejena zgolj nanje in ne zajema prebivalcev z državljanstvom tretjih držav. Čeprav tako zakonodaja kot sodna praksa držav članic, institucij EU ter različnih mednarodnih teles in konvencij zagotavljata številne socialne, politične in ekonomske pravice tudi tej kategoriji prebivalstva, se vseeno z naraščanjem intenzivnosti migracij ter njihovega selektivnega in restriktivnega upravljanja povečuje tudi število ljudi, »ki imajo velik obseg pravic, a hkrati niso del državljanstva telesa. To sisteme inherentno sili v transformacijo obstoječih konceptov nacionalnih državljanstev držav članic, ki pa so izredno institucionalno robustni in togi za uvajanje pomembnih sprememb, saj je na njih pogosto utemeljen koncept naroda ter proces oblikovanja same nacionalne države« (Deželan 2009, 107).

Kljub naštetim omejitvam lahko po mnenju Tambinija (2001, 201) državljanstvo EU razumemo kot neke vrste postnacionalno državljanstvo. Čeprav je v praksi precej šibko, je vendarle »institucija pravic, ki ponuja nove strukture reprezentacije in apela onkraj nacionalne ravni«. Z njim se strinja Soysal, ki meni, da je sam koncept državljanstva vse bolj transnacionalen in postnacionalen, saj transnacionalne institucije omogočajo nove oblike državljanstva participacije, torej neke vrste transnacionalno državljanstvo v praksi, ki se razvija onkraj normativnih določitev nacionalnih držav. Članstvo, identiteta in participacija posameznika so namreč vse bolj fluidni ter mnogoteri in se ne prekrivajo več z izključno nacionalnimi zamejitvami. Če je bilo nacionalno državljanstvo

univerzalen status z vsaj formalno enakimi pravicami in dolžnostmi njegovih nosilcev, je postnacionalno in transnacionalno državljanstvo mnogovrstno in multiplo, njegovi nosilci pa 'stratificirani' in 'hierarhizirani' glede na obseg pravic, ki ga uživajo znotraj določene politične konstitucije (glej Oger 2007). Državlanske pravice posameznika so namreč vse bolj abstraktne in neodvisne od pripadnosti nacionalni državi, ker se vse bolj utemeljujejo in legitimirajo »v transnacionalni skupnosti, skozi mednarodne kode, konvencije in zakone o človekovih pravicah« (Soysal 1994, 142). Pri tem Rambour opozarja, da postnacionalna dimenzija EU in njenega državljanstva ne pomeni »izgradnje evropske superdržave, ki bi narode in identitete raztopila v superstrukturi«, ampak nakazuje premik od 'principa nacionalnosti' in hkrati preseganje države »kot ultimativnega horizonta demokracije« (Rambour 2005, 6). Primer konstituiranja državljanstva EU tako lahko razumemo kot postopno institucionalizacijo postnacionalnega državljanstva, ki vsaki osebi »podeli pravico in dolžnost participacije v strukturah oblasti in v javnem življenju politične skupnosti, ne glede na njene zgodovinske ali kulturne vezi s to skupnostjo« (Soysal 1994, 3).

3.4. Teorije kozmopolitskega državljanstva

Teorije kozmopolitskega državljanstva naslavlajo problem iskanja oblike politične reprezentacije in participacije, ki bi ustrezala globalnim transformacijam suverenosti, produkcije, mobilnosti in akumulacije, kjer so »procesi intenzivnih migracij med teritoriji suverenih držav, podeljevanje substantivnih pravic nedržavljanom ter disperzija suverenosti na nadnacionalno in subnacionalno raven ustvarili pogoje za pluralno razmišljanje o državljanstvu« (Deželan 2009, 120). Po Delantyjevem (2007, 17) mnenju novi globalni kontekst izraža vse večjo preseganje modernih oblik državljanstva, kar je med drugim posledica vzpona 'skupinskih pravic', 'globalnih (ali transnacionalnih) oblik državljanstva' in »zamegljevanja razlikovanja med pravicami državljanstva in človekovimi pravicami«. Tudi Sassen (2003, 50) kot pomemben faktor transformacije koncepta državljanstva omenja »vse bolj institucionaliziran okvir mednarodnega

režima človekovih pravic in nastajajoče možnosti obvoda unilateralne državne suverenosti«. Z njima se strinja Soysal, ki meni, da obstoj globalnih 'institucij' in 'diskurzov' o človekovih pravicah ponuja nove 'kanale' državljanske 'participacije', pri čemer posebej izpostavlja »kodifikacijo 'človekovih pravic' kot organizacijskega načela na svetovni ravni v pravnih, znanstvenih in ljudskih konvencijah, ki nakazuje pomemben preskok v konceptualizaciji pravic« (Soysal 2011, 1). Po mnenju Smitha (2003, 2) pa so se 'diskurzi' o pravicah in dolžnostih

državljanstva v zadnjih desetletjih radikalno spremenili zaradi »vse bolj transnacionalne narave globalnih migracijskih tokov, kulturnih mrež in družbenopolitičnih praks. Nekoč samoumevno ujemanje med državljanstvom, nacijo in državo se vse bolj preizprašuje z novimi oblikami '*grassroots* državljanstva' in njihovim vse bolj transteritorialnim značajem«.

Zato se v iskanju konceptualnih in praktičnih alternativ, ki bi lahko učinkovito odgovorile na izzive globalizacije, številni teoretiki zatekajo k mnogovrstnim različicam in modulacijam koncepta kozmopolitskega državljanstva. Po mnenju Delantyja (2007, 15) lahko celotno genealogijo modernega državljanstva razumemo kot tenzijo ali kot 'dialog' med liberalno in republikansko tradicijo državljanstva in »njunima poudarkoma na pravice in participacijo«. Liberalna misel državljanstvo pojmuje kot državljanstvo-kot-pravice. Je univerzalno, vendar podrejeno individualnemu in se izraža skozi avtonomijo. Republikanska tradicija državljanstvo pojmuje kot dolžnosti in vrline državljana. Podobno kot liberalno je univerzalno, vendar je podrejeno kolektivnemu in se izraža skozi reprezentacijo. Združuje pa ju »pogled na državljanstvo kot enakost. Medtem ko so liberalci poudarjali državljana kot nosilca pravic, republikanska tradicija pa državljana kot člana civilne družbe, pa nobena ni dvomila v načelo enakosti, ki leži za državljanstvom« (Delanty 2007, 15). Kozmopolitska tradicija kot tretja paradigma državljanstva je prepletena z elementi liberalizma in republikanizma, vendar je njena poglobljena razlikovalna lastnost problematiziranje navezave državljanstva

na nacionalno državo s poudarjanjem skupne človeške identitete. Razvija in udejanja drugačno pravno in politično osnovo državljanstva, ki izraža povezavo med posameznikom in nadnacionalno skupnostjo, naj bo to svetovna država ali kaka druga nadnacionalna ali globalna institucija.

Zato ne preseneča, da je ravno v zadnjih desetletjih, v času pospešene globalizacije in širšega zavedanja o povezanosti človeštva, postala predmet širokega zanimanja in elaboracije v številnih znanstvenih disciplinah in političnih institucijah. Kot smo omenili, so prve ideje kozmopolitizma razvijali že Stoiki, ki so trdili, da »vsak izmed nas dejansko biva v dveh skupnostih – v lokalni skupnosti rojstva ter v skupnosti človeškega argumenta in aspiracije« (Nussbaum 1996, 7). Njihovo načelo univerzalnosti je v srednjem veku razvijala krščanska teologija, v moderni pa so dosegle vrhunec v času razsvetljenstva in še posebej v delih Immanuela Kanta ter njegovem načelu 'večnega miru' oziroma kozmopolitskega državljanstva, utemeljenega na ideji človeštva kot ene skupnosti. Kant velja za utemeljitelja ideje kozmopolitskega prava in kozmopolitske skupnosti, ki sta utemeljena na treh pogojih. Prvi je republikanska oblika vlade posameznih držav, ki je utemeljena na konstituciji, ki vsem državljanom zagotavlja pravico do svobode, pravico biti subjekt države in njenega prava ter pravico do državljanstva in enakosti pred zakonom. Drugi pogoj večnega miru je federacija svobodnih držav, ki zagotavlja pravice vseh njenih državljanov ter vzajemno varnost in stabilnost med seboj enakih in avtonomnih federalnih držav. Federacija je materializacija nove oziroma druge 'družbene pogodbe', tokrat med državami, katere namen je preseganje 'naravnega' stanja 'vojne vseh proti vsem'. Tovrstna federacija izkazuje medsebojno pogojenost in odvisnost republikanskega konstitucionalizma in mednarodnega federalizma, ki sta hkrati pogojena z mirom in pogoj miru. Federalizem je za Kanta oblika 'kategoričnega imperativa', saj izhaja iz interesa posameznih držav, iz njihove želje po samoohranitvi, podobno kot je interes posameznika po varnosti

vzpostavil možnost njegovega izstopa iz 'naravnega stanja' ter formiranje prvotne družbene pogodbe z vzpostavitvijo juridične skupnosti. Tretji pogoj konstituiranja večnega miru je 'kozmpolitsko' pravo, ki temelji na pravici do gostoljubja, po katerem se tujca »ne sme obravnavati kot sovražnika, ko prispe v drugo državo«, (Kant 1983, 118–19) ter na vzajemni pozornosti državljanov in držav na kršitve pravic po celotni federaciji, saj se »transgresija pravic na enem kraju sveta čuti povsod drugje«. (Kant 1983, 118–19) Ob tem je pomembno poudariti, da Kant pravice do gostoljubja ni razumel v humanitarnem, ampak v pravnem smislu. Definira jo kot pravico posameznika in posameznice do zatočišča, kot pravico, da vstopi in da se zadržuje v drugi državi. Kantovo kozmpolitsko pravo prav tako vključuje pravico vsakega državljana do migracije, saj po njegovem mnenju državljanji niso lastnina države. In nadalje, vsaka država ima pravico vzpodbujati imigracijo in sprejemati tuje državljanje, tudi proti volji lastnih državljanov. Tvrstno kozmpolitsko pravo Kant imenuje 'univerzalno pravo človeštva', ki postopno ampak nezadržno vodi v 'kozmpolitsko družbo'. Kant je bil torej »prvi moderni filozof, ki je razvijal kozmpolitsko idejo 'univerzalnega miru' med ljudstvi, osnovano na moralni enotnosti človeštva in priznanju individualnih pravic« (Zolo 2007, 79).

Po tragični izkušnji prve svetovne vojne se ideje univerzalnega miru pojavijo v delih Kelsna (1920), ki »ponovno predlaga klasične ideje *imperiuma* in *civitas maxime* (...) ter na teh etično-političnih predpostavkah teoretizira primarnost mednarodnega prava in nujnost radikalnega preseganja ideje nacionalne suverenosti« (Zolo 2007, 79). Ideje Kelsna in njegovih predhodnikov na prelomu tisočletja povzemajo in redefinirajo številni učenjaki in teoretiki različnih disciplin in pogledov. Norberto Bobbio in Richard Falk (1992) razvijata koncept 'pravnega pacifizma' in 'globalnega konstitucionalizma', ki naj bosta »premissi političnega poenotenja sveta« (Zolo 2007, 79). Jürgen Habermas, ki je na evropski ravni teoretiziral koncept ustavnega patriotizma, na globalni ravni predlaga institucionalizacijo ideje 'kozmpolitskega prava' oziroma *Weltbürgerrecht* (glej Habermas 1992), »ki vse pripadnike človeštva in ne zgolj

države obravnava kot subjekte mednarodnih odnosov« (Zolo 2007, 79). Habermasov kozmopolitizem je tako nadgradnja 'ustavnega reda' demokratičnih držav, »saj naj bi le tista demokratična državljanstva, ki ne temeljijo na partikularnem zapiranju, imela potencial za oblikovanje svetovnega državljanstva« (Deželan et al. 2009, 71). Po Habermasu tako mednarodno pravo, ki teži k temu, da postane kozmopolitsko pravo, postaja temelj kozmopolitskega državljanstva, ki se »dopolnjuje z oblikovanjem globalne civilne družbe, oblikovane skozi diskurz in umeščene v javno sfero« (Deželan et al. 2009, 71). Tudi Held je prepričan, da so procesi globalizacije omejili suverenost nacionalnih držav do mere, da se »ideje politične skupnosti usode – samodoločujoče kolektivnosti, ki oblikuje svojo lastno agendo in življenjske pogoje – ne more več smiselno locirati znotraj zamejitev ene same nacionalne države« (Held 1998, 21). Zato predlaga idejo 'kozmpolitske demokracije' in neke vrste kozmopolitske pravne strukture, ki zajema 'različne politične skupnosti' in 'multipla državljanstva' (glej Held 1998, 233). Z njim se strinja Anthony McGrew, ki trdi, da v globalizaciji ne moremo več govoriti o hierarhiji, saj kozmopolitizem določa načelo 'heterarhije', ki vsebuje »deljeni oblastni sistem, podvržen kozmopolitskemu demokratičnemu pravu« (McGrew 1997, 250).

Nekateri kritiki kozmopolitizma sicer opozarjajo, da je večstoletni razvoj ideje skupne pripadnosti človeštvu in enotne svetovne politične skupnosti kljub plemenitosti in univerzalnim aspiracijam kvečjemu privedel do »neke vrste inflacije zahodnoevropskega državljanstva nacionalne države – na primer *postnacionalno državljanstvo*, *internacionalno državljanstvo*, *transnacionalno državljanstvo* in zdaj *globalno državljanstvo*« (Hudson 2007, 191). A kljub temu ne morejo zanikati dejstva, da si kozmopolitski teoretiki prizadevajo oblikovati univerzalni model svetovnega oziroma globalnega državljanstva, ki je »moderni razvoj etičnega racionalizma in pravnega idealizma kantovske tradicije, apliciran na mednarodno pravo in mednarodne odnose. Zaradi njegovega univerzalizma se globalno državljanstvo pogosto zoperstavlja 'nacionalnemu' in 'državnemu' državljanstvu, kakršno se je uveljavilo v Evropi z nastankom moderne države«

(Zolo 2007, 80). Osnova kozmopolitske filozofije je torej premisa, da država ni in ne more biti izključni kontekst politične organizacije in demokracije, ampak »da bi morala biti človeška skupnost pomembnejša, s čimer razvija neomajno predanost univerzalni skupnosti človeštva in občutku, da ne moremo biti navezani zgolj na lokalne ali nacionalne afiliacije« (Slaughter 2007, 85–86)

Kot vse teoretske tradicije je tudi kozmopolitizem razvejan in občasno celo protisloven konceptualni in metodološki sistem. Čeprav večina poglavitnih teoretikov kozmopolitizma skuša razvijati unikatne pozicije, pa vseeno gravitirajo k eni izmed treh poglavitnih vej tradicije oziroma kombinirajo njihove temeljne prvine. Prva je pravni kozmopolitizem oziroma internacionalizem, ki predpostavlja mednarodno skupnost nacionalnih držav, utemeljeno na mednarodnem pravu: »ta filozofija postavlja mednarodno pravo in mednarodne institucije kot poglavitni, če ne izključni instrument za doseg svetovnega miru in varstva temeljnih pravic« (Zolo 2007, 83). Internacionalizem tako temelji na premisi, da bi »moralni biti akterji nacionalnih držav vezani s pogodbenimi dolžnostmi in univerzalnim moralnim zakonom« (Hudson 2007, 191).

Druga ter verjetno najbolj razčlenjena in problematizirana veja je politični kozmopolitizem,²⁵ ki »zagovarja ustvarjanje univerzalnih političnih institucij na globalni ravni« (Slaughter 2007, 86), poglavitni argumenti za politični kozmopolitizem znotraj globalizacije pa so »naraščajoča vloga mednarodnih organizacij in nevladnih organizacij; naraščajoče število držav po svetu, ki prakticirajo demokracijo; in razvoj ekstenzivnega pravnega sistema univerzalnih človekovih pravic pod pokroviteljstvom ZN« (Slaughter 2007, 86). Politični kozmopolitizem tako po eni strani skuša institucionalizirati nekakšno svetovno državljanstvo, ki bi bilo utemeljeno na družbenem kozmopolitizmu globalne civilne družbe, delovanju in praksah transnacionalnih družbenih gibanj ter

---

25 Med najpomembnejše teoretike političnega kozmopolitizma Slaughter uvršča Daniele Archibugi, Richarda Falka, Anthonyja McGrewa in Davida Helda.

globalni etiki in odgovornosti. Po drugi strani pa implicira in teoretizira premik od suverenosti nacionalne države k oblikovanju svetovne države in svetovne demokracije, torej k globalnim oblikam vladovanja, utemeljenim na ideji svetovne ustave oziroma kozmopolitskega konstitucionalizma, ki ga določa in strukturira mednarodni pravni red.

Tretja veja je 'moralni' kozmopolitizem, ki razvija 'univerzalna načela', na osnovi katerih »bi se moralo upravičevati ali kritizirati institucije« (Beitz 1999, 287). Moralni kozmopoliti tako ne težijo nujno k vzpostavitvi globalnih političnih institucij demokracije in državljanstva, ampak »bi bili zadovoljni z elaboracijo in substanciacijo človekovih pravic in demokracije v državah sveta ter z zunanjo politiko držav, ki bi jo vodilo načelo zadrževanja v konfliktih in sočutja do tujcev« (Slaughter 2007, 89). Vse tri veje kozmopolitizma tako temeljijo na »moralni zadolžitvi človeški vrsti in identifikaciji z njo« (Slaughter 2007, 86), vendar je ključna razlika v tem, da se politični kozmopolitizem ne zadovolji z moralnimi in obstoječimi mednarodnopravnimi ureditvami, temveč gradi na konceptu 'globalnega državljanstva' in 'globalne demokracije'. »Ta razlika je pomembna, saj si politični kozmopolitizem prizadeva podati politično infrastrukturo univerzalne politične skupnosti in demokratičnega sistema, ki radikalno presega državo. To vključuje razvitje sveta, kjer imajo vsi ljudje vpliv na eno [*single*, op. p.] globalno demokracijo« (Slaughter 2007, 86).

Delanty (2000) med glavne tokove kozmopolitske tradicije uvršča tudi transnacionalizem in postnacionalizem, ki prav tako predpostavljata krnitev nacionalne suverenosti in njeno razdeljenost na subnacionalno, nacionalno in nadnacionalno raven, zaradi česar se preoblikujejo tudi obstoječe definicije nacionalnega državljanstva. V skladu s postnacionalno paradigmo se državljanске pravice oziroma enakost pravic posameznikov ne legitimirajo več zgolj s polnim članstvom v politični skupnosti nacionalne države, temveč na podlagi pripadnosti človeštvu in iz tega izhajajočih univerzalnih človekovih pravic, ki vključuje tako

politične kot civilne in nekatere socialne pravice, utemeljene na mednarodnih dokumentih in praksah mednarodnih institucij. Vendar Yasemin Soysal, ena ključnih premišljevalk postnacionalizma, opozarja, da postnacionalno državljanstvo ne pomeni nastanka »pravnega statusa ali identitete na svetovni ravni, ki jo predpisuje ena, poenotena politična in pravosodna struktura. Torej je napačno pripisovati postnacionalno državljanstvo zgolj nadnacionalnim pravnim in pravosodnim procesom« (Soysal 2011, 3). Postnacionalno državljanstvo je torej prej kot status nek 'analitičen koncept' »za naracijo sprememb v samih institucijah pravic in identitete, ki državljanstvo in njegove prakse locirajo v vse bolj transnacionalne diskurze in multiple javne sfere« (Soysal 2011, 3). Zato postnacionalno državljanstvo ne predvideva izumrtja ali upadanja moči države. Kljub temu, da se »vir in legitimnost pravic vse bolj premeščata na transnacionalno raven«, ostaja nacionalna država po mnenju Soysal še vedno temeljni garant in nosilec pravic posameznika ter »repozitorij kultur nacionalnosti in institucij, skozi katere se implementirajo politike pravic in članstva (...) Nacionalne države in njihove zamejitve se ohranjajo, ker jih vedno znova utrjujejo narative suverenosti, restriktivne imigracijske politike in sheme diferenciranega dostopa« (Soysal 2011, 4).

Postnacionalnega državljanstva prav tako ne moremo omejiti zgolj na deklarativno ali analitično konstatacijo o obstoju 'transnacionalnih skupnosti', katerih oblikovanja in delovanja se sicer »lahko intenzivirajo z razvojem mednarodnih transportnih in komunikacijskih tehnologij« (Soysal 2011, 3-4), vendar ne pomenijo nujno nastanka transnacionalnih 'solidarnosti' ali 'diaspornih' identitet na osnovi etničnih ali kulturnih ali kakršnihkoli drugi povezav in podobnosti. Bistvo postnacionalnega državljanstva je njegovo »razkrivanje trajajočega procesa definicije in redefinicije pravic in participacije«, ki so tudi v postnacionalnem kontekstu »rezultat bojev, pogajanj in arbitraž različnih akterjev na lokalnih, nacionalnih in transnacionalnih ravneh« (Soysal 2011, 4). Seveda je to veljalo za oblikovanje vseh vrst pravic, ki so bile vedno objekt pogajanj in konfliktov. Vendar postnacionalno državljanstvo »usmerja pozornost na

večplastne in različne oblike, ki jih prevzemajo in na nove arene, v katerih se izvajajo« (Soysal 2011, 4). Postnacionalno državljanstvo je torej detekcija in analiza sprememb v sami instituciji državljanstva ter »poskus ujetja in vključitve teh sprememb na način, da transnacionalnim institucijam in diskurzom pripisuje pomembnejšo analitično vlogo, kot jim jo priznavajo prevladujoče študije« (Soysal 2011, 4).

S krepitvijo procesov globalizacije se multiplicirajo in mešajo različne identitete in kulture, hkrati pa so se »pojavele še nove in radikalnejše ideje demokracije, kot rezultat vzpona novih družbenih gibanj. Družbeno sedaj postaja bolj kulturno in s tem prihajajo nove vrste participacije« (Delanty 2007, 18). Na ta razvoj se običajno izluščita dva tipa reakcije. Prvi je defenziven in se ga povezuje s konfliktom, nekakšno pluralizacijsko 'anksioznostjo', 'vojno kultur' in s 'spopadom civilizacij' v luči 'militantnih nacionalizmov' in 'verskih ekstremizmov'. Drugi odgovor, 'kulturni pluralizem', ki temelji na konceptu 'kulturnega državljanstva', pa na pluralizacijo kultur gleda kot na nekaj, »kar ne ogroža družbenega tkiva, temveč ga bogati« (Delanty 2007, 19). V kontekstu kulturnega državljanstva se o pluralnosti kultur razmišlja onkraj ustaljenih politik multikulturalizma, ki so se zadnja desetletja uveljavile kot nekakšna tretja pot med konfliktom in asimilacijo. Če se je koncept sobivanja različnih kultur znotraj multikulturalizma nanašal predvsem na upravljanje z migrantskimi ali manjšinskimi skupinami znotraj nacionalne države, je znotraj koncepta kulturnega državljanstva kulturna pluralnost razumljena veliko širše, saj »[m]igrantske skupine vse bolj postajajo del osrednje populacije in se jih ne da več tako zlahka zaobjeti z multikulturnimi politikami. Po drugi strani pa je tudi 'domorodna' populacija sama postajala vedno bolj kulturno pluralna, deloma zaradi učinka približno štirih desetletij etničnega mešanja, pa tudi zaradi splošne pluralizacije, ki jo je prinesla postindustrijska in postmoderna kultura« (Delanty 2007, 18).

Znotraj konceptualizacije kulturnega državljanstva Delanty ločuje sociološki tok (glej Turner 1993 in Urry 2000) ter pristop, ki temelji na politični teoriji (glej

Kymlicka in Norman 2000), razlikujeta pa se predvsem pri vprašanju definicije in materializacije enakosti. Medtem ko se sociološki pristop ukvarja z vključenostjo in enakostjo v sferi 'identitet', se pristop politične teorije ukvarja predvsem z vprašanjem vključevanja 'marginaliziranih' ali 'izključenih' skupin v že vzpostavljene okvirje nacionalne države in njenih 'kulturnih' določitev. Tako pojmovanje kulture je precej 'restriktivno', saj kulturne identitete »razume kot precej fiksne entitete, ki jih je treba akomodirati v politično skupnost, da bi se državljanstvo lahko razvijalo« (Delanty 2007, 23). Ker je politični pristop po mnenju Delantija »večinoma ostal znotraj zamejitev liberalno komunitarne razprave in je bliže multikulturalizmu ter njegovim vprašanjem glede meja tolerance, akomodacije razlik, problemov skupinske reprezentacije etc.« (Delanty 2007, 20), mu je ljubši sociološki pristop, ker kulture ne razume v izrazih 'etnopolitike' ali 'kulturne različnosti', temveč kot 'transformativno' silo, kot »kulturne vire, identitete in širše kulturne predpostavke politične skupnosti. Kulturo in identiteto razume kot nekaj precej fluidnega in ne kot nekaj, kar označuje specifične oblike delovanja, ki jih je treba nekako upravljati. Tako gre pri državljanstvu kot kulturnem državljanstvu za status kulture, ki je diskurzivno konstruirana« (Delanty 2007, 23).

Delantijev poudarek na kulturi v kontekstu državljanstva izhaja iz prepričanja, da je danes vsak 'diskurz' o pravicah določen z njihovo kulturno dimenzijo, saj pravice niso ločene od kulturnega okolja, v katerem nastanejo in v katerem se vedno znova definirajo in redefiniirajo na osnovi pogajanj in konfliktov. Vendar pri tem opozarja, da je treba ločevati med 'pravico do kulture' in 'praviciami kot kulturnim diskurzom'. Prva večinoma zajema 'skupinske pravice' oziroma »pravice kulturno definiranih ljudi, da ščitijo svojo kulturno identiteto in način življenja. (...) V tem primeru je kultura relativno dobro definirana in statična kot označevalec identitete specifične skupine, večinoma etnične manjšine« (Delanty 2007, 23). 'Pravice kot diskurz' pa se nanašajo na samo 'konstituiranje' kulture. V tem primeru pa gre za »idejo o pravicah kot vrsti globalne pravne kulture« in o »družbenih skupinah, ki jih tovrstne univerzalistične pravne kulture konstruirajo«

(Delanty 2007, 23)

Za lažje ločevanje med glavnima tokovoma transnacionalizma Delanty za sociološki pristop uporablja termin 'kozmpolitsko državljanstvo', ki se osredinja »na skupne izkušnje, procese učenja in diskurze opolnomočenja. Moč imenovati, ustvariti pomen in zgraditi osebne biografije s prevzetjem nadzora nad tokom informacij, dobrin in kulturnih procesov, je pomembna dimenzija državljanstva kot aktivnega procesa. V tem pogledu je pomembno poudariti *učečo* dimenzijo državljanstva kot *konstruktivističnega* procesa« (Delanty 2007, 24). Državljanstva torej ne smemo razumeti kot fiksno in institucionalizirano entiteto, temveč tudi kot vsakdanje in neformalne prakse, kot politično participacijo, sposobnost delovanja in kot proces učenja, ki se »izraža v percepciji sebe kot aktivnega delujočega in družbenega akterja, ki ga oblikujejo odnosi z drugimi. V tem pogledu državljanstvo zadeva identiteto in akcijo; vsebuje tako osebne kot kognitivne dimenzije, ki se raztezajo onkraj osebnega na širšo kulturno raven družbe« (Delanty 2007, 24). Državljanse prakse, ki so vsajene v različne jezikovne ter kulturne kode in stile, osmišljajo družbo in spreminjajo vse oblike identitet in celo njihovo naravo, saj te postajajo vse bolj 'individualizirane' in 'pluralizirane'. Novi diskurzi, identitete in prakse pa omogočajo oblikovanje novih zahtev po pravicah in nove oblike participacije, ki reflektirajo nove družbene in politične odnose v globalizaciji. Tako »učee dimenzije državljanstva ne vidimo zgolj v individualnih izrazih, temveč tudi kot medij družbene konstrukcije, s katerim se individualno učenje prevede in koordinira v kolektivno učenje ter se na koncu realizira v družbenih institucijah« (Delanty 2007, 25).

Državljanstvo tako postaja vse bolj 'fragmentarno', 'fleksibilno' in 'relacijsko'. Država oziroma nacionalnost in državljanstvo niso več sinonimi, saj se državljanstvo oziroma državljanske prakse odvijajo tako na nacionalni kot na lokalni in nadnacionalni ravni. Transnacionalno državljanstvo tako ne pomeni dokončnega zatona nacionalnega državljanstva, ampak ga postavlja v odnos z njegovo globalno in lokalno dimenzijo. Nakazuje razvoj, v katerem 'nacionalni

izrazi' ne bodo več njegova izključna oblika, ampak bodo 'kompenzirali' omejitve globalnega državljanstva in nadgrajevali njegove vse pomembnejše subnacionalne oblike. Pri tem je treba poudariti, da Delantyjeva koncepcija kozmopolitskega državljanstva ne predpostavlja razvoja ločene pravnopolitične institucije na globalni ravni. Različne kozmopolitske oblike državljanstva prej razume kot »notranjo transformacijo vseh vrst državljanstva. Izraz kozmopolitsko je z globalnim v odnosu tenzije: izraža tako lokalni red polisa kot globalni red kozmosa. Kozmopolitskega državljanstva ne razumem kot dodatno vrsto državljanstva, temveč kot državljanstvo, ki je vsebovano znotraj vseh ekspresij državljanstva in jih krati transcendirajo« (Delanty 2007, 27). Tako v izrazih Delantija evropskega državljanstva ne moremo razumeti niti kot razširjeno različico nacionalnega državljanstva niti kot njegovo preseganje v obliki transnacionalnega državljanstva, temveč kot njuno 'rekombinacijo' »v nekaj, kar ni popolno ujemanje« (Delanty 2007, 26).

4. MEJE DRŽAVLJANSTVA

Ko skušamo analizirati vsebino evropskega političnega prostora in državljanstva, moramo upoštevati predvsem meje, ki ju definirajo. V okviru 'postajajoče konstitucije' evropskih integracij, večravskega 'vladovanja' evropskega 'dinamičnega' prostora, postnacionalnih dimenzij državljanstva EU ter različnih državljanskih praks vse mobilnejših globalnih subjektivitet, sta se korenito spremenila tako sama konstrukcija meje kot način njenega administriranja. Meja, katere dominantna funkcija je bila več stoletij vloga teritorialnega indikatorja zamejenosti izvajanja suverenosti nacionalne države, se po eni strani

deteritorializira. Razprostira se čez celotne teritorije držav in novih 'družbenopolitičnih entitet': »ne nahaja se več v celoti na zunanjem robu teritorijev; razpršena je po malem vsepovsod, kjerkoli se odvija in nadzira gibanje informacij, ljudi in stvari – na primer v kozmopolitskih mestih« (Balibar 2002, 71). Meje postajajo vse mobilnejše, fleksibilnejše, nematerialne in vseprisotne, zato 'velika meja' oziroma 'imperialna limes', »ki ločuje notranjost od zunanosti« (Delanty in Rumford 2005, 188), ne obstaja več.

Vendar to ne pomeni, da prostor ali teritorij v konceptualizaciji meje nista več prisotna ali mogoča, temveč da se mejá ne da več zamejiti na natančno določen prostor, četudi ga nenehno prečijo in oblikujejo. »Meje so postale mobilne, vendar niso prenehale proizvajati fiksnih mehanizmov zaprtja, postajajo 'deteritorializirane', ne da bi prenehale investirati v posamezne prostore.« (Mezzadra, 2007) Bistvena manifestacija tega procesa je transformacija statične *meje* v fluiden in fleksibilen *mejni režim*, znotraj katerega eskalirajo in se potencirajo številne notranje in zunanje meje, ki prevzemajo tako fizične kot statusne oblike. Kot ugotavlja Cuttita (2006, 38), 'kriza teritorialnosti' ni povzročila krize mejá. »Nasprotno, povzročila je njihovo odcepitev od pravil državne teritorialnosti. To pomeni, da meje niso več prisiljene k nemobilnosti, saj se lahko premikajo, in njihova oblika ni več nujno linearna, saj je lahko tudi točkovna. Njihova prisotnost in njihov vpliv nista več omejena v prostoru, saj so postale dejansko vseprisotne.« Ključna funkcija mejnega režima zato ni več ločevanje prostorov in preprečevanje mobilnosti med njimi, temveč konstanten nadzor nad njeno prostorsko distribucijo. V nasprotju z 'zaprto teritorialnostjo' moderne suverenosti, ki je težila k temu, da postane »področje homogenosti, kjer je zgolj ena fiksna, nemobilna in kontinuirana meja in znotraj nje ni drugih meja«, lahko v kontekstu nastajajočega mejnega režima govorimo o nekakšni 'odprti teritorialnosti', »ki omogoča sobivanje pluralnosti meja: začasnih meja (ki se ne ohranijo skozi čas), mobilnih meja (ki se lahko premikajo), vseprisotnih meja (ki se lahko pojavijo povsod)« (Cuttitta 2006, 36).

Sodobna meja je visoko razvit in vse preciznejši mehanizem, njeno

administriranje – z nenehnim izdajanjem in procesiranjem dokumentov, certifikatov, viz, dovoljenj, kontrolnih točk in zon, s sprejemanjem zakonov, postopkov, procedur in pravil – pa ni več zgolj instrument nadzora in represije, temveč vse bolj postaja tudi prostor produkcije prava in kategorij prebivalstva ter s tem 'sredstvo produkcije odnosov' (glej Luhmann 1982, 237). Zato je mejni režim, ki prevzema vse bolj regulacijski in upravljavski značaj, eden najpomembnejših instrumentov sistematičnega kategoriziranja posameznikov, saj

jim permanentno in vsepovsod dodeljuje statute, ki definirajo obseg njihovih pravic »znotraj sistemskih mejá moderne države blaginje, kjer se dodeli ali zavrne dostop do dela, stanovanja ali izobrazbe« (Broeders 2011, 46).

Razstavljanje in ponovno sestavljanje meje znotraj konteksta evropske konstitucionalizacije ima tako globoke implikacije za razvoj evropskega državljanstva. »Tradicionalne reprezentacije državljanstva, čeprav osnovane na spornih temeljih članstva, je označevala enakost med državljani. Razlika je bivala zunaj mejá, pa če so to bile nacionalne ali skupnostne zamejitve, ali tiste, ki so se razpirale nad idealnim *kozmpolisem*.« (Rigo 2005, 14) Danes pa znotraj vseobsegajočega mejnega režima nove državljanske hierarhije nastajajo na vseh ravneh pravne regulacije, s čimer se evropski politični prostor in s tem državljanstvo čedalje bolj fragmentirata na različne kategorije začasnih in parcialnih »legalnih« statusov. Mobilnost mejá tako lahko razumemo tudi »v pomenu biopolitične tehnologije, ki v evropsko državljanstvo vpisuje 'lateralne prostore', okoli katerih se lahko reorganizirajo trgi dela« (Mezzadra 2007). Zato Cuttitta namiguje, da bomo morali za ustrezno artikulacijo mejnega režima razviti povsem novo kartografijo mejá, ki nam bo pomagala ločiti

materialne meje od nematerialnih mejá, meje, označene na teritorijih, od mejá, vtisnjenih na osebe, življenja, izbire in usode vseh ljudi. Mogoče bi nam takšen

zemljevid pomagal razumeti, kako so poteze različnih vrst mejá sedaj vse teže ločljive ter kako se materialnost in nematerialnost, fleksibilnost in rigidnost, teritorialnost in ateritorialnost, vse bolj nagibajo k prekoračitvi lastnih zamejitev ter kako se spreminjajo druga v drugo in kako vsaka izmed njih uporablja druge v svojo korist. (Cuttita 2006, 29)

Morgan in Barry sta za poimenovanje nove kartografije politik, usmerjenih k vladovanju ter nadzorovanju mejá in gibanja ljudi, uporabila metaforo 'stroja' (glej Morgan 1997 in Barry 2001), ki po njunem mnenju najbolje »združuje družbeno in tehnično realnost« mejnega režima, saj ta postaja čedalje bolj informatiziran in kompleksen, z njim pa upravlja vedno širši krog različnih družbenih akterjev. Mejno upravljanje »ne sestoji zgolj iz visoke tehnologije, temveč tudi iz politikov, oblikovalcev politik, javnih uslužbencev, mejnih uradnikov in vojaške policije« ter konstituira »gigantski čezmejni stroj oblikovanja politik, na katerega vpliva tehnologija in katerega cilj je reguliranje gibanja tujcev v Evropi« (Dijstelbloem, Meijer in Besters 2011, 9). V nasprotju z moderno suvereno oblastjo, ki je svoje državljane obravnavala kot statično kategorijo pravnih subjektov s pravicami in dolžnostmi, biopolitično oblast – katere krepitvi smo priča zadnja desetletja – njeni subjekti prej zanimajo kot oblika življenja, ki je vpeta v transnacionalne tokove. Zato 'migracijskega stroja' »ne moremo zaslediti na neki specifični lokaciji, prav tako ni neko vsevidno oko, ki vidi vsakogar iz neke določene točke. Nadzorovanje in kontrola se v tem smislu nanašata na distribucijo nalog in funkcij, ki se osredinjajo na opazovanje, registracijo in preverjanje« (Dijstelbloem, Meijer in Besters 2011, 10).

Nadzorovanje se tako ni zgolj prelilo čez robove teritorialnih zamejitev, ampak se je razpršilo tudi na celotno družbeno polje, saj ga poleg vlad prevzemajo različne organizacije, med njimi »medicinski inštituti in institucije države blaginje, ki na specifičen način disciplinirajo državljane, (...) odgovornost za preverjanje

določenih tipov migrantov (izobraževanje, delo, vednost in talent) pa se delegira na univerze in podjetja. Posledično stroj ni zgolj v javnih, temveč tudi v privatnih in profesionalnih rokah« (Dijstelbloem, Meijer in Besters 2011, 10–11). V sklopu migracijske, varnostne in sosedske politike – preko veleposlaništev ter različnih bilateralnih in multilateralnih sporazumov – se kompetence migracijskega stroja širijo tudi daleč izven teritorija EU in njenih držav članic, v tako imenovane sosednje, varne in/ali tretje države, sočasno pa se te meje 'internalizirajo' skozi delovanje »pravnih institucij, ki določajo status tujcev ter proizvajajo linije kontinuitete med zunanjimi in notranjimi zamejitvami« (Rigo 2005, 1–2). Migracijski stroj je tako vse bolj 'iznajdljiv' in vse bolj privzema obliko 'pametne meje' (glej Lyon 2005), saj je že dolgo »več kot zgolj zid, zgrajen za obrambo 'trdnjave Evrope' pred napredujočimi migranti« (Dijstelbloem, Meijer in Besters 2011, 11).

4.1. Borderlands

V procesu širitve EU, v njeni 'sosedski politiki' in v delovanju migracijskega stroja lahko mejo razumemo kot »strateški instrument, ki omogoča artikulacijo evropskega prostora s 'sosednjimi' državami (in prevod evropskega prava v druge pravne ureditve)« (Mezzadra 2007). V tej artikulaciji so ravno migracije tiste, ki najbolj vztrajno in najodločneje 'izzivajo' teritorialne ureditve in omejitve, po drugi strani pa »tokovi migrantov niso *edina* spremenljivka. Teritorialne politične in pravne zamejitve se prav tako premikajo in transformirajo, s čimer kontinuirano redefinirajo odnos med državljani in tujci« (Rigo 2005, 2). Z globalizacijo, integracijo, interkontinentalnimi partnerstvi, bilateralnimi in multilateralnimi sporazumi, 'politikami približevanja' in eksteralizacijo dela migracijskega upravljanja onstran mej držav članic EU, koncept 'zunanja meja' Evrope pridobiva nove razsežnosti. Ta postaja vse bolj 'multipla', saj »vzpostavlja neposredne stike z vsemi 'deli' sveta« in je v bistvu neke vrste 'svetovna-meja', »ki pa ima vseeno specifične 'evropske' lastnosti, ki izhajajo iz zgodovine, geografije in politike« (Balibar 2004, 1–2).

EU si je tako vse teže zamišljati kot jasno definirano in razmejeno politično entiteto 'zaprte teritorialnosti'. Prvič, evropska integracija je (še) vedno nezaključen proces in nihče ne more z gotovostjo napovedati, kje se bo njegov razvoj dokončno ustavil. Tako lahko v obstoječi mejni konstelaciji govorimo zgolj o različnih *stopnjah* zunanosti oziroma o različnih stopnjah formalne pravno-politične integracije različnih teritorijev in njihovih državljanov v posredni

in neposredni bližini EU.²⁶ Kontinuiran proces širitve EU tako »izziva teorijo in prakso definiranja evropskega članstva točno zato, ker osvetljuje, na kak način deterritorializacija in relokalizacija mejá politične skupnosti EU vodi v fragmentacijo pravne subjektivitete *državljana*« (Rigo 2005: 14). Tudi zato so v procesu širitve meje in migracije pomenile eno izmed ključnih pogajalskih poglavij, saj so morale države kandidatke »v popolnosti implementirati komunitarno *acquis* na teh področjih, in to še pred zaključkom njihove vključitve in kljub dejstvu, da niso sodelovale v pogajanjih in v odločevalskem procesu« (Rigo 2005, 3–4).

Drugič, upravljanje in nadzorovanje morskih in kopenskih mejá EU²⁷ ne pomeni zgolj velikega administrativnega in logističnega zalogaja, ampak je hkrati tudi politični izziv in poligon merjenja moči med nacionalnimi državami članicami in EU, saj si predvsem Evropska komisija prizadeva zagotoviti, da bi EU vzpostavila »enotno zunanjo mejo z nečlanicami in ne zbirke nacionalnih meja«

---

26 Tukaj mislimo predvsem na različne pravnoformalne statute, ki jih imajo: 1. državljani različnih držav EU, kjer se lahko svoboda gibanja državljanov novih držav članic EU omeji z različno dolgimi prehodnimi obdobji in s policijskim nadzorom na notranjih mejah; 2. državljani držav kandidatke; in 3. državljani tretjih držav, ki prebivajo v EU in nimajo državljanstva ene izmed držav članic EU. Te kategorije niso zunanost EU, temveč njen sestavni del na različnih stopnjah vključenosti.

27 Kopenske meje s preostalim delom kontinenta so se z veliko širitvijo leta 2004 povečala iz 1300 na 5100 kilometrov. Glej dokument Evropske komisije iz leta 2004 z naslovom *The European Neighbourhood Policy*. Govor 04/141 Günterja Verheugena na konferenci *Towards a Wider Europe: the new Agenda*, Bratislava.

(Delanty in Rumford 2005, 131). Četudi bi v turbulenci nacionalnih in nadnacionalnih težnj po nadzoru mejá prevladal koncept enotne meje pod neposrednim nadzorom organov EU, pa vseeno lahko z gotovostjo trdimo, da tudi tovrstna meja ne bi prinesla natančne razmejitve med zunanostjo in notranostjo EU, saj bi konstrukcija enotne evropske meje pomenila zgolj preslikavo obstoječega stanja nad nadnacionalno raven.

Tretjič, poleg nenehnega pogajanja o formalnem vključevanju novih držav članic v institucionalno strukturo EU, ki pomeni predvsem kontinuirano harmonizacijo zakonodaje kandidatk z zakonodajo EU, je eden izmed najpomembnejših mehanizmov upravljanja (predvsem južnih in vzhodnih) mejá ter mejnih območij EU tako imenovana Evropska sosedska politika.²⁸ Njen poglobitni namen je 'sosednje države',²⁹ ki se jih uradno označuje s terminom 'krog prijateljev', vključiti v procese ekonomske integracije ter skupnega mejnega in migracijskega upravljanja. ESP kot »podaljšek vladovanja EU onkraj njenih meja« (Delanty in Rumford 2005, 126) nakazuje globalno dimenzijo politik EU, v njihovo oblikovanje in implementacijo pa so poleg držav članic vključeni še partnerske države, agencije EU, medvladne, nevladne in mednarodne organizacije ter številna druga javna in zasebna telesa. Z ESP se torej oblikuje nova evropska geopolitika in »nov besednjak prostorskih politik: 'cone prosperitete', 'politike približevanja', 'novo sosedstvo', 'širša Evropa', 'mejna področja oziroma *borderlands*' ter 'krog prijateljev' (Delanty in Rumford 2005, 127).

Ob tem je treba poudariti, da se ESP močno razlikuje od klasične širitve, saj predvideva zgolj upravljanje skupnega prostora EU in njenih sosednjih oziroma partnerskih držav, vendar brez možnosti njihove kratkoročne formalne vključitve

---

28 V nadaljevanju ESP.

29 V kategorijo sosednjih držav so trenutno vključene Belorusija, Ukrajina, Moldavija, Gruzija, Armenija, Azerbajdžan, Sirija, Libanon, Jordanija, Izrael, Palestinska uprava, Egipt, Libija, Tunizija, Alžirija in Maroko.

v EU. Po besedah Evropske komisije ESP »(n)iti ne pripravljajo na širitev niti je ne izključuje v prihodnosti. Trenutno pristop teh držav ni na naši agendi«. ³⁰ Tovrstna konceptualizacija 'partnerstva', ki je dejansko »integracija brez širitve« (Delanty in Rumford 2005, 127), znotraj katerega si EU in partnerske države delijo »vse, razen institucij«, ³¹ jasno ilustrira nekatere elemente podrejenosti partnerskih držav. Učinki skrbno izbranih področij sodelovanja, ki jih skoraj izključno narekuje EU, se nagibajo v korist institucionalne matrike EU, predvsem krepitvi njenega notranjega trga ter varnostnih mehanizmov. Čeprav določena področja sodelovanja sovpadajo z obojestranskimi zunanjepolitičnimi in ekonomskimi interesi, se po mnenju nekaterih avtorjev tovrstno dirigirano partnerstvo spretno izogiba nekaterim ključnim področjem, ki bi bila ugodnejša za partnerske države. EU namreč »ni sposobna sosednjim državam dodeliti tistih dveh dobrobiti, ki si ju resnično želijo: brezvizni vstop v EU ter prosto trgovino s kmetijskimi izdelki« (Grabbe 2004, 2). Vloga ESP zato po mnenju Delantija in Rumforda (2005, 128) ostaja predvsem v tem, »da po eni strani zamegli razlikovanja med kandidatko, državo članico in državo nečlanico z do sedaj največjim odprtjem dostopa do EU programov, po drugi strani pa zagotovi, da vzpostavljanje agende in oblikovanje politik ostane izključna pristojnost EU.«

In nenazadnje, EU s procesom 'eksternalizacije' evropske migracijske politike izvaža migracijsko upravljanje in s tem mejni režim na sosednje in 'varne'³² države. Pri uveljavljanju načela 'varne države' igrajo ključno vlogo ti. *sporazumi o vračanju in ponovnem sprejemu oseb* oziroma *readmission* sporazumi,³³ ki

---

30 *The European Neighbourhood Policy*. Evropska komisija 2004.

31 Izjava nekdanjega predsednika evropske komisije Romana Prodi. Glej Prodi 2002.

32 Po letu 1993, ko je načelo 'varne države' prva vpeljala Nemčija, so ga kmalu sprejele tudi ostale države članice. Vse države, ki so mejile na EU, so bile razglašene za 'varne', s čimer so postale neke vrste 'tamponska cona' za 'tranzitne migracije' proti zahodu. Primarni namen načela je preprečitev vstopa prosilcem za mednarodno zaščito na teritorij EU, ki bi vanjo prispeli iz ti. 'varne' države, oziroma njihova vrnitev v 'varno' državo v primeru njihovega ujetja na teritoriju EU. Krog varnih držav se razširja premo sorazmerno z vključitvijo novih držav članic v EU, ki načelo 'varne' države uporabljajo za svoje sosede (glej Rigo 2005, 5–6).

33 Prvi tovrstni sporazum sta leta 1993 podpisali Nemčija in Poljska. Sledile so druge države članice, ki so podobne sporazume podpisale z državami kandidatkami, na katere mejijo. Prakso so nadaljevale države kandidatke, ki so morale za vstop v schengensko območje podpisati analogne

pomenijo pravno podlago za deportacijo nelegalnih migrantov nazaj v državo nečlanico, za katero se predvideva, da je bila migrantova izhodiščna točka. Praksa, osnovana na sporazumih o vračanju, je tako po eni strani ena najočitnejših manifestacij zunanje ekspanzije 'evropske' meje, po drugi strani pa so tovrstni sporazumi 'dispozitivi nadzora', »ki konstituirajo administrativne meje, katerih funkcija ni zgolj zadržati zunaj tiste, ki se jih dojema kot 'prestopnike', temveč je to najprej in predvsem obvladovanje populacij zunaj in znotraj državnega teritorija« (Rigo 2005, 7). Tovrstno prakso omogoča in utrjuje ti. 'načelo pogojenosti', ki je ključni instrument za doseg privolitve držav izvora v tovrstne sporazume, saj določa obseg kvot za legalni vstop njihovih državljanov na teritorij EU v skladu s pripravljenostjo države, da preprečuje nelegalne migracije in sprejema deportirane državljane. V nasprotju z državami, ki jim EU v zameno za integracijo v njen migracijski okvir ponuja članstvo, pa se pri sosednjih državah, ki jim ne more ponuditi tega 'korenčka', »EU ukvarja z vprašanjem, kako migracije in azil integrirati v širši pogajalski okvir, ki omogoča, da se migracijski in notranje varnostni cilji EU (ki jih lahko države nečlanice razumejo kot nedobrodošlo vsiljevanje) uveljavijo s pomočjo bonbončkov, kakršna sta razvojna in ekonomska pomoč« (Boswell in Geddes 2011, 133).

Deteritorializacijo in ekspanzijo meje poleg deportacijskih mehanizmov v obliki sporazumov o vračanju, načela varne države in načela pogojenosti še dodatno nadgrajuje administrativna meja diplomatskih predstavništva. Migranti, ki si želijo urediti dokumentacijo za legalni vstop v EU, se z mejo soočijo že v državah izvora, na ambasadah in konzulatih držav članic. Tudi tukaj gre za mejni nadzor, ki se ga izvaja na daljavo, daleč onkraj mejá same EU. Gre za neke vrste '*police à distance*' (glej Bigo in Guild 2003), za »mehanizme nadzora, ki jih izvajajo 'profesionalci' varnostnih strategij, ki niso nacionalne policijske sile, temveč diplomatske oblasti in administrativne birokracije« (Rigo 2005, 7). Tudi tukaj lahko opazujemo produkcijsko naravo meje, ki poleg novih pravnih, političnih in teritorialnih odnosov proizvaja tudi nove subjekte nadzora in nove oblike

---

sporazume z državami izvora migrantov.

vednosti. »Zato učinek spreminjajočih se evropskih meja ni omejen na zakonodajne spremembe: vsebuje tudi konstitucijo novih oblastnih figur in oblik ekspertiz, vključenih v implementacijo novih družbenih praks« (Rigo 2005, 7).

Evropska meja je tako, kljub konkretnim restriktivnim materialnim učinkom, vse bolj razpršena, mobilna in nedoločljiva. Zato si je ne moremo več zamišljati kot mejno linijo, temveč prej kot nekakšna *mejna območja* oziroma *borderlands*, ki se razprostirajo na obeh straneh administrativnih mejá. Borderlands so

globalni prostori, ki jih EU ne more niti popolnoma integrirati niti povsem udomačiti. Mejna področja vsebujejo tako center kot periferijo, članice in nečlanice, globalno in lokalno, mreže in diskontinuitete. Mejna področja lahko razumemo kot prostore, kjer se raztapljajo starejše teritorialne ureditve, vendar le-te še vedno soobstajajo z začasnimi in spreminjajočimi se prostorskimi ureditvami. (Delanty in Rumford 2005, 133)

Borderland lahko tako razumemo kot še eno obliko 'dinamičnega prostora', ki hkrati vsebuje, raztaplja in preoblikuje lokalne, nacionalne in nadnacionalne ravni, »z vsemi protislovji in konflikti, ki jih lahko proizvede takšno sobivanje« (Delanty in Rumford, 2005, 133). Balibar je celo mnenja, da koncept borderlanda ne ustreza zgolj področjem, ki so v neposredni bližini meje, ampak da lahko celotno Evropo razumemo kot borderland, ki je zanj »ime kraja, kjer se nasprotja stekajo druga v drugo, kjer so 'tujci' lahko stigmatizirani in istočasno nerazločljivi od 'nas samih', kjer se pojem državljanstva, ki hkrati vsebuje *skupnost* in *univerzalnost*, ponovno sooči s svojimi intrinzičnimi antinomijami« (Balibar 2004, 23). Tovrstni konflikti in in protislovja, ki vplivajo na 'konstitucijo Evrope', po mnenju Balibarja izhajajo iz tega, da »teritorialna pojmovanja 'notranjosti' in

'zunanosti' niso več povsem ločljiva, niti v pravnem smislu« (Balibar 2004, 23). Z njim se strinjata tudi Delanty in Rumford (2005, 133), ki menita, da lahko v kontekstu 'dinamičnega prostora' celotno Evropo »razumemo kot kontinuirano mejno območje, ki nenehno poskuša fiksirati svoje teritorialne in prostorske ureditve v koherentne vzorce, medtem ko globalni procesi nenehno prekinjajo starejše geografske gotovosti«.

4.2. Biomeja

Če je nekoč veljalo, da ljudje občasno prečkajo statistične meje, pa v novem mejnem režimu dinamične meje permanentno prečkajo ljudi, tudi takrat, ko se ti ne premikajo. Migracijski stroj postaja neke vrste dinamični panoptikon, ki nadzoruje vse fizične ali virtualne prostore mobilnosti. K njegovi učinkovitosti prispevajo akterji večine državnih in družbenih podsistemov, od organov represije do institucij socialnega varstva, zdravstva in izobraževanja do transportnih podjetij in zasebnih delodajalcev. V nastajajočem mejnem režimu je statičnost nacionalnih teritorialnih mejnih postopkov nadomestila decentralizirana in mobilna mreža nadzornih in invazivnih tehnologij, njegov ključni instrument pa niso več fizične bariere, temveč difuzni sistem baz osebnih, zdravstvenih, delovnih in proceduralnih podatkov, ki omogočajo hierarhiziranje in selekcioniranje gibanjskih tokov. »Teritorialne meje in fizične mejne preglede nadomešča nadzorovanje pravne meje, ki določa razliko med legalnim in nelegalnim in ki se udejanja skozi digitalne podatkovne sisteme.« (Broeders 2011, 49) Pri tem se opira predvsem na tehnološko podporo, ki vključuje »strojno opremo novih tehnologij (kakršna sta shranjevalna in kalkulacijska kapaciteta podatkovnih baz) in programsko opremo, ki omogoča detekcijo, prepoznavanje, izmenjavo informacij in sledenje« (Broeders 2011, 48).

Novo kartografijo evropskega mejnega režima in njegovih dinamičnih meja v veliki meri določa schengenski sistem mejnega nadzora in upravljanja, znanega pod skupnim naslovom Schengensko območje.³⁴ Ideologija schengenske

ureditve je teza o ukinitvi notranjih in učvrstitvi skupnih zunanjih meja. Schengen naj bi ustvaril pogoje, ki po eni strani omogočajo neoviran pretok ljudi, kapitala in blaga, s čimer se dodatno krepi nemoteno delovanje ti. notranjega trga, po drugi strani pa s poostrenim nadzorom na meji tistega, kar je vzpostavil kot svojo zunanost, učinkovito preprečuje vdor nezaželenih elementov. V tem kontekstu se največkrat zelo posplošeno, površno in predvsem neselektivno omenjajo mednarodni kriminal, tihotapstvo in nelegalne migracije. Novi in razširjeni mejni režim naj bi tako pomenil nekakšno preslikavo klasičnega koncepta meje na širšo, nadnacionalno raven. Vendar deteritorializacija schengenskih meja ne pomeni njihovega ukinjanja. Nasprotno, z njegovo uveljavitvijo se meje multiplicirajo in reteritorializirajo po celotnem teritoriju držav podpisnic. Policisti lahko vsa pooblastila, ki so jih do sedaj izvajali na fizični meji zaradi »preprečevanja nedovoljenega vstopa in bivanja na ozemlju RS ter preprečevanja in odkrivanja čezmejne kriminalitete« izvajajo tudi na vseh »mednarodnih prometnih povezavah in objektih, pomembnih za čezmejni promet«.³⁵ Ta definicija, ki zajema tako avtoceste, počivališča, železniške in avtobusne postaje, je tako široka, da pravzaprav vključuje vsako gibanje.

Eden ključnih dispozitivov mejnega režima je razvejana mreža podatkovnih baz

---

34 Temelji Schengenskega območja segajo v leto 1985, ko so Nemčija, Francija in države Beneluksa podpisale tako imenovano Schengensko pogodbo, katere namen je bilo okrepljeno sodelovanje med podpisnicami z ukinitvijo notranjih meja in vzpostavitvijo skupne zunanje meje. Leta 1990 je Schengensko pogodbo nadomestila Schengenska konvencija. Z uveljavitvijo Amsterdamske pogodbe leta 1999 je Schengenska konvencija postala del prava EU. Schengensko območje konstituira skupno mejno in vizno upravljanje, v katerega je trenutno vključenih 26 evropskih držav. Med njimi so štiri države, ki niso članice EU (Islandija, Norveška, Lichtenstein in Švica). Dve članici EU (Velika Britanija in Irska) nista del območja, štiri članice (Ciper, Bolgarija, Romunija, Hrvaška) pa še vedno zgolj kandidirajo za vstop, čeprav so k temu pravno zavezane in čeprav je bila implementacija schengenskih kriterijev eden izmed ključnih pogojev za njihov vstop v EU.

35 Zakon o nadzoru državne meje 2 (ZNDM-2), člen 35. UL RS, št. 60/2007, z dne 6.7. 2007.

in sistemov, »ki hranijo osebne in potovalne podatke in katerih profili označujejo linijo med tistimi, ki so 'znotraj' in tistimi, ki so 'zunaj', med zaželenimi in nezaželenimi, med legalnimi in nelegalnimi« (Broeders 2011, 46). Najpomembnejše podatkovne baze, ki tvorijo jedro migracijskega vladovanja na evropski ravni, so Schengenski informacijski sistem prve in druge generacije³⁶ oziroma Schengen Information System,³⁷ Evropski daktilografski sistem oziroma European Dactylographic System³⁸ in Vizni informacijski sistem oziroma Visa Information System.³⁹ Te tri baze so temeljni pokazatelj in instrument tega, kar Broeders (2011, 49) imenuje 'digitalizacija' evropskih meja. Osrednji namen SIS 1 je v skladu s 93. členom Schengenske konvencije zbiranje podatkov o ljudeh in objektih,⁴⁰ s pomočjo katerih se lahko uveljavita 'varnost' in 'javni red', » vključno z državno varnostjo, (...) z rabo informacij, ki jih odda sistem«. Kljub tej relativno široki definiciji je težko prezreti, da se SIS ukvarja predvsem z legalno ali ilegalno imigracijo (glej Guild 2001, 50). Ker je bil zasnovan kot relativno skromna baza, ki vključuje zgolj določene vrste in določeno količino podatkov, so ga kmalu nadgradili s sistemom, nekoliko tehnično poimenovanim Supplément d'Information Requis à l'Entrée Nationale.⁴¹ SIRENE se pogosto označuje kot neke vrste operacijsko jedro Schengena, ki hkrati omogoča vključitev novih, predvsem biometričnih podatkov. SIS 1 tako v bistvu »služi kot indeks za SIRENE, ki ponuja možnost izmenjav dodatnih informacij, kakršni so prstni odtisi in fotografije.« (Broeders 2011, 50)

---

36 V nadaljevanju SIS 1 in SIS 2. SIS 2 je še vedno v razvoju.

37 Vzpostavitev Schengenskega informacijskega sistema (SIS) prvič omenja Schengenska pogodba, ki uvaja prost pretok oseb med državami podpisnicami, idejo pa nadgradi Schengenska konvencija, ki navaja seznam ukrepov, ki naj kompenzirajo tovrstno svobodo gibanja z dodatnimi 'varnostnimi' mehanizmi nadziranja.

38 V nadaljevanju Eurodac. Ta baza je bila ustanovljena leta 2003.

39 V nadaljevanju VIS. Tudi VIS je trenutno šele v fazi vzpostavljanja.

40 Sistem ločuje pet kategorij ljudi, a se jih večina vpisuje pod členom 96, ki se nanaša na osebe, ki so 'nezaželeni tujci' in se jim zaradi te oznake ne dovoli vstopiti v schengensko območje. Informacije o osebi vključujejo ime, priimek, inicialke drugih imen, morebitne vzdevke, datum in kraj rojstva, spol, nacionalnost, razločevalna fizična znamenja, predvidevanja o stopnji nevarnosti osebe (če je lahko oborožena ali ne). Informacije zajemajo tudi razloge, zakaj je določena oseba vnesena v bazo in navodila pristojnim organom glede nadaljnjega ravnanja z osebo. Med kategorijami objektov so najpogosteje navedeni izgubljeni ali odtujeni identifikacijski dokumenti. Tako za ljudi kot objekte sistem deluje po načelu je zadetek/ni zadetka (glej Broeders 2011, 50).

41 V nadaljevanju SIRENE.

Kljub uvedbi SIRENE je bila že konec leta 1996 sprejeta odločitev o razvoju druge generacije SIS, katerega poglavitna funkcija naj bi bila ustrezna integracija »naraščajočega števila sodelujočih držav in zagotovitev možnosti dodajanja novih funkcij« (Broeders 2011, 51). Čeprav je rok za vzpostavitev SIS 2 že potekel, baza še vedno ne obstaja, so pa bile zato države pozvane, da med pripravljalno fazo naredijo svoj 'seznam želja' glede tega, katere podatke naj vsebuje ter na kakšen način naj se jih zbira in distribuira.⁴² Ta seznam nakazuje dve smeri razvoja. Prva se nanaša na »vključitev novih informacijskih kategorij v sistem, (...) druga pa k dodelitvi dostopa do sistema novim organizacijam (kot sta Europol in Eurojust), (...) nekateri dokumenti pa so vsebovali tudi poziv k integraciji SIS v nov, enoten in širok 'Evropski informacijski sistem'« (Broeders 2011, 51).

Podobno kot SIS je tudi Eurodac⁴³ podatkovna baza, vendar je zasnovana na ravni celotne EU, njen namen pa je »beleženje vseh prošelj za azil v Evropski uniji in njihovo primerjavo, utemeljeno na prstnih odtisih« (Broeders 2011: 52). Sistem ločuje tri kategorije zbiranja. »Kategorija 1 vsebuje prstne odtise vseh posameznikov, starejših od 14 let, ki zaprosijo za azil v eni izmed držav članic. (...) Kategorija 2 vsebuje prstne odtise nelegalnih migrantov, aretiranih pri poskusu nelegalnega prečkanja meje in kategorija 3 vsebuje prstne odtise nelegalnih migrantov, aretiranih v eni od držav članic.« (Broeders 2011, 53) Prvi dve kategoriji sta za države članice obvezujoči in vneseni podatki se v prvi kategoriji hranijo do deset let, v drugi pa do dve leti. V tretji kategoriji imajo države članice diskrecijsko pravico odločanja, če bodo podatke vnesle ali ne, le ti pa se ne shranjujejo, ampak zgolj primerjajo s podatki v prvih dveh kategorijah.

---

42 Na začetku leta 2007 so bile sprejete odločitve glede temeljnih funkcij SIS 2, najpomembnejša novost glede na SIS 1 je vključitev biometričnih podatkov, ki zaenkrat zajemajo fotografije in prstne odtise.

43 Eurodac je zasnovan kot pomoč pri izvajanju določil Dublinske konvencije, katere osnovni namen je določitev pristojnosti in odgovornosti posamezne države v postopkih posameznikove pridobitve statusa mednarodne zaščite. Z drugimi besedami, sistem omogoča beleženje in preverjanje vseh vloženih prošelj za azil na ravni EU in s tem preprečitev večkratne vložitev s strani posamezne osebe v večih državah. Podobno kot SIS Eurodac deluje po načelu je zadetek/ni zadetka.

Države so najvestnejše pri izpolnjevanju prve kategorije in dvojne ali večkratne prošnje za azil pomenijo najpogostejši zadetek v bazi. Kljub temu pa največji porast podatkov beleži prav tretja kategorija,⁴⁴ največje uporabnice sistema pa so države, kjer se »nelegalno bivanje dojemata kot velik politični problem« (Broeders 2011, 55), med njimi Nizozemska, Nemčija in Velika Britanija, kar po mnenju nekaterih avtorjev nakazuje, da je »Eurodac postal pomembno orodje v domačem delu evropske 'vojne proti nelegalnim migracijam'« (Broeders 2011, 53). Zaradi naraščajoče pomembnosti in uporabnosti 'tretje' kategorije si Komisija prizadeva, da bi bilo tudi v tej kategoriji obvezno shranjevati prstne odtise. Kar z drugimi besedami pomeni, da »sistem še vedno raztezajo, da bi zadostili naraščajočemu

število različnih tipov funkcij, ki niso bile namen njegove izvirne vzpostavitve (Broeders 2011, 55).

VIS kot del migracijskih podatkovnih baz EU pa se osredotoča na urejanje vstopa in bivanja migrantov na podlagi kratkoročnega dovoljenja za prehod ali bivanje, tako imenovane vize. Veliko migrantov namreč na teritorij EU vstopi legalno in šele po določenem obdobju, ko jim poteče viza, zdrsnejo v nelegalnost. Da bi države članice lažje nadzorovale vizne postopke posameznikov v drugih državah in s tem preprečile tako imenovan *visa shopping*, je Sevilski vrh leta 2002 v svojih zaključnih predlogih ukrepov v »boju proti nelegalnim migracijam« pozval k »čim prejšnji uvedbi združenega identifikacijskega sistema za vizne podatke«. ⁴⁵ Ta združeni sistem v nastajanju, ki je danes znan kot VIS, naj bi združeval dve kategoriji podatkov. Prva vključuje vse osnovne podatke prosilca in podrobnosti glede postopka »aplikacije, dodelitve, zavrnitve, ukinitve, odtegnitve ali podaljšanja vize« (Broeders 2011, 56), druga kategorija pa vključuje biometrične podatke, zaenkrat prstne odtise in fotografije. VIS naj bi tako s spodbujanjem

---

44 Leta 2003 je bilo na primer nekaj manj kot 1200 vnosov, zgolj tri leta pozneje pa že več kot 15600 vnosov (glej Broeders 2011, 53).

45 CEU 2002, *Presidency Conclusions*, Seviljski Evropski svet, junij 2002, SN 200/02, stran 8.

diplomatskega sodelovanja in izmenjave podatkov o viznih prošnjah ter ugoditvah pomagal »identificirati vsako osebo, ki ne izpolnjuje ali pa ne izpolnjuje več pogojev za vstop, zadrževanje ali bivanje na teritoriju držav članic«. ⁴⁶ Podobno kot pri sistemu Eurodac se tudi z VIS skuša zgraditi bazo, katere namen je predvsem 'ponovna identifikacija' migrantov. »Tako kot Eurodac lahko vzpostavi povezavo z azilnim dosjejem, lahko VIS nacionalne imigracijske oblasti opozori na obstoj dosjeja o prošnji za vizo neregularnega migranta, ki je prekorachil veljavnost njegove ali njene vize.« (Broeders 2011, 56)

Kljub širokopotezni zastavitvi prve generacije podatkovnih baz, ki skušajo zaobjeti in dokumentirati prav vse vrste mobilnosti državljanov tretjih držav v EU, se odločevalci in snovalci politik niso ustavili pri teh kategorijah prebivalstev. Svojo pozornost so od nelegalnih migrantov in prosilcev za azil preusmerili na celotno populacijo v gibanju, vključujoč državljane EU. Tako je že leta 2008 Franco Frattini, tedanji komisar za Pravosodje in notranje zadeve, predstavil svojo idejo druge generacije podatkovnih baz, imenovane Mejni paket. Ta predvideva registracijo vseh potnikov, ki prečkajo zunanjo mejo EU, vključno s samimi državljani EU in sicer skozi ti. *Automated Border Control System*, ki naj bi »avtomatsko preveril avtentičnost potnega lista EU in s tem tudi avtentičnost evropskega državljanstva njegovega nosilca« (Broeders 2011, 58). V ta namen so evropski državljani že od leta 2009 podvrženi zbiranju njihovih biometričnih podatkov in do leta 2019 naj bi »vsi evropski državljani posedovali potni list, ki ga lahko bere stroj, z biometričnimi identifikatorji, ki se jih lahko detektira ob vstopu na teritorij EU ali pri izstopu iz njega« (Broeders 2011, 58). Mejno nadzorovanje tako vse bolj postaja nekakšen 'sortirajoči stroj' (glej Broeders 2011, 47), katerega namen je čim hitrejša in natančnejša selekcija ter kategorizacija globalnih mobilnih populacij. Že zdaj nakazuje in vključuje lastnosti, ki namigujejo na to, da ga bodo v prihodnosti »poganjale informacije,

---

46 CEU 2007, *Interinstitutional File: 2004/0287 (COD)*, 9753/07.

osebne značilnosti in profili, njegov produkt pa bo identifikacija« (Broeders 2011, 47).

V nastajajočem mejnem režimu »[n]adzor državljanov, popotnikov, migrantov in nelegalnih tujcev prihaja vse bliže njihovim telesom« (Dijstelbloem, Meijer in Besters 2011, 7), saj splošni trend informatizacije in digitalizacije upravljanja in nadzorovanja mobilnosti ni omejen zgolj na zbiranje in procesiranje osebnih *podatkov*, temveč zajema tudi informatizacijo samega *telesa*. Ta se najočitneje izraža v rabi biometrije, ki jo lahko definiramo kot niz »digitalnih reprezentacij fizičnih značilnosti, ki so unikatne pri posamezniku, na primer prstni odtisi, šarenica, žilni vzorci mrežnice, oblika dlani, obraz, glas« (Van der Ploeg in Sprenkels 2011, 75). Telo vse bolj postaja 'komponenta stroja': »interpretira in formatira se tako, kot da je shranjevalna naprava za informacije, ki jo je treba zgolj skenirati, da bi se jo lahko registriralo« (Dijstelbloem, Meijer in Besters 2011, 12). Telo kot 'univerzalna osebna izkaznica prihodnosti' (glej Van der Ploeg 1999, 301) in kot 'digitalna informacija' (glej Van der Ploeg in Sprenkels 2011, 92) se lahko nadzoruje permanentno in vsepovsod, pri tem pa ne rabi niti vednosti niti privolitve nadzorovane osebe. 'Strojno berljivo telo' (glej Van der Ploeg 2002) je vključeno v »digitalne datoteke, informacijske mreže, podatkovne baze, programske opreme in iskalnike. (...) Naša DNK je šifra, naša zdravstvena zgodovina je elektronski zapis pacienta, naše fizične ranljivosti postanejo profil tveganja (...) in naša identiteta je algoritmično proizvedena biometrična šablona« (Van der Ploeg in Sprenkels 2011, 74). Raba tehnologije in biometrije v 'družbi nadzora' telo spreminja v 'geslo' (glej Deleuze 1995), saj »temelji na predpostavki, da človeško telo ni zmožno laganja« (Broeders 2011, 48).

Biometrija kot »tehnika, kot koncept in kot praksa« (Van der Ploeg in Sprenkels 2011, 93) ekstrakcije, zbiranja, klasificiranja, profiliranja in hierarhiziranja raznovrstnih podatkov, zbuja številne kritike in pomisleke. Prvič, temeljna predpostavka biometrije, da se telo lahko 'prevede' v standardizirane in medsebojno absolutno primerljive tehnične spremenljivke, je v najboljšem

primeru dvomljiva, saj 'univerzalne' in 'stabilne' fizične poteze, torej »poteze, ki jih imajo vsi in ki se z leti *ne spreminjajo*« (Van der Ploeg in Sprenkels 2011, 99), ne obstajajo. Inherentna pomanjkljivost biometrije je torej dejstvo, da če »tukaj telo resnično 'govori', potem zgolj skozi dolgo serijo 'prevodov', temelječih na 'slovarju', ki ga nihče resnično ne razume« (Van der Ploeg in Sprenkels 2011, 98). Drugič, vsakršno družbeno kategoriziranje nujno odpira vprašanja, povezana s konceptom družbene pravičnosti, saj v naprej stigmatizira določene družbene skupine in jih s tem izpostavlja »izključevanju in avtomatiziranim odločitvam, z vsemi morebitnimi spremljajočimi tveganji« (Van der Ploeg in Sprenkels 2011, 93). In nenazadnje, tehnologizacijo in digitalizacijo nadzora lahko razumemo tudi kot nevaren poskus, da bi se inherentno politične odločitve zamaskirale v različne oblike neosebni in izključno tehnoloških procesov, ki so domnevno nepristranski, pravični in humani, saj tehnologija in podatkovne baze kompleksne družbene realnosti zvedejo na preproste binarne opozicije, kakršna je 'prisotnost' ali 'odsotnost opažanja'. Vendar je »vedenje na splošno kompleksnejše od tega, kar dopušča dihotomija ja/ne«, zato je nujno »prepoznati politični značaj vključenih tehno-družbenih poenostavitev« (Dijstelbloem, Meijer in Brom 2011, 173).

Trendi razvoja migracijskega vladovanja na ravni EU tako nakazujejo, kako se določeni dispozitivi in tehnologije, ki so sprva namenjene zgolj določeni kategoriji prebivalstva, v tem primeru migrantom iz tretjih držav, prevedejo v sisteme, ki težijo k vključitvi celotnih populacij. Če so po eni strani podatkovni sistemi nastali kot mehanizem izključevanja in »kjer je to mogoče, za izgon skupin migrantov, ki jim je uspelo pripotovati v Evropo, kjer so živeli nelegalno v eni izmed držav članic« (Broeders 2011, 58–59), pa je po drugi strani iz »shranjenih podatkov možno zbrati profile, iz katerih se lahko ekstrapolirajo nove informacije o posameznikih in skupinah, ki se pozneje uporabijo v politikah« (Broeders 2011, 62). Zgodovina razvoja podatkovnih baz ter raba domnevno objektivne in univerzalne nadzorne tehnologije prav tako razkriva željo, da bi se vprašanja, povezana s kategoriziranjem, selekcioniranjem in izključevanjem

določenih kategorij prebivalstva »konceptualno zaprla za etično ali politično razpravo ali preverjanje, (...) medtem ko bi bilo mogoče boljše takšne zadeve razumeti kot primer truizma 'tehnologija je nadaljevanje politike z drugimi sredstvi'« (Van der Ploeg in Sprenkels 2011, 97).

4.3. Migracijsko transvladje

Različne aspekte migracijske politike so v različnih obdobjih zaznamovala drugačna razmerja med nacionalnim in nadnacionalnim vplivom. Eden temeljnih namenov pogodbenega okvirja EU, ki se je pričel oblikovati v petdesetih letih dvajsetega stoletja, je bila močnejša ekonomska integracija, ta pa se je dosegla tudi ali predvsem z dodelitvijo pravice do proste mobilnosti in dostopa do trgov

dela znotraj držav članic. EU je danes politično-institucionalni sistem, osnovan na pogodbah, poleg vlad osemindvajsetih držav članic pa vključuje pet glavnih institucij: Svet (ministrov),⁴⁷ Evropski svet,⁴⁸ Evropsko komisijo,⁴⁹ Evropski parlament,⁵⁰ in Sodišče Evropske unije.⁵¹ Znotraj tega sistema različne institucije v različni meri izvajajo zakonodajno, izvršno in sodno oblast ter vplivajo na oblikovanje politik, med njimi seveda tudi migracijskih. V nasprotju z ustanovitvijo ti. skupnega trga migracije državljanov tretjih držav niso bile del ustanovitvenih pogodb. Prvič se azil in migracije vključijo v evropski *acqui communautaire* z Maastrichtsko pogodbo, vendar v tretji steber,⁵² torej na področje

---

47 Združuje predstavnike nacionalnih vlad.

48 Od leta 1974 združuje voditelje držav/vlad, ki določajo splošno politično smer EU. Kot institucijo ga uveljavi Lizbonska pogodba leta 2009.

49 Odgovorna predvsem za oblikovanje politik in za upravljanje ter implementacijo odločitev EU.

50 Je edino neposredno izvoljeno telo na ravni EU, združuje 736 poslancev, zaseda pa v Bruslju, Luksemburgu in Strasbourgu.

51 SES interpretira zakone EU, združuje 28 sodnikov (enega iz vsake države članice) in običajno zaseda v sestavi 13 sodnikov. Pred uveljavitvijo Lizbonske pogodbe je bila njegova pristojnost glede migracij iz tretjih držav precej omejena.

52 Maastrichtska pogodba, s katero je bila leta 1993 ustanovljena EU, je uvedla tri ključne stebre. Prvi je zaobsegal področja skupnega, torej nadnacionalnega oblikovanja politik, predvsem na področju skupnega trga, drugi steber je bil skupna zunanja in varnostna politika (SZVP), tretji pa

sodstva in policije ter pod domeno držav članic, kar je pomenilo, da sta v EU področji »migracije in azila pridobila predvsem varnostni poudarek« (Balch in Geddes 2011, 23). Pred uveljavitvijo Lizbonske pogodbe, ki je moč odločanja o politikah migracij in azila nekoliko premaknila v korist institucionalne strukture EU, so imeli na teh področjih ključno vlogo »državni akterji, vendar z močnim sektorskim (notranje ministrstvo) poudarkom in v intenzivni interakciji z vrsto drugih akterjev, od držav članic do EU« (Balch in Geddes 2011, 25). Zato je Wallace (2005) to obliko vladovanja migracijskih politik, ki ni ne medvladno ne nadnacionalno, imenoval 'intenzivno transvladje' oziroma transgovermentalizem.

Migracijska in azilna politika sta tako znotraj nadnacionalnega okvirja v EU relativna novost, saj sta bili to tradicionalno področji, »ki jima je gospodovala izvršna veja nacionalnih vlad, previdnih glede integracije ali harmonizacije« (Balch in Geddes 2011, 23). Vendar je treba pri tem opozoriti, da kljub postopnem usklajevanju migracijskih politik še vedno ne moremo govoriti o nekakšnem 'koherentnem' ali 'unitarnem' evropskem migracijskem sistemu, saj je »integracijo na tem področju zaznamoval nelinearen, fragmentiran in asimetričen proces, katerega rezultat so bili multipli prekrivajoči se stili in kompetence« (Balch in Geddes 2011, 35). Eden ključnih vzrokov za počasnost nadnacionalnega oblikovanja in implementiranja migracijske zakonodaje je politična odločenost držav članic, da z zahtevanim soglasjem⁵³ ohranijo odločilno vlogo pri sprejemanju odločitev na teh področjih. Posledično so se »pomembni deli migracijskega režima, kakršen je Schengen, izvorno zgradili zunaj formalnih struktur EU (čeprav EU upravlja Schengenski informacijski sistem)« (Balch in Geddes 2011, 36).

Pravosodje in notranje zadeve (PNZ). Tretji steber je bil med vsemi najbolj medvladen, kar pomeni, da so imele na področjih odločanja največ moči države članice.

53 Do leta 2004 so se vse odločitve v zvezi z migracijami in azilom sprejemale soglasno.

Kljub ohranitvi precej pomembne vloge držav članic v določanju migracijskih smernic in politik, se kompetence EU na tem področju postopoma, vendar nezadržno širijo. Migracijska in azilna politika na ravni EU se razvija in oblikuje skozi različne institucije, pogodbe, programe, agencije,⁵⁴ sodne in zakonodajne postopke ter druga telesa in organe na vseh ravneh odločanja. Še posebej pomembno vlogo pridobiva Evropska komisija oziroma njeni pravni dokumenti,⁵⁵ med njimi še posebej regulacije in direktive, ki »so zavezujoče in imajo 'neposreden učinek', kar pomeni, da imajo prednost pred nacionalnimi zakoni in morajo biti implementirane. Določajo cilje, ki jih je treba doseči, vendar direktive puščajo več diskrecijskega prostora pri metodi implementacije, medtem ko so regulacije bolj natančno preskriptivne« (Boswell in Geddes 2011, 56–57). Ključni pri oblikovanju teh politik so generalni direktorati, ki jim predseduje generalni direktor pod vodstvom komisarja.⁵⁶ Zato je kljub postopnosti in fragmentiranosti procesa nadnacionalne harmonizacije po mnenju nekaterih avtorjev zdaj vseeno »smiselno govoriti o 'skupnih' migracijskih in azilnih politikah v EU, pri čemer je treba dodati, da le-te pokrivajo nekatere, vendar ne vseh vidikov migracije« (Balch in Geddes 2011, 23).

Najpomembnejši pravni okvir za oblikovanje skupne migracijske in azilne politike so temeljne pogodbe EU. S prenosom migracij in azila iz tretjega v prvi steber je Amsterdamska pogodba »skušala vbrizgati večjo stopnjo demokratične legitimnosti v sodelovanje na teh področjih. Prav tako je skušala poudariti

---

54 Najpomembnejše med njimi organizirajo čezmejno sodelovanje med nacionalnimi policijskimi agencijami (Europol) in med nacionalnimi pravosodnimi sistemi (Eurojust), poleg treh glavnih informacijskih podatkovnih sistemov (SIS, VIS in Eurodac) pa je treba omeniti še Frontex, ki usklajuje nadzor in skupne operacije na zunanjih mejah ter Eurosur oziroma European borders surveillance system, ki bi naj pomenil nekakšen panevropski mejni nadzorni sistem. Njegovo ustanovitev je leta 2008 predlagala Evropska komisija.

55 Med njih štejemo regulacije, direktive, odločitve, priporočila in mnenja.

56 Najpomembnejši generalni direktorati (GD) na področju migracij in azila so GD za Zaposlovanje, socialne zadeve in vključevanje (EPML), Pravosodje (JUST), Notranje zadeve (HOME), Širitev (ELARG) in Služba za instrumente zunanje politike (FPI). DG Pravosodje in DG Notranje zadeve sta nastala leta 2010, ko se je razcepil DG Pravosodje, Svoboda in Varnost (prej *Justice and Home Affairs*), ki je bil močno državo-centrično in restriktivno orientiran, saj je spadal pod Svet in s tem v pristojnost notranjih in pravosodnih ministrov. Pod domeno Komisije kot samostojni DG pride leta 1999.

evropsko državljanstvo in pravice posameznikov« (Balch in Geddes 2011, 24). Institucionalne spremembe Amsterdamske pogodbe je še dodatno nadgradila in zapečatila Lizbonska pogodba, ki je s premikom vseh področij iz tretjega stebra v prvega *de facto* ukinila stebrno strukturo EU. Da so migracije in azil postale del prvega stebra je med drugim pomenilo, da so »ukrepi na teh področjih podvrženi sodnemu pregledu Sodišča evropskih skupnosti. Za nekatera področja so se spremenila tudi pravila odločanja v Svetu – legalna imigracija se je pridružila azilnim politikam, o ilegalni imigraciji pa se odloča s kvalificirano večino in s so-odločanjem Evropskega parlamenta« (Balch in Geddes 2011, 24). Oblikovanje migracijske politike na ravni EU tako nakazuje kompleksno interakcijo med večjo močjo medvladne ali nadnacionalne ravni, ki na posameznih področjih niha v prid ene ali druge strani. Kljub temu pa »postopna erozija izvorno medvladne logike« (Balch in Geddes 2011, 24) od Maastrichta naprej nakazuje postopen premik ravnotežja v korist nadnacionalnih institucionalnih struktur.

Za oblikovanje skupnih migracijskih politik so poleg omenjenih pogodb ključni še petletni programi Tampere (1999–2004), Haag (2005–2009) in Stockholm (2010–2014) ter Evropski pakt o imigraciji in azilu. Ti dokumenti določajo poglobitve akcijske načrte in smernice na tem področju in so osnova za postopke skupnega oblikovanja odločitev na ravni celotne EU. Ta sistem ima v delovanju Evropskega parlamenta, Evropske komisije in Sodišča evropske unije izrazite nadnacionalne elemente, vendar ga moramo razumeti kot 'hibrid', saj ima tudi »izrazite medvladne komponente, še posebej v Svetu in Evropskem svetu. Ta hibridnost prav tako pomeni, da sta delitev oblasti in medinstitucionalno barantanje vsakdanji komponenti politik EU, medtem ko specifične dinamike postanejo očitne v različnih sektorjih z napredovanjem sodelovanja in integracije« (Boswell in Geddes 2011, 56). Tampere program je znan po tem, da so v njem prvič oblikovane 'skupne' politike za imigracije in azil na ravni Sveta. Sestavljajo jih štiri ključni elementi: partnerstvo z državami izvora, skupni evropski azilni

sistem, pravična obravnava državljanov tretjih držav in upravljanje migracijskih tokov. Osredinja se predvsem na nelegalne migracije ter »uporabo mejnih držav in držav kandidat kot instrumentov daljinskega upravljanja z migracijami« (Balch in Geddes 2011, 29). Tako kot Tampere I tudi njegov naslednik, Haški program oziroma Tampere II, poudarja predvsem restriktivne politike, ključna instrumenta njihove implementacije pa sta eksternalizacija in digitalizacija migracijske politike, saj v njem »upravljanje migracijskih tokov' postane del 'zunanje' dimenzije, z množico predlogov o mejnih preverjanjih, biometriji in vizni politiki« (Balch in Geddes 2011, 31).

Evropski pakt o imigraciji in azilu⁵⁷ iz leta 2008 je v bistvu nadgradnja prejšnjih dveh programov, z izrazitim fokusom na 'nelegalne' migracije, deportacije in azil. EPIA je v bistvu institucionalizacija temeljnih smernic migracijskega upravljanja, ki stremi k selekciji in hierarhiziranju migracijskih tokov. Tako se v svojih smernicah zavzema za vzpodbujanje priseljevanja visokokvalificiranih delavcev oziroma za politike 'delovnih migracij', ki upoštevajo 'potrebe trga dela vsake države', kar se je pozneje prelilo v predlog ustanovitve ti. Modre karte.⁵⁸ Po drugi strani pa pakt spodbuja k sklepanju novih sporazumov o deportacijah ti. 'nelegalnih' migrantov z državami izvora in je nekakšen temelj za poznejše sprejetje Direktive o vračanju⁵⁹ oziroma Returns Directive. Ta dokument je kmalu

---

57 V nadaljevanju EPIA (EC 13440/08). Gre za pravno neobvezujoč dokument, ki daje politične smernice na področju migracij. Zaključki bruseljskega vrha oktobra 2008 (14368/08) ga omenjajo kot temelj skupne migracijske politike, na podlagi katerega se bodo oblikovali pravno zavezujoči ukrepi za države članice.

58 Modro karto leta 2009 uvaja direktiva Sveta (2009/50/EC) in je delovno dovoljenje, ki velja na ravni celotne EU za obdobje do dveh let z možnostjo podaljšanja. Nanaša se na visokokvalificirane delavce nedržavljanke EU, ki s tem dovoljenjem pod določenimi pogoji (stalna zaposlitev, višina plače idr.) pridobijo pravico bivanja in zaposlitve v katerikoli članici, z izjemo Irske, Danske in Velike Britanije. Večina članic do danes še vedno ni izpolnila vseh zahtev direktive.

59 2008/115/EC.

pridobil poljudni naziv 'direktiva sramote', saj definira 'skupne standarde in postopke vračanja', omogoča podaljševanje obdobja zapiranja migrantov v preddeportacijski fazi in uvaja prepoved njihovega ponovnega vstopa na teritorij EU, s čimer si je prislužila številne kritike in »znova obudila očitke o neokolonializmu« (Balch in Geddes 2011, 32).

Stockholmski program je precej manj ambiciozen od svojih predhodnikov, saj opušta nujnost večje harmonizacije in integracije migracijskih in azilnih politik. Poudarja predvsem 'racionalizacijo' migracijskega upravljanja, »temu ustrezno pa se je zgodil premik k bolj praktičnim in pragmatičnim poskusom iskanja alternativnih metod doseganja skupnih ciljev« (Balch in Geddes 2011, 37). Osredinja se predvsem na učinkovitejšo izmenjavo informacij, predvsem na izboljšanje »podatkov o veččinah, ki jih potrebujejo države članice, in njihovem usklajevanju s tretjimi državami. Verjetno je eden njegovih ambicioznejših elementov zaveza, da se državljanom tretjih držav dodeli 'pravice in dolžnosti, primerljive s tistimi, ki jih imajo državljani EU' do leta 2014« (Balch in Geddes 2011, 33).

V iskanju ustreznega imenovanja migracijskega vladovanja na ravni EU se velikokrat izpostavlja hipoteza, da bi se zanj lahko prej uporabilo izraz 'režim' kot pa izraz 'politike'. Krasner (1982, 186) v svoji zelo pogosto citirani definiciji termin 'režim' razume kot »niz načel, norm, pravil in procedur sprejemanja odločitev, okoli katerih na določenem področju konvergirajo pričakovanja akterjev«. Zdi se, da evolucija migracijskega režima na ravni EU nakazuje tendenco, kjer »obstaja večja konvergenca glede 'represivne' strani migracijskih in azilnih politik, kar nam nekaj pove o vrsti 'režima', ki se vzpostavlja. Ko se jo uporablja v povezavi s prakso vladovanja, je beseda 'režim' provokativna tudi zato, ker se jo je zgodovinsko uporabljalo prej za avtoritarne kot za demokratične sisteme« (Balch in Geddes 2011, 34). Pri vzpostavljanju represivnega migracijskega režima naj bi po mnenju nekaterih avtorjev (glej Hollifield 1992 in Guiraudon 2000) ključno vlogo igrala izvršna veja oblasti oziroma ukrepi

Evropske komisije,⁶⁰ ki migracije obravnavajo predvsem z varnostnega vidika, s poudarkom na 'zunanji dimenziji' migracijskih politik, ki »postaja vse pomembnejša komponenta delovanja EU in je indikativna za 'globalni pristop' k notranji varnosti in s tem za zameglitev razlikovanja med notranjo in zunanjo varnostjo ter posledično med notranjimi in zunanjimi ministri« (Boswell in Geddes 2011, 133).

Čeprav tudi Lizbonska pogodba še vedno ohranja pravico držav članic, da svobodno odločajo o številu državljanov tretjih držav, ki jih bodo spustile na svoj teritorij, evolucija migracijskih politik nakazuje, da se pristojnosti različnih ravni oblasti razlikujejo glede na različne tipe migracij. Institucionalne migracijske politike običajno migracije razvrščajo v štiri velike kategorije, v delovne migracije, azil, združevanje družine in neregularne migracije, pri čemer je treba poudariti, da te kategorije niso unitarne ali statične, ampak se med sabo prekrivajo in prelivajo, so 'fluidne' in ljudje skozi njih prehajajo z »različnimi pravnimi, političnimi in družbenimi implikacijami« (Boswell in Geddes 2011, 16). Harmonizacija na področju azila se je po eni strani osredinjala na omejevanje pravice do azila, predvsem s poskusi, da se migrantom prepreči dostop do teritorija EU, kjer lahko za tovrstno zaščito zaprosijo. Po drugi strani pa se je zavzemala za uveljavitev minimalnih standardov,⁶¹ ki pa so bili tarča ostrih kritik, saj se jih je razumelo kot »izravnavanje navzdol in kot politiko, ki temelji na najnižjem skupnem imenovalcu, ki znižuje standarde, namesto da bi jih izboljševala« (Boswell in Geddes 2011, 152).

Čeprav so družinske migracije eden izmed ključnih migracijskih tokov, se jih je

---

60 Glej na primer dokument Policy Priorities in the Fight Against Illegal Immigration (2006/0402/EK).

61 V obdobju od Amsterdamske pogodbe naprej so bile na področju azila na ravni EU sprejete tri pomembne direktive, ki vzpostavljajo 'minimalne standarde'. Na področju sprejema Direktiva o pogojih za sprejem prosilcev za azil in beguncev (2003/9/ES), na področju pogojev za dodelitev statusa begunca Kvalifikacijska direktiva (2004/83/ES) in glede azilnih postopkov Proceduralna direktiva (2009/0165/COD).

zmeraj »predstavljajo kot manj ekonomsko produktivne in/ali povezane s pomisleki glede 'integracijske sposobnosti' imigrantov« (Boswell in Geddes 2011, 33). Zato pa so delovne migracije osrednja tema in ambicija nadnacionalnih struktur vladovanja, še posebej Evropske komisije, a tudi na tem področju je njena vloga dvoumna. Po eni strani je imela »velik učinek na migracije skozi svoje kompetence na področju svobodnega gibanja delavcev. To je bila pomembna in relativno nesporna komponenta integracije evropskih ekonomskih sistemov« (Boswell in Geddes 2011, 93). Po drugi strani pa vloga različnih organov EU na področju delovnih migracij državljanov tretjih držav ostaja zelo omejena. V nasprotju s področjem azila, kjer so se države članice nekoliko laže odrekle delu svojih kompetenc, saj je bila harmonizacija azilnih politik osnovana na 'restrikciji', bi »harmonizacija na področju delovnih migracij državljanov tretjih držav implicirala sprejemanje skupnih pristopov za *sprejem* ne-EU državljanov. Kot taka bi vključevala določeno delegiranje oblasti na zelo občutljivem področju migracijskega nadzora« (Boswell in Geddes 2011, 102).

Vzporedno z implementacijo vse restriktivnejših okvirjev za regulacijo vstopa, bivanja in zaposlovanja državljanov tretjih držav, ki se je odvijala od poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih let dvajsetega stoletja naprej, se je okrepila ti. neregularna migracija, ki v bistvu ni nič drugega kot 'stranski produkt' ali 'druga stran' tega omejevanja. Neregularne migracije so manifestacija alternativnih poti izmikanja nadzoru in represiji in kot take tvorijo 'kompleksno realnost', »ki lahko vključuje variacije pri načinu vstopa, rezidenčnem statusu, zaposlitvenem statusu ali vrsti zaposlitve« (Boswell in Geddes 2011, 125). Kljub tej očitni kompleksnosti in kljub neštetim subjektivnim, političnim, ekonomskim ter družbenim vzgibom in učinkom gibanja migracij, tako nacionalne kot nadnacionalne institucionalne strukture še vedno vzpostavljajo in ohranjajo povsem redukcionistično konstrukcijo neregularnih migracij. Po eni strani naj bi šlo za ofenzivno gibanje, ki ogroža zunanje meje in notranjo kohezivnost, po drugi strani pa naj bi šlo za gibanje žrtev, ki jih izkoriščajo tihotapci in trgovci z belim blagom. Zato ni naključje, da se je v povezavi z neregularnimi migracijami razvila predvsem narativa varnosti, katere materialne učinke tako na ravni EU kot

na ravni držav članic precej odkrito povzema geslo 'boj proti ilegalnim migracijam'. V tej narativi se kot edini način migracijskega upravljanja vsiljuje povečevanje omejevanja in nadzora ter krepitev restriktivnih ukrepov in politik, kljub očitnim empiričnim dokazom, da se gibanja migracij ne da ustaviti, omejiti ali zamejiti, kljub dejstvu, da ravno represija migracij proizvaja neregularne migracije, saj je »zaostritev azilnih in migracijskih politik pot k masovni 'ilegalizaciji' gibanj« (Rigo 2005, 8) in kljub temu, da »nadzori in omejitve generirajo izmikanja in ustvarjalnost migrantov, tihotapcev in trafikantov (Boswell in Geddes 2011, 132).

Seveda je narativa 'invazij' in 'poplav' neregularnih migrantov ideološka konstrukcija, katere namen je ustvariti »zmotno prepričanje, da so neregularne migracije nekakšen silovit zunanji pritisk na EU, čeprav zanje dejansko obstajajo močni notranji vzroki« (Boswell in Geddes 2011, 34). In čeprav so številni migranti pogosto žrtve strahotnih zločinov in grozodejstev, s katerimi se srečujejo pred, med in po skrajno napornih in tveganih neregularnih migracijskih poteh, so številne raziskave pokazale, da večina migracij poteka izven domene čezmejnih tihotapskih organizacij, kakršni so »hierarhično integrirani, centralizirani, sofisticirani, globalno aktivni kriminalni karteli« (Pastore *et all.* 2006, 97). Mnogi avtorji opozarjajo, da večino alternativnih migracijskih poti organizirajo »fluidne mreže posameznikov« (Carling 2007, 22), nekatere raziskave⁶² pa so na primer pokazale, da večina neregularnih migrantov na teritorij EU vstopi legalno in šele nato zdrsne v ilegalnost in da je »ideja peščice sofisticiranih kartelov, ki nadzorujejo svetovne migracijske tokove, sicer dobra za filmske scenarije, vendar radikalno nasprotuje teoretski modrosti in empiričnim dokazom« (Pastore *et all.* 2006: 97).

Varnostna narativa ravno tako popolnoma zanemari bistvene komponente migracij, kakršne so na primer »aktivnost migrantov, kompleksne in različne oblike mrež, ki omogočajo migracije, prostorska dimenzija teh mrež, ki

---

62 Glej na primer raziskavo italijanskih sodnih spisov, povzeto v Pastore *et all.* 2006.

povezujejo države izvora s ciljnim državami ter njihova zakoreninjenost v pogojih, ki vladajo na trgih dela v ciljnih državah« (Boswell in Geddes 2011, 135). Prav tako zanemarljivo širši kontekst blaginje in demokracije, saj se tako regularne kot neregularne migrante, ki so pogosto oziroma večinoma brez osnovnih, kaj šele polnih državljanskih pravic, lažje izkorišča za 'zapolnitev' deficitarnih poklicev, 'popravljanje' demografske slike, 'zadovoljevanje potreb' na trgu visokokvalificirane delovne sile in ostalih oblik formalne in neformalne ekonomije. »Te dimenzije delovne migracije ne moremo razumeti kot 'zunanost', kot stvar mejnega nadzora in varnosti. Prej je tesno povezana z organizacijskimi mejami in zamejitvami dela in blaginje« (Boswell in Geddes 2011, 139). Kljub temu države članice in EU politike migracij običajno razumejo in izvajajo zgolj kot neko kombinacijo praks 'toleriranja', 'regulariziranja' ali 'deportacij', pri čemer se variacije v posameznih državah »oblikujejo glede na njihovo razmerje do organizacije trga dela in države blaginje, administrativnih kapacitet, pravnih in političnih tradicij, časa izpostavljenosti migracijskim tokovom in do medsebojne povezanosti neregularnih migracij in drugih migracijskih tokov, kakršne so regularne migracije in azil« (Boswell in Geddes 2011, 136).

Evolucija azilnih in migracijskih politik ter administrativnih praks pristojnih teles tako na nacionalni kot na nadnacionalni ravni nakazuje vse večje omejevanje pravice do azila in jasno strategijo usmerjanja migracij iz tretjih držav v režim kvotnega sistema delovnih dovoljenj. Migracijsko transvladje je tako predvsem proces selektivnega vključevanja in izključevanja migrantov v funkciji potreb evropskega trga delovne sile. Delovne migracije vse bolj postajajo edina legalna oblika vstopa na teritorij EU, cilj evropske migracijske politike pa ni dolgoročna naselitev in dodelitev vseh ali večine pripadajočih državljanskih pravic migrantom, kot v primeru dodelitve statusa begunca, statusa mednarodne zaščite ali stalnega bivališča, temveč krožne in fleksibilne delovne migracije, ki predvidevajo zgoljčasne in izjemno prekerne statuse omejenih pravic. Hierarhije v strukturi evropskega trga dela vzpostavljajo posebne 'meje produkcije' (glej Rigo 2007, 191–197), hkrati pa penetrirajo v samo konstituiranje

evropskega državljanstva, vzpostavljajoč »časovne meje« in »čakalnice«, ki »pravno definirajo pogoje migrantov skladno s pravilom začasne narave, katerega namen je večno reproduciranje samega sebe« (Rigo 2007, 14). Meje torej ne ločujejo več zunanosti od notranosti, ampak »so pritegnjene v srce Evrope, saj sledijo biografijam posameznikov, katerih mobilnost je omejena« (Rigo 2005, 14).

To specifično mešanico politik, ki hkrati zadovoljujejo cirkulacijske potrebe evropskega skupnega trga in sekuritaristične potrebe etatične nacionalne ideologije William Walters imenuje *domopolitics* ali domopolitika. Etimologija koncepta se hkrati nanaša na latinski samostalnik *domus* (hiša ali dom) in latinski glagol *domare*, ki pomeni udomačiti, v metaforični rabi pa tudi zavzeti ali »podrediti ljudi ali skupnosti« (Walters 2004, 241). Agenda domopolitike kot ključnega vzvoda evropske migracijske politike – v nasprotju s populariziranim, vendar povsem napačnim konceptom 'trdnjave Evrope' – ni »zaustaviti mobilnosti, ampak jo ukrotiti«, njen cilj ni »splošna imobilizacija, temveč strateška raba nemobilnosti za specifične primere in simultana produkcija (določenih vrst) mobilnosti« (Walters 2004, 248). Vzajemna aplikacija različnih oblik domopolitike zasebnih, državnih in nadnacionalnih oblasti se izraža v večplastnih 'lateralah' oziroma lateralnih prostorih proizvodnje in državljanstva. Proces lateralizacije kot kontinuirane produkcije različnih pravnih statusov, ki segajo od nelegalnega migranta do državljana, se udejanja v proizvodnji hierarhije pravic, ki se nahaja v samem središču materialnih transformacij državljanstva v Evropi in ki še zdaleč ne zadeva zgolj migrantov. Zakonodaja in administrativne prakse, ki regulirajo položaj migrantov iz tretjih držav, globoko posegajo tudi v dispozitive regulacije trga delovne sile in s tem v upravljanje celotnih populacij. Tudi zato sta vprašanje migracij ter njihova ilegalizacija in kriminalizacija ključno osišče in konec koncev bojišče vzpostavljanja demokratičnih političnih institucij in mehanizmov na kontinentalni ravni.

5. PRAKSE DRŽAVLJANSTVA

Skozi poglavja smo spremljali nastanek in transformacije konceptov državljanstva, suverenosti in meja. Videli smo, kako se je državljanstvo konstituiralo v skladu z željami in potrebami vladajočih, ki so svoje privilegije

predstavljali kot naravne, univerzalne in večne. Hkrati pa je zgodovina državljanstva in s tem same politike tudi zgodovina upora in politizacije dominiranih skozi nenehno izzivanje obstoječega reda, ki je vedno znova redefiniralo izraze političnega. V nasprotju s ti. večinsko linijo dolge tradicije družbene in politične teorije, po kateri je temelj institucij družbena pogodba, avtorji ti. manjšinske linije, kakršna sta bila Machiavelli in Spinoza, trdijo, da so le-te utemeljene v uporuh proti zatiranju in dominaciji. Od antičnih žensk, sužnjev in plebejcev do srednjeveških mest, cehov in korporacij, od modernih meščanskih revolucij do nevarnih razredov, izključeni so vedno postajali politični skozi avtonomne družbene prakse, prostorske intervencije in umetniška izražanja. Če torej obstaja kakšna kontinuiteta v konstituiranju državljanstva, je to njegova historična pogojenost, saj je vsaka politična ali družbena institucija »določena s konfliktom in mnogoterostjo, sestavljena iz kolektivnih navad in praks ter odprta za transformacijo, ki jo izvajajo singularitete«. (Hardt in Negri 2010, 324)

Sodobne transformacije državljanstva in suverenosti, ki so posledica in hkrati rezultat deteritorializacije in multiplikacije meja, tako spremlja tisto, kar Mezzadra in Neilson imenujeta 'mejni boji', ki osvetljujejo in izzivajo nasilje mejnega nadzovanja in selekcioniranja. Hkrati pa njihovi učinki in prakse segajo daleč onstran samih mejnih lokacij. Raztezajo se »v sam center nekoč poenoteni politični prostorov«, (Mezzadra in Neilson 2013, 265) kjer je »financijalizacija kapitala kristalizirala trenutke politične komande izven struktur države in njenih konstitucionalnih ureditev«. (Mezzadra in Neilson 2013, 253) Procesu razlašanja in izkoriščanja, ki jih je še pospešila globalna finančna kriza in posledične politike zategovanja pasov, so v zadnjih desetletjih privedli do številnih rezov v socialnih pravicah in storitvah, ki so jih »ustvarili pretekli družbeni boji in pozneje formalizirale institucionalne prakse«. (De Angelis 2007, 148) Mejni boji se torej odvijajo in odsevajo na materialnih in nematerialnih mejah, ki jih ustvarjajo procesi omejevanja dostopa do skupnih dobrin, kakršne so znanje, zdravstvo, mobilnost in komunikacije na eni ter procesi privatizacije javnega prostora oziroma 'urbanega zamejevanja' na drugi. V procesu

zamejevanja, katerega cilj je »zadrževanje neželenih subjektov izven specifičnih območij«, so migranti ena izmed najpomembnejših tarč. »V njihovih izkušnjah delovanje teh procesov zamejevanja replicira in artikulira delovanja drugih meja«. (Mezzadra in Neilson 2013, 296)

Dinamike, ki smo jih opisali v prejšnjih poglavjih, tako proizvajajo »operacijska in retorična odprtja za nastanek novih tipov političnih subjektov in novih prostorski politike«, (Sassen 2005, 80) kar se odraža tudi v koreniti transformaciji institucije državljanstva. Ta po eni strani ohranja kontinuiteto in navezavo na nacionalno državo, hkrati pa se vse več njegovih ravni in značilnosti premika k postnacionalni ali 'denacionalizirani' dimenziji. Pri tem se kot najpomembnejši *locus* delovanja vzpostavljajo sodobna velika mesta, globalna mesta ali metropole, kjer se razvijajo državljanske prakse, ki *skozi* mesto zahtevajo pravice *do* mesta. Pri tem Sassen (2005, 81) poudarja, da ne gre nujno za urbane prakse, ampak da lahko vseeno predvsem v velikih mestih »simultano opazujemo nekatere najskrajnejše neenakosti in hkrati pogoje, ki omogočajo tovrstne prakse. V globalnih mestih te prakse prav tako zajemajo možnost neposrednega angažmaja s strateškimi oblikami oblasti«, kar je po njenem mnenju še posebej pomembno »v kontekstu, kjer je oblast vse bolj privatizirana, globalizirana in izmikajoča se«. (Sassen 2005, 81)

5.1. Kozmopolis

V kolikor državljanstvo razumemo kot izključno državljanstvo nacionalne države, potem transformacij, ki smo jih analizirali v prejšnjih poglavjih, »po definiciji ne moremo zaobjeti z jezikom državljanstva«. (Sassen 2005, 88) V tej perspektivi se lahko ti razvoji »interpretirajo kot zaton ali devalvacija državljanstva ali, še raje, kot premestitev državljanstva v soočenju z drugimi oblikami kolektivne organizacije in afilicije, ki so zaenkrat še neimenovane«. (Sassen 2005, 87–88) Da bi ponazorili transformacije, v katerih nacionalna država ostaja temeljni garant in nosilec pravic posameznika, hkrati pa pravice in

prakse državljanstva prevzemajo večplastne oblike in se odvijajo na različnih ravneh, smo analizirali koncept postnacionalnega državljanstva. Ta ne predvideva oblikovanja globalne pravno-politične suverenosti in njegovi teoretiki ga ne razumejo kot nov pravni status ali identiteto, ampak kot notranjo transformacijo državljanstva, ki je hkrati subnacionalno, nacionalno in globalno. Po njihovem mnenju ga zaznamuje predvsem dejstvo, da so v njem državljanske pravice vse bolj utemeljene v mednarodni zakonodaji ter konvencijah o človekovih pravicah ter s tem vse bolj neodvisne od nacionalnega državljanstva. Hkrati pa poudarjajo, da je državljanstvo konstruktivističen proces, ki ni fiksna institucija, ampak sestoji iz vsakdanjih praks, kjer novi diskurzi in identitete oblikujejo nove zahteve ter s tem proizvajajo nove družbene institucije.

Če je torej temeljna značilnost koncepta postnacionalnega državljanstva premisa, da se del njegovih formalnih in neformalnih udeležanj odvija na ravneh, ki niso izključno nacionalne, pa Sassen s svojim konceptom denacionaliziranega državljanstva naredi še korak naprej s trditvijo, da se je transformiral tudi sam koncept nacionalnega, »vključno z nacionalnim kot temeljem državljanstva«. (Sassen 2005, 88) Z drugimi besedami, »v kolikor je globalizacija spremenila določene poteze teritorialne in institucionalne organizacije politične oblasti in avtoritete države, se je institucija državljanstva – njegove formalne pravice, prakse, psihološke dimenzije – prav tako spremenila, čeprav ostaja osredinjena na nacionalno državo«. (Sassen 2005, 88) Ob tem kot najpomembnejšo dimenzijo denacionaliziranega državljanstva ponovno izpostavi pomembnost državljanskih praks ter »krepitev, tudi konstitucionalizacijo državljanskih pravic, ki državljanom omogoča, da postavljajo zahteve proti svoji državi in jim dovoljuje določeno avtonomijo v formalni politični areni, kar lahko razumemo kot povečanje oddaljenosti med formalnim aparatom države in institucijo državljanstva«. (Sassen 2005, 88)

Temeljni koncepti, ki so oblikovali politično teorijo in prakso zahodnega sveta in katerih genealogije in transformacije so bile temelj našega dosedanjega raziskovanja, so osnovani na »implicitnih prostorskih reprezentacijah«. (Galli 2010, 4). Tako je koncepte državljanstva, suverenosti, konstitucije, demokracije in reprezentacije, kakor si jih še vedno zamišljamo in udejanjamo danes, močno zaznamovala evolucija in hegemonija modela moderne nacionalne države in njenih zamejitev. A hkrati so njihove sodobne materialne oblike vse bolj ter »na različne načine in z različnimi intenzivnostmi podvržene dejanjem oblasti, ki presegajo nacionalne določitve«. (Mezzadra in Neilson 2013, 303) Posledično obstoječe nacionalne politične prostore »preči pluralnost pravnih in normativnih redov s heterogenimi viri ter procesi naraščajoče prostorske heterogenizacije«. (Mezzadra in Neilson 2013, 303) Zato se mora vsakršni 'mejni boj', ki se odvija okoli redefinicije in demokratične ekspanzije teh temeljnih konceptov, proti ekskluzivizmu njihovih nacionalnih zamejitev boriti z »zavračanjem lastnega pozicioniranja znotraj zamejenih institucionalnih prostorov in z iskanjem nujne produkcije novih političnih prostorov«. (Mezzadra in Neilson 2013, 303)

Teoretiki različnih vej kozmopolitizma so na te izzive skušali odgovoriti z iskanjem možnosti vzpostavitve globalnega političnega prostora, torej z možnostjo vzpostavljanja novih globalnih političnih institucij oziroma demokratičnega reformiranja obstoječih. Tovrstne znanstvene elaboracije so se izmenjevale z empirijo in teorijo globalnih družbenih gibanj, ki so vzniknila konec devetdesetih let prejšnjega stoletja in ki so jih tvorili in krojili različni akterji na različnih ravneh povezovanja, od lokalnih in nacionalnih do regionalnih in globalnih. Ta 'alterglobalsitična' gibanja so zgradila vrsto lastnih, sicer neformalnih, a kljub vsemu trajnih in učinkovitih globalnih institucij, kakršni so Svetovni ali Evropski socialni forum. Skupne točke razprav in predlogov demokratizacije globalnih institucij vladovanja, kakršne so Organizacija združenih narodov, Mednarodni denarni sklad, Svetovna trgovinska organizacija in Svetovna banka, so se razvijale predvsem v smeri njihove večje

odgovornosti in transparentnosti ter ustrežnejše reprezentativnosti. Temeljni problem, na katerega vedno znova naletijo tovrstni poskusi, pa je »težavnost prevoda načela politične reprezentacije, ki je konstitutivna za moderno izkušnjo demokracije, na globalno raven«, (Mezzadra in Neilson 2013, 304) saj le ta ni mogoč brez vzpostavitve nekakšne 'globalne države' in 'globalnega ljudstva', kar je po mnenju Mezzadre in Neilsona (2012, 304) »nerealistično in v najinih očeh tudi nezaželeno«. Po drugi strani pa se zdijo predlogi reformiranja obstoječih institucij, ki izhajajo iz načela globalizacije demokracije kot »konstrukcije prekrivajočih se ravni institucionalne organizacije«, ki izhajajo iz nacionalne države, prav tako nerealistični, saj predvidevajo in utrjujejo primat »imaginarne figure države, ki ne obstaja več«. (Mezzadra in Neilson 2013, 304)

Oba omenjena primera kozmopolitizma torej na nek način reproducirata obliko moderne suverenosti, prvi skozi globalno notranjo analogijo, drugi z naslanjanjem na primarnost diskrecije in mediacije nacionalnih držav, ki so in ostajajo osnova mednarodnega pravno-političnega reda, vključno z njegovimi globalnimi institucijami. Projekt ponovnega premisleka kozmopolitizma zato skupaj z globalno preiščuje in izpostavlja tudi druge prostorske, ki konstituirajo transnacionalne politične institucije. Nekateri teoretiki se pri tem naslanjajo na vzpon kontinentalnih in regionalnih integracij, ki bi lahko bile po njihovem mnenju prostori 'proti-hegemonske' globalizacije (glej Beck in Grande 2004; Chen 2010; De Sousa Santos 2009). Pri tem se vzpostavlja analogni problem kot z globalnimi institucijami, če se v razpravah o regijah in njihovih institucijah zanemarja 'dvoumnosti' in 'protislovja', ki jih prinašajo poskusi definicije same regije (glej Wang 2011, 59) ter vloga konstituirajočih praks in gibanj v procesih njihove nenehne transformacije. V tem smislu se je v zadnjih dveh desetletjih tudi razprava o pomenu evropske konstitucije verjetno preveč osredinjala na »specifične prostorske in institucionalne konfiguracije Evrope v

okvirju Evropske unije«. (Mezzadra in Neilson 2013, 304) Ideje 'kozmpolitske Evrope' in 'ustavnega patriotizma', ki naj bi pomenile nasprotje oziroma preseganje načela moderne nacionalne suverenosti, sicer gradijo na pojmovanju postnacionalne oziroma civilne konstitucije evropske politične skupnosti. Vendar so tudi te globoko usidrane in »konstruirane po matrici institucionalnih procesov tako imenovane evropske širitve in sosedske politike, brez upoštevanja novega mejnega režima, ki ju spremlja«. (Mezzadra in Neilson 2013, 305)

V tem kontekstu se zdijo napor, vloženi v elaboracije in instituiranje postnacionalnega državljanstva, ki bi presegalo notranje inhibicije in protislovja kozmpolitizma, pogosto neučinkoviti. Ampak le na prvi pogled. Če svoj fokus iz formalne institucionalne dimenzije preusmerimo na materialnost konstituirajočih praks in bojev, ki te institucije konstanto izzivajo in preoblikujejo, se nam odpre horizont možnosti alternativnega političnega in institucionalnega projekta, ki nastaja v lupini starega. Državljske prakse in boji »lahko napajajo novo politično imaginacijo, ki se je sposobna prebiti skozi delovanja trenutnih procesov regionalne integracije in jih odpreti za reinvenčijo internacionalizma in nove globalne dimenzije«. (Mezzadra in Neilson 2013, 305) Pri tem imajo ključni pomen mejni boji, »saj pogosto vztrajajo na zamejitvah, ki prečijo vsako regijo in hkrati preizprašujejo zamejeno naravo same regije«. (Mezzadra in Neilson 2013, 305)

Pojemanje moči nacionalnih držav ter destabilizacija starejših sistemov organiziranja suverenosti in teritorija sta odprla pot novim političnim geografijam, med katerimi imajo poleg globalnih institucij, večnacionalnih regij in kontinentalnih integracij pomembno vlogo tudi subnacionalne entitete, med katerimi je prav gotovo pomembno izpostaviti naraščajočo pomembnost mest. V času povojne države blaginje, ki je slonela na keynesijanski in fordistični regulaciji države in produkcije, so mesta izgubila svojo vlogo generiranja institucionalnih inovacij. Njihovo vlogo so prevzemale delavske in managerske institucije velikih tovarn ter nacionalne vlade, »kjer so se razvijali regulatorni

okvirji in kjer se je instituirala fordistična pogodba«. (Sassen 2005, 91) Posledično in vzporedno je bila tovarna prizorišče za »tri središčne aktivnosti industrijskega delavskega razreda: njegovo produkcijo; njegova notranja srečanja in organizacijo; in njegovo izražanje antagonizma in upiranja«. (Hardt in Negri 2010, 229) Globalizacija, financionalizacija in informatizacija produkcije pa so prinesle kvalitativen preskok od fordizma k postfordizmu, kjer ima naraščajočo vlogo 'biopolitična produkcija', osnovana na proizvodnji, izkoriščanju in cirkulaciji 'umetnega skupnega', »ki biva v jezikih, podobah, vednostih, afektih, kodah, navadah in praksah«. (Hardt in Negri 2010, 230) 'Zaloga' umetnega skupnega pa se ne nahaja v tradicionalnih fordističnih tovarnah, ampak je 'vtkana' v metropolo. Naraščajoča vloga biopolitične produkcije v proizvodnji skupnega bogastva in v bojih za dostop do njega se torej materializira v globalnih mestih in jih z invencijo novih praks in institucij hkrati transformira. Z drugimi besedami, »metropola je za multitudo to, kar je bila tovarna za industrijski delavski razred«. (Hardt in Negri 2010, 229)

Čeprav se mest ne da reducirati izključno na to dinamiko, je njihova najpomembnejša značilnost dejstvo, da koncentrirajo in proizvajajo večino kontradikcij globalizacije kapitala, so hkrati locus moči in bogastva ter locus agregacije najbolj deprivilegiranih prebivalstev. Po drugi strani pa se v mestu kot prostorskem utelešenju protislovnih učinkov globalizacije in raznolikih subjektov, ki se na različne načine soočajo z njimi, generirajo različne oblike bojev, specifičnih za tovrstna urbana okolja. Mesto je torej 'stroj produkcije razlik', »ki ga konstituira dialoško srečanje skupin, ki se imanentno oblikujejo in generirajo v procesu zavzemanja pozicij, (...) mobiliziranja različnih oblik kapitala in podajanja zahtev do tega prostora, ki je objektivirano kot 'mesto'«. (Isin 2002, 283) Zahteve do pravice do mesta se oblikujejo v praksah in iniciativah, kakršni so boji proti gentrifikaciji, privatizaciji javnih prostorov, vse večjemu razslojevanju in naraščajoči prekarizaciji vse obsežnejšega dela družbe, proti vse večjemu nadzorovanju in usmerjanju gibanja, policijskemu nasilju, za pravice brezdomcev, migrantov, revežev ter za vidnost in opolnomočenje različnih manjšin ter alternativnih družbenih, socialnih in ekonomskih modelov, kakršni so

samoorganizirano upravljanje zasedenih stavb, oblikovanje socialnih podjetij ali okoljskih kooperativ.

Novi akterji se torej soočajo z novimi oblikami oblasti in pri tem nenehno oblikujejo in preoblikujejo podobo in vsebino mesta njihove intervencije. Pri tem je pomembno poudariti, da različni deprivilegirani subjekti niso preprosto zgolj marginalni, šibki in ranljivi. Sassen za specifičen pojav, kjer ljudje »z malo ekonomske in tradicionalne politične moči« (Sassen 1996, 223) skozi boje postajajo politični akterji, uporablja izraz 'prezenca'. V sodobnem mestu kot kraju 'multiplikacije prezenc' so državljanske prakse »povezane s produkcijo 'prisotnosti' tistih brez moči in s politiko, ki zahteva pravice do mesta«, skozi te prakse pa se »konstituirajo nove oblike državljanstva« in deloma tudi mesto samo. (Sassen 2005, 90) Ta 'prezenca' se torej oblikuje »v širšem političnem procesu, ki pobegne zamejitvam formalne politične skupnosti« in hkrati »nakazuje možnost politike«. (Sassen 2005, 92) 'Subalterni' tako urbani prostor »označujejo z novimi in vstajniškimi oblikami družbenega« (Holston 1998, 48) in s tem mesta spreminjajo v strateška prizorišča manifestacije oblasti, saj se »vladajoči razredi na napredovanje teh novih državljanov odzovejo z novimi strategijami segregacije, privatizacije in fortifikacije«. (Isin 2002, 265).

Nove prakse in oblike državljanstva, nove prezence in možnosti politike, ki se oblikujejo v mestu, se v komunikaciji z drugimi boji za državljanske pravice po vsem svetu povezujejo v »šibko definirane, fluidne, inventivne in *kozmpolitske* mreže« (Isin 2002, 264). Te se skupaj s transnacionalnimi mrežami, ki jih konstituirajo globalne migracije, reteritorializirajo v mestu. Zato se je za mesto uveljavil izraz *kozmpopolis*, ki je »vedno nedokončano in problematizirano gradbišče, ki ga označuje predvsem njegov prostor za razliko«. (Sandercock 1998, 199) Položaj migrantov, tujcev in deprivilegiranih skupin znotraj kozmpopolisov je po eni strani odvisen od »njihove artikulacije na transnacionalnih trgih in mrežah« (Isin 2002, 267) do »imigrantske politike držav, v katerih so situirani ti kozmpopolisi«. (Isin 2002, 268) Po drugi strani pa so

možnosti političnega postajanja migrantov odvisne od samega vzroka in načina migriranja ter pravnega, družbenega in ekonomskega statusa posameznikov. Ta je v močni korelaciji z oblikami njihovega 'kulturnega kapitala' in s tem, »kakšne vrste kapitala se valorizirajo v njihovih novih mestih. Glede na to, da je kulturni kapital postal ključni določevalec skupinske diferenciacije in da je kulturni kapital najteže prevedljiv iz enega okolja v drugega, se lahko imigranti znajdejo tako v dominantnih kot dominiranih situacijah«. (Isin 2002, 268)

Teoretični in praktični izziv našega raziskovanja, ki ga bomo natančneje opisali v nadaljevanju tega poglavja, se osredinja na strategije in prakse mejnih bojev, na vprašanje možnosti prevoda med različnimi in raznolikimi mejnimi boji ter na njihovo sposobnost, da ohranijo obstoječe in zgradijo novo skupno. Pri tem se nujno soočamo z vprašanjem produkcije subjektivitete. Ta je namreč »bojišče, kjer se multipla sredstva podrejanja soočijo s praksami subjektivacije«. (Mezzadra in Neilson 2013, 252) Subjektiviteta je torej zmeraj dvojna in vsaj v dveh pomenih. Prvič, je presečišče mehanizmov podrejanja in hkratnega upora proti njim. Subjektiviteta torej ni statična in organska, temveč je fluidna in proizvedena, je odraz materialnih določitev, v katerih se oblikuje in preoblikuje. In drugič, izraz 'produkcija subjektivitete' vsebuje dvojni genitiv, ki po eni strani opisuje njeno konstituirano in spremenljivo naravo, po drugi pa se nanaša na njeno lastno produktivnost, na »partikularno subjektivno delovanje in s tem na njeno produktivno moč, njeno sposobnost proizvajanja bogastva«. (Read 2003, 102) Skozi zgodovino so subjektivitete proizvajale in se proizvajale v številnih različicah skupnosti in hkrati ustvarjale nove. Koncept skupnosti je tako do določene mere nujen in nepogrešljiv del vsakega kolektivnega boja in poskusa oblikovanja alternativnih modelov organizacije in asociacije. Po drugi strani pa je »tendenca skupnosti, da se zaprejo, očitna v ksenofobnih nacionalizmih in lokalizmih«. (Mezzadra in Neilson 2013, 306) Zato so mejni boji nekakšen politični lakmusov papir v bojih za skupno, saj s preizpraševanjem tega, »kaj konstituira teritorij ali jurisdikcijo, pomenijo močan izziv razumevanju in praksam skupnega, utemeljenih s sklicevanjem na že obstoječo in za vedno

zamejeno skupnost«. (Mezzadra in Neilson 2013, 306)

V razpravah o politični subjektiviteti so študije državljanstva naredile velike premike z razširitvijo koncepta političnega onkraj binarnosti med vključenostjo in izključenostjo, državljanji in nedržavljanji, državljanskim statusom in praksami državljanstva. Državljanstva tako danes ne moremo več razumeti kot »unitarno ali monolitno celoto«, ampak kot »razdeljen koncept«, (Bosniak 2006, 3) ki se oblikuje v odnosu z mejami, ki ga definirajo in v odnosu z mejnimi boji, ki ga širijo in poglobljajo. Nedržavljanji, tujci, nedokumentirani so »podvrženi izključevanju in hkrati postajajo ključni akter preoblikovanja, izzivanja in redefiniranja meja državljanstva«. (Mezzadra in Neilson 2013, 257) Njihove prakse konstituirajo obliko 'vstajniškega državljanstva', zato lahko »polno razumevanje tenzij in konfliktov, ki označujejo sodobno državljanstvo, vznikne zgolj z analizo, ki deluje na robovih prostora državljanstva, in ne z analizo, ki operira iz pravne polnosti njegovega centra«. (Mezzadra in Neilson 2013, 256) Kljub temu pojmovanje, po katerem je državljanstvo rezultat formalizacije državljanskih praks, ni uveljavljena dogma v tradicionalnem kanonu uradne politične teorije in ostalih družbenih ved. »Teoretska in empirična oddaljenost, ki jo je treba premostiti med priznanim svetom politike in do zdaj še nemapirano izkušnjo državljanstva, (...) zahteva specifične oblike empiričnega raziskovanja in teoretizacije«. (Sassen 2005, 87). Zato se bomo v nadaljevanju natančneje posvetili raziskovanju mejnih bojev v Sloveniji v času globalizacije, financializacije in kontinentalne integracije. Ugotavljali bomo, na kakšen način so njihove državljanske prakse vpete v dinamični prostor evropskega konstituiranja ter kako jim je v prelivanju z drugimi boji na mejah, lateralah in marginah uspelo izzvati ali celo preseči formalne zamejitve slovenskega in evropskega državljanstva.

5.2. Mejni boji

Novejši razvoj migracijskih politik, praks in diskurzov na ozemlju Republike

Slovenije lahko na zelo grob in splošen način razdelimo na dve časovni fazi. Prva generacija migracijskih gibanj se je kmalu po drugi svetovni vojni odvijala predvsem iz drugih delov takratne Socialistične Federativne Republike Jugoslavije. Šlo je predvsem za delovno migracijo v razvijajoče se industrijske centre po vsej državi, s čimer je Slovenija že v sedemdesetih letih postala eno najmočnejših imigrantskih območij v Evropi. Ker je šlo pri tej prvi generaciji predvsem za državljane iste države, jih ne moremo označiti za klasično imigracijo, ki pomeni prehajanje državnih meja. Vendar številne analize takratnega republiškega trga dela kažejo, da se je migracija delavcev iz preostalih republik skupne države že takrat obravnavala kot 'uvoz' delovne sile. Hkrati pa so nekatere projekcije (glej Vogelnic 1974) iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja predvidevale, da v osemdesetih letih primanjkljaja delovne sile v Sloveniji ne bo mogoče nadomestiti niti s čedalje močnejšim spodbujanjem zaposlovanja žensk, s čimer se je torej Slovenija že pred več kot tridesetimi leti orientirala predvsem k zagotovitvi stabilnega pritoka delovne sile z imigracijo.

Vprašanje migracij v Sloveniji ponovno postane prvovrstna politična tema na prelomu tisočletja, ko lahko govorimo o prenosu evropske migracijske politike v slovensko pravno ureditev, kar je bil pomemben del priključevanja Slovenije k EU. V praksi je to po eni strani pomenilo harmonizacijo ureditve in prakse azilnih postopkov ter postopkov zadrževanja, pridržanja in deportacij,⁶³ po drugi strani pa se začne prva resnejša regulacija ekonomskih migracij. Državni zbor leta 1999 sprejme prvo Resolucijo o migracijski politiki Republike Slovenije,⁶⁴ ki govori o potrebi po novem zakonu o zaposlovanju tujcev, ki ga bo »mogoče uporabiti za zaščito domačega trga dela in uravnavanja novega pritoka delovne sile«. Na podlagi te resolucije in skladno z *Državnim programom Republike Slovenije za prevzem pravnega reda Evropske unije do konca leta 2002*, je bil julija 2000 sprejet Zakon o zaposlovanju in delu tujcev,⁶⁵ ki je med drugim zakoličil kvotni sistem zaposlovanja državljanov tretjih držav, s katerim je država na podlagi

---

63 Leta 1999 sta na primer sprejeta Zakon o azilu in Zakon o tujcih.

64 Ur. l. RS, št. 40/99.

65 Ur. l. RS, št. 66/00.

stanja na trgu delovne sile vsako leto določila kvoto delovnih dovoljenj za tujce.⁶⁶ To obdobje centralizacije, standardizacije in posledičnega zaostrovanja slovenske migracijske ureditve obenem zaznamuje visoka rast ti. nelegalnih migracij in skokovito povečevanje števila prošenj za azil. Po koncu druge balkanske vojne se je namreč odprla ti. balkanska migracijska pot iz jugovzhoda na severozahod Evrope, s čimer je Slovenija postala pomembna, četudi večinoma zgolj tranzitna država za drugo, tokrat globalno generacijo migracij.

Konec devetdesetih let dvajsetega stoletja je v Sloveniji na širšem družbenem področju vladal določen idejni in politični vakuum, ki ga je močno zaznamoval koncept 'konca zgodovine'. Tržno gospodarstvo in reprezentativna politika sta se dojemala kot vrhunec družbene organizacije, zato se je tako v Sloveniji kot v celotni vzhodni Evropi po padcu državnega socializma družbeno, ekonomsko in politično življenje odvijalo v skladu s prepričanjem, da ni alternative. Hkrati pa se je dokončanje tranzicije, ki je na Balkanu trajalo celo desetletje, odvijalo v kontekstu ekstremnega nacionalizma in nasilnih formacij novih nacionalnih držav, ki so se ponekod vzpostavljale skozi mednacionalne vojne in etnična čiščenja, drugod, na primer v Sloveniji, pa z različnimi mehanizmi systemskega rasizma, usmerjenega predvsem proti narodom in narodnostim nekdanje skupne države. V tem kontekstu družbenega defetizma, državnega in paradržavnega nasilja ter teoretične in praktične izpraznjenosti zgodovinskih veleideologij, je pomemben potisk k novi politizaciji odprlo alterglobalizacijsko gibanje, ki je s svojo osupljivo agregacijo novih vednosti, inventivnih praks ter artikulacij pomenilo globalni potisk k odprtju novega političnega in družbenega horizonta.⁶⁷

Čeprav je 'gibanje gibanj' prineslo nekaj zelo pomembnih teoretičnih in ideoloških prebojev, je verjetno njegov poglavitni prispevek metodološki premik k antihegemonski senzibilnosti. V množičnih fizičnih konvergencah od Seattla in Prage ter od Melbourn do Göteborga so prvič različne, občasno tudi sovražne

---

66 Skupno število dovoljenj ni smelo presežati petih odstotkov aktivnega delovnega prebivalstva.

67 Za analizo alterglobalističnega gibanja in njegovih lokalnih manifestacij glej Kurnik 2005.

leve politične tradicije sodelovale na istem kraju ob istem času v mrežni strukturi. Njihov politični cilj ni več bil povezan s poskusi prevlade določene vizije, s 'prevzemom oblasti' znotraj gibanja, temveč akomodacija različnih političnih pogledov in praks znotraj njega. Ta metodološki preboj se je pozneje razvijal in prakticiral v različnih kontekstih. V Sloveniji je alterglobalizacijsko gibanje spodbudilo nastanek nove politične generacije, ki je vprašanje globalne delitve dela in oblasti analizirala in izzivala skozi različne boje za državljske pravice ter boje proti rasizmu, sistemski diskriminaciji in politikam suverenizma, ki so se na teh teritorijih izvajale z izbrisom in genocidom.

Tako so lokalna delovanja v 'gibanju gibanj' fenomen globalne produkcije in menjave od samega začetka naslavljala skozi prizmo globalnih migracij, z analizo vzrokov in načinov čezmejnega gibanja ljudi ter z vprašanjem, kako te prakse mobilnosti izzivajo globalne institucije vladovanja. Z uvajanjem evropskega mejnega režima in zaostrovanjem nadzora na mejah, postopno gradnjo institucij omejevanja in zadrževanja⁶⁸ ter hkratnim povišanjem intenzitete transnacionalnih migracij se je namreč konec leta 2000 v Sloveniji začelo oblikovati množstvo izkrivljenih predstavitev migracijskih tokov, ki so jih spodbujali nekateri vodilni politiki in predvsem nekateri mediji, ki so o migracijah poročali s terminologijo, s katero se ponavadi opisujejo naravne katastrofe ali nalezljive bolezni. Stanje je eskaliralo v številnih ter vse pogostejših izbruhih stereotipizirajočih, sovražnih in rasističnih reakcij vse večjega števila ljudi in gibanja so iskala strategije, ki bi lahko zamejile in obrnile trend naraščajoče ksenofobije. To je čas formiranja Urada za intervencije, prve aktivistične mreže, ki je svojo političnost naslavljala v globalnem in evropskem kontekstu. »Lahko celo trdimo, da je bil zatiralski režim (ki vključuje vladno politiko, njeno policijsko izvajanje in ksenofobne reakcije

---

68 Leta 2004 se v Ljubljani zgradi Azilni dom, ki združuje Sektor za azil, torej procesno-represivni organ pod neposrednim nadzorom Ministrstva za notranje zadeve, ter namestitvene prostore, ki jih vodi civilna administracija s pomočjo socialnih delavcev in prostovoljcev iz nevladnih organizacij in humanitarnih društev. Stavbo na Celovski 166 v Ljubljani, kjer se je do takrat nahajal azilni dom skupaj s takrat uradno imenovanim Centrom za odstranjevanje tujcev, zaprejo, migrante v postopku identifikacije in deportacije pa skupaj s preostalimi migranti iz podobnih centrov na meji z Madžarsko preselijo v nov Center za tujce v Velikem Otoku pri Postojni.

širše skupnosti) konstitutiven za nova družbena gibanja, imenovana tudi gibanje za pravičnejšo globalizacijo in razvoj solidarnostno aktivističnih mrež, kot je bil denimo Urad za intervencije (UZI) v Sloveniji.« (Zorn 2006, 69) Ta mreža je na začetku leta 2001 organizirala stalno prezenco pred Domom za odstranjevanje tujcev v Ljubljani,⁶⁹ ter prvo protirasistično demonstracijo z močno transnacionalno dimenzijo,⁷⁰ v okviru katere se je s simbolično zasedbo avle Evropske komisije skušala krizna situacija migracijskega menedžmenta v Sloveniji povezati s širšimi evropskimi politikami omejevanja.

Vzpostavljane evropskih institucij migracijskega upravljanja je spodbudilo tudi prvo gibanje za državljanske pravice, katerega protagonisti so bili nedržavljeni Republike Slovenije, in sicer begunci iz vojne v BiH, ki so v Slovenijo množično prihajali od leta 1992 naprej, oblasti pa so jih nastanile v različne centre po vsej državi. Čeprav so bili po vseh mednarodnih in pravnih standardih resnično begunci iz vojnega območja, pa jim je Slovenija z blagoslovom UNHCR dodelila zgolj status 'časovnega zatočišča', ki ni vključeval skoraj nobenih pravic in je bil, kot nakazuje že samo ime, časovno omejen. Njihovo življenje je tako celo desetletje določalo životarjenje v begunskih centrih, odvisnost od humanitarne pomoči, storitev prostovoljcev in nevladnih organizacij ter strog nadzor oblasti. Center v Ljubljani je bil eden izmed zadnjih delujočih, saj je večina beguncev bila primorana zapustiti državo ali pa se je za ta korak zaradi nevdržnih pogojev in

---

69 Tam se je oblikovala ti. Šišenska iniciativa, ki je zahtevala preselitev doma in njegovih prebivalcev iz njihove četrti (glej Kralj 2006).

70 Demonstracija se je imenovala Proti diktaturi kranjske klobase, na njej pa so sodelovala tudi italijanska gibanja, ki so izhajala predvsem in socialnih centrov severovzhodne Italije. Šlo je za gibanje Tutte Bianche in kasnejše gibanje Ya Basta iz Trsta, Gorice, Tržiča, torej iz predelov blizu slovenske meje. Z njimi so lokalna gibanja že prej oblikovala mrežo, imenovano Transalpina, po trgu na železniški postaji, kjer je potekala ograja, ki je ločevala italijansko Gorico od Nove gorice. Skupaj so večkrat izzivali to mejo in ograjo ter zahtevali svobodo gibanja in pravico do bivanja. Pomembnost in izvornost politike Tutte Bianche je bila predvsem v tem, da so odpirali vprašanja evropskega državljanstva, tudi s konfrontacijami pred različnimi institucijami migracijskega upravljanja. Hkrati pa so naslavljali in mobilizirali nove politične subjektivitete, kakršni so prekerni delavci, hendikepirani, uporniška ljudstva globalnega juga. Od zapatizma so prevzeli koncept izvajanja teritorialne avtonomije brez zahteve po suverenosti, koncept 'ubogljivega vladanja' ter metodo 'delovanja v skupnosti'. Večino teh načel so povzela tudi lokalna gibanja in se preko njih povezala v podobne globalne in evropske mreže.

brezupne situacije odločila kar sama. Ko se je vlada leta 2002 odločila, da bo zaprla ljubljanski center in preostale begunce razselila, da bi na istem mestu zgradila Azilni dom, za katera je pridobila evropska sredstva, so se begunci odločili, da bodo preprečili ta poskus z zahtevo, da ne bodo zapustili centra, dokler ne dobijo neke vrste rezidenčnega statusa. S podporo lokalnih gibanj se je organizirala kampanja I kapak!, ki je vsebovala razprave, kulturne dogodke, medijske kampanje in mreženje s podobnimi gibanji v Evropi. To je bil prvi in zadnji boj za državljanske pravice, ki je dosegel vse zahteve v celoti in to v izjemno kratkem času. Namreč, v nekaj mesecih po začetku kampanje je slovenski parlament sprejel zakon, ki je vsem preostalim beguncem v Sloveniji dodelil status stalnega bivališča. Še več, čas bivanja pod subsidiarno zaščito se je štel v čas bivanja za pridobitev slovenskega državljanstva. Za nameček jim je bila dodeljena še finančna pomoč, s katero so lahko poiskali zasebne namestitve na ljubljanskem najemniškem trgu. Takrat se je zdelo, da je metoda 'dela v skupnostih' in s skupnostmi učinkovita in da je razumen političen dialog z oblastjo mogoč.

Ni trajalo dolgo, da se je ta iluzija razblinila. Že med kampanjo I kapak! so začele krožiti govorice o skupini državljanov nekdanje Jugoslavije, ki so bili februarja 1992 izbrisani iz registra stalnih prebivalcev Slovenije, s čimer so čez noč postali ilegalizirani, brez osnovnih socialnih, civilnih in političnih pravic,⁷¹ oropani »vseh družbenih, pravnih in političnih standardov 20. stoletja: tako prepovedi ustvarjanja apatridnosti kot pravice do političnega in družbenega udejstvovanja, nedotakljivosti telesa in dostojanstva, pravice do zdravstvenega, socialnega zavarovanja, pravice do izobraževanja, pokojnine, družinskega življenja in združevanja«. (Beznec 2007, 9) Most med lokalnimi gibanji in izbrisanimi so vzpostavili ravno begunci iz BiH in leta 2002 se je začel dolgotrajni boj, ki kljub večim odločbam slovenskega Ustavnega sodišča⁷² in Evropskega sodišča za

---

71 Zorn (2007, 20) trdi, da se je izbrisane reduciralo na 'gola telesa', ki se jih je lahko nekaznovano kaznovalo, deportiralo, pridržalo, tako v centrih za tujce kot na policijskih postajah, mejah itd.

72 Med njimi je zagotovo najpomembnejša odločitev iz leta 2003, ki zakonodajalcu nalaga, da mora vsem izbrisanim retroaktivno vrniti status stalnega bivališča.

človekove pravice⁷³ v prid izbrisanih v različnih oblikah poteka še danes, saj »je v procesu poskusov razreševanja prihajalo tudi do diskriminacije znotraj skupnosti izbrisanih, saj so pravni predpisi in odločbe Ustavnega sodišča začele ustvarjati različne kategorije izbrisanih, pri čemer so bile določene kategorije upravičene do vrnitve statusa, druge pa ne«. (Kogovšek 2010, 135)

To zavlačevanje in vzdrževanje posledic izbrisa je možno deloma pojasniti z vprašanjem krivde za izbris, saj breme odgovornosti zanj »brbota kot kipeča lava pod nogami celotnega političnega spektra in vprašanje, ki si ga le-ta zastavlja, je, ali bi sploh kdo preživel izbruh nezaustavljivega gejzirja, ki bi ga sprožil sunek začetka iskanja krivcev za izbris«. (Bez nec 2007, 8). Deloma pa se ju da razložiti z dejstvom, da je gibanje izbrisanih na nek način preizpraševalo celotni proces gradnje nacionalne države, formiranja slovenske nacije in konstituiranja slovenskega državljanstva. Zorn (2007, 22–23) trdi, da je Slovenija s svojo ustanovitveno zakonodajo in tudi skozi člene Ustave konstituirala ti. 'etnodržavljanstvo'. Pri tem se naslanja na analizo Ribičiča (1992, 65), ki meni, da gre v slovenski ustavi in še posebej v njenem tretjem členu⁷⁴ za »pravo inflacijo ustavnih določb, ki poudarjajo slovenski narodni značaj republike, ki že tako nosi slovensko ime« (Ribičič 1992, 65) in dodaja, da »narodna opredelitev državnosti postavlja v drugačen položaj manjšinske narodne skupnosti ter državljane in državljanke, ki niso Slovenci. [...] Če notranja ustavna ureditev ne temelji na enakopravnosti vseh državljanov in državljanek, na njihovi enakosti pred zakonom, pač ni demokratična«. (Ribičič 1992, 68) Zato Zorn tovrstno ustavno opredelitev označi kot 'etno-demokracijo', ki »si sicer prizadeva za demokracijo, vsaj v formalnem smislu, a se pri tem opira na etnične reference«. (Zorn 2007, 23).

Nastanek slovenske države in njenega državljanstva je tako repliciral večstoletno

---

73 Veliki senat Evropskega sodišča za človekove pravice s sodbo z dne 26. junija v zadevi *Kurić in drugi proti Sloveniji*.

74 Njegov prvi odstavek določa: »Slovenija je država vseh svojih državljanek in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe.«

zgodovino nastajanja modernih nacionalnih držav, ki so se konstituirale skozi izključitev dela svojega prebivalstva. Kot meni Bajt (2010, 194), izbris ne pomeni »zgolj nekega ekscesa kratenja človekovih pravic, ki ga lahko razreši spoštovanje določb Ustavnega sodišča in mu 'za nazaj' in 'za vedno' podeli odpustek končno priznanje državnih organov, da so storili nelegalno dejanje«. Izbrisa zato ne moremo razumeti kot anomalijo, ampak kot »logični in sestavni del nacionalne države, ki se umetno homogenizira, torej vzpostavlja kot država nekega naroda in za neki narod«. (Bajt 2010, 194). To na nek način dokazuje tudi dejstvo, da je država Slovenija po eni strani dodelila več kot 180.000 državljanstev ljudem iz nekdanjih republik SFRJ, po drugi strani pa je tako radikalno uničila življenja več kot 25.000 ljudem, ki za državljanstvo niso zaprosili ali pa jim je bila prošnja iz različnih razlogov zavrnjena.⁷⁵ Aleksandar Todorović, pobudnik in aktivist

gibanja izbrisanih, ustanovitelj dveh društev izbrisanih⁷⁶ in njun predsednik, to šizofrenost slovenskih oblasti razlaga s konceptom lojalnosti. Tako zahtevo države, da morajo nekdanji državljani SFRJ, ki niso imeli slovenskega republiškega državljanstva in zato niso veljali za 'Slovence', zaprositi za slovensko državljanstvo, čeprav so ga drugi dobili avtomatično, razlaga s potrebo nove države, da se njeni prebivalci ne identificirajo zgolj kot njeni 'državljeni', ampak kot 'Slovenci':

Po mojem mnenju je šlo predvsem za testiranje lojalnosti, nacionalne lojalnosti, saj se je ustvarjala nacionalna država, Slovenci so gradili svoj tisočletni sen o državnosti. Šlo je za lojalnost v smislu »mi vas bomo sprejeli«, zato prošnja za

---

75 Čeprav so bile osebe formalno izbrisane iz registra stalnega prebivališča in ne iz registra državljanov, pa ne moremo mimo dejstva, da so jim bile po logiki slovenskih oblasti ravno zaradi nepridobitve državljanstva odvzete vse druge pravice, vključno s tistimi, ki so jim že bile zagotovljene kot stalnim prebivalcem.

76 Todorović je leta 2002 ustanovil prvo društvo izbrisanih z imenom Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije oziroma DIPS, aprila 2005 pa ustanovi drugo društvo izbrisanih z imenom Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov ali CIIA. Za oblikovanje novega društva se je Todorović odločil zaradi pomanjkanja avtonomije izbrisanih in neustrezne reprezentacije različnih kategorij izbrisanih znotraj odločevalskih struktur društva (glej Beznec 2007a, 41–43).

državljanstvo ni bila zgolj prošnja. Prošnja je bila dokaz tvoje lojalnosti, tvoje želje oziroma pristanka, da se asimiliraš, da postaneš Slovenec. Ker biti Slovenec je bilo takrat, kot tudi danes, izredno pomembno. (Beznec 2007a, 35)

Izbris tako ni zunanost slovenskega državljanstva, ampak mu je inherenten, ga 'kreira': »je več kot zgolj izključitev določenih ljudi iz politične skupnosti in več kot le zbirka različnih oblik zatiranja in nasilja. Izbris pomeni proizvajanje simbolne vrednosti za tiste, ki so vključeni, torej za državljane«. (Zorn 2007, 19) Prav tako je izbris ponovno in zelo nazorno razkril votlost koncepta človekovih pravic, ki so za ljudi brez vsakršnega državljanskega statusa praktično neobstoječe. Razlikovanje med človekovimi in državljanskimi pravicami pa hkrati pomeni, »da se tistim, ki nimajo državljanstva, odrekajo pravice do političnega delovanja oziroma do prakticiranja državljanstva«. (Kurnik 2007, 126) Zato boj za človekove pravice, ki ne problematizira inherentnega ekskluzivizma državljanstva nacionalnih držav, ne more preseči polja humanitarnosti, zagovorništva in paternalizma, s čimer dejansko dodatno utrjuje in legitimira hierarhično vključevanje in izključevanje iz polja pravic na podlagi različnih državljanskih statusov. Zato lahko boj za resnično enakost in univerzalnost pravic proizvede zgolj samoorganizacija in protagonizem izključenih, ki tako že s samim izvajanjem mnogoterih državljanskih praks napadajo formalne zamejitve nacionalne, politične ali državljanske skupnosti.

Eno najpresunljivejših dejstev okrog izbrisa je bila sposobnost oblasti, da ni zgolj prikrila samega dejanja izbrisa širši javnosti in celo izbrisanim samim,⁷⁷ ampak da ji je uspelo tajnost te operacije kljub množičnosti prizadetih in kljub grozljivim posledicam ohranjati celih deset let, do vzpostavitve prvega društva izbrisanih leta 2002. Prvi koraki po vzpostavitvi kolektivne organizacije izbrisanih so bili zato najprej usmerjeni k vzpostavitvi vidnosti problema, k prepoznanju njegovih

---

77 Izbrisani niso dobili nikakršne odločbe ali obvestila, ki bi jim po izbrisu pojasnilo njihov novi formalnopравни položaj, prav tako nobena slovenska ali mednarodna institucija ni celostno in sistematično opozarjala na ta fenomen, tudi v medijih je glede tega vprašanja z izjemno redkimi izjemami vladala popolna tišina.

vzrokov, načina izpeljave in razsežnosti njegovih učinkov. Kot opozarjata Zorn in Lipovec Čebren (2007, 12), je bila pred organizacijo društva izbrisanih uradna birokratska oznaka za skupino izbrisanih prebivalcev 'zatečeni tujci' ali 'tujci z neurejenimi statusi', kar je na nek način impliciralo, da je izbris posledica neaktivnosti izbrisanih, ne pa aktivnosti oblasti. Po njunem mnenju so aktivisti in aktivistke z uporabo besede 'izbrisani' obrnili to logiko in nakazali dejansko 'metodo izključitve', kar pomeni, da so se izbrisani z oblikovanjem nove identitete in hkratno organizacijo boja proti tej identiteti »iz izoliranih pozicij žrtev transformirali v kolektivni govoreči in delujoči subjekt. Brez politične kampanje bi ljudje, ki so jim odvzeli status stalnih prebivalcev Slovenije in vse pravice, še vedno obstajali, a vsak zase, ne da bi se prepoznali pod skupnim imenom«. (Zorn in Lipovec Čebren 2007, 12) Sam začetek organiziranja gibanja in vidnosti izbrisanih pa ni preprečil, da ne bi skoraj celotna politično institucionalna sfera še nekaj let zanikala izbris, ga relativizirala ali celo perfidno zamenjevala vlogo žrtve in storilca z zvrščanjem krivde na izbrisane same.⁷⁸ »Multitudo, ki zajema vse družbene sloje ter vse narodnosti nekdanje Jugoslavije, [...] je oblastno-medijski aparat predelal v homogenizirano, agresorsko, antidržavno ali pa vsaj antislovensko pošast (čeprav ne gre zanemariti dejstva, da se je ravno skozi izbris državo in državljanske pravice izenačilo s slovenstvom, slovenskim narodom), ki jo je treba čim prej pokončati.« (Beznec 2007, 8)

V pričakovanju dolgoletnega boja je zato moralo gibanje izbrisanih poleg negativne identifikacije vzpostaviti tudi pozitivno subjektiviteto, ki izbrisa ne bo utelešala in interpretirala izključno kot nasilje in dominacijo, ampak tudi kot afirmativno in ustvarjalno prakso, ki skozi boj doseže dostojanstvo in moč, da povrne človečnost 'golim telesom', na katere so bili reducirani. Da bi presegli tipe identifikacije, ki jim jih je pripisala oblast, so izbrisani skozi začetek boja oblikovali »izmikajočo se samo-identifikacijo, ki se ne nanaša neposredno na

---

78 Spretno navržena in v nedogled ponavljajoča se propaganda o izbrisanih kot agresorjih na Slovenijo, špekulantih s slovenskim državljanstvom in moralnih koristoljubnih je vedno znova legitimirala izbris in vzdrževanje njegovih posledic.

etnično pripadnost, temveč na pravice, ki jih v okviru politične skupnosti zagotavlja zakonsko določeno stalno bivališče, sami pa jih niso (bili) deležni» (Stojić 2007, 148) Oblikovanje nove identitete je tako vsebovalo nujnost opustitve vloge žrtve in samo-konstitucijo nove politične subjektivitete, ki ne teži zgolj k emancipaciji v obstoječe okvirje, ampak stremi k osvoboditvi vseh od spon systemske diskriminacije. To je politična subjektiviteta, ki »skozi svoje delovanje ustvarja nove načine organiziranja in solidarnosti, kot subjekt, ki se opolnomoči in učloveči skozi sodelovanje, kljubovanje in pogum, kot subjekt, ki ne spreminja sebe, da bi postal sprejemljiv za svet, ampak spreminja svet, da bi le-ta postal sprejemljiv za vse«. (Beznec 2007, 8) Zato se je boj izbrisanih v prvih letih delovanja konstituiral skozi vzpostavljanje novih oblik organiziranosti in zavezništev ter v praticiranju številnih državljskih praks, ki so vzpostavljale vidnost, zasedale družbeni prostor in izzivale reakcije oblasti.⁷⁹

V kontekstu, kjer se je oblast na boj izbrisanih odzivala izključno negativno, bodisi z demoniziranjem izbrisanih bodisi z zanikanjem njihovega obstoja, se je gibanje izbrisanih kmalu razdelilo na dve metodološki tendenci, »ki sta bili sprva komplementarni, sčasoma pa sta postali vzporedni, izjemoma celo alternativni«. (Beznec 2007, 8) Prva, ki bi jo na tem mestu lahko poimenovali 'integracijska', je bila izrazito nenaklonjena vsakršnemu političnemu delovanju in se je skoraj izključno opirala na pravna sredstva, torej na »odločbe sodišč in zakonodajne iniciative, ki naj vprašanje izbrisa rešijo znotraj okvira, v katerem je nastal, torej v okviru nacionalne države«. (Beznec 2007, 8) Druga, 'avtonomna tendenca', pa po eni strani uporablja vsa razpoložljiva pravna sredstva, po drugi strani pa »svojega delovanja noče omejiti zgolj na pravo, temveč vključuje široko paleto političnih,

---

79 Primer tovrstnega delovanja je bila akcija proti ti. 'nojevski politiki' Združene liste socialnih demokratov, ki je imela takrat resor notranjega ministrstva. Imenovala se je *Združeno listje za združeno listo*, saj so aktivisti in aktivistke celotni sedež stranke zasuli z jesenskim listjem in ministra pozvali k takojšnjemu pristopu reševanja izbrisanih. Podobni namen so imeli postavitev 'zidu apartheida' pred sedežem stranke SDS, zasedba avle Evropske komisije, blokada prometa pred parlamentom z napisom IZBRIS, oblikovanim iz teles aktivistov ter vsakoletna organizacija Tedna izbrisanih. Prav tako so izbrisani aktivisti in aktivistke skupaj s podporniki organizirali številne analize, medijske kampanje, razprave, prezentacije problema, okrogle mize ter podali številne intervjuje in prevode za slovenske in tuje medijske hiše, novinarje, raziskovalce ipd. Za kronološki pregled izbrisa in gibanja izbrisanih glej Pistotnik 2007.

družbenih, socialnih in kulturno-umetniških praks«. (Beznec 2007, 8) Ta druga struja je svojo moč gradila predvsem na internacionalizaciji problema, tako na globalnih⁸⁰ kot na evropskih institucijah,⁸¹ kot na metodi političnega boja, ki je temeljila na nenehni produkciji političnega antagonizma, saj se je kmalu izkazalo, da nobena pravna odločba ne bi bila implementirana, če ne bi potekal konstanti družbeni konflikt, ki je potiskal k političnim rešitvam. Z besedami Aleksandra Todorovića:

Po mojem mnenju je edini učinkoviti način delovanja boj brez kalkuliranja, brez kompromisov, brez razmišljanja o tem, ali nas imajo radi ali ne. Še dandanes menim, da je to potrebno, saj se je skozi politični boj zgodila afirmacija izbrisanih. Pa ne samo izbrisanih. Nekako smo povedali vsem, da lahko tudi sami postanejo aktivni, bojeviti. Če niso v parlamentu, se morajo izraziti na drugačen, svoj način. (Beznec 2007a, 41)

Integracijska tendenca je tako izbris na nek način dojemala kot anomalijo, ki naj s pomočjo ponovne vzpostavitve pravne države reintegrira izbrisane v korpus državljanskih pravic ter s tem afirmira izgradnjo slovenskega nacionalnega projekta, katerega subjekt je po ustavi slovenski narod. Druga tendenca pa izbris dojema kot paradigmatični primer gradnje države-nacije, ki je imanentno

---

80 Poleti 2005 je nekaj predstavnikov društva CIIA v okviru gladovne stavke med drugim obiskalo sedež UNHCRa v Ljubljani, kjer so visokemu predstavniku Gregoryju Garrasu po besedah Aleksandra Todorovića skušali pojasniti, »da je Slovenija v času balkanskih vojn imela določeno kvoto beguncev, ki jih je morala sprejeti, hkrati pa je Slovenija svoje stalne prebivalce naredila za begunce v lastni državi«. (Beznec 2007a, 44) Skupina je gladovno stavko nekaj časa nadaljevala tudi na sedežu UNICEFa v Ljubljani. Po Todoroviću (ibid.) je bila motivacija za izbiro te lokacije želja opozoriti na kršenje pravic izbrisanih otrok, ki jih je bilo čez 3000 in med katerimi mnogi niso imeli niti pravice do osnovnega šolanja.

81 Paradoksalno je ena izmed najpomembnejših iniciativ znotraj te tendence, katere nosilec je bilo društvo Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov, prav urgentna tožba enajstih izbrisanih na Evropskem sodišču za človekove pravice. Oblikovanje tožbe se je začelo kmalu po koncu gladovne stavke poleti 2005. Tožba je bila rezultat kolektivnega napora italijanske odvetniške pisarne, društva CIIA, Mirovnega inštituta in lokalnega gibanja neizbrisanih prebivalcev, za katere se je uveljavil izraz 'podporniki'. Kot pravi Todorović, je v njem sodelovalo »nešteto ljudi, aktivistov in aktivistk, zbirali so se dokumenti, delali intervjuji, prevajali dosjeji. Šlo je za izjemno dolg proces, trajalo je vse leto, preden je bila tožba vložena na sodišče v Strasbourgu«. (Beznec 2007a, 44)

izključujoča, zato je boj za povrnitev pravic izbrisanih lahko učinkovit zgolj kot kritika ekskluzivnosti nacionalnega državljanstva, njegovi protagonisti pa so transnacionalne subjektivitete, ki vključujejo tako izbrisane kot ostale, ki ne sodijo v nacionalni okvir, prosilce za azil, migrante, nedokumentirane, v Sloveniji in celi Evropi.

Posledično se je notranja tenzija med avtonomijo in integracijo odražala tudi v definiranju subjektivitete izbrisanih.⁸² Ti so po eni strani zares specifična skupina, ki jo je bilo težko primerjati z drugimi podobnimi boji, ne samo v drugih državah, ampak tudi v Sloveniji. Po drugi strani pa heterogenost in specifičnost bojev izbrisanih, prosilcev za azil, migrantov in beguncev vendarle povezuje prizadevanje za ekspanzijo in poglobitev evropskega državljanstva, evropskega prostora in politične skupnosti onstran zamejitev in meja nacionalnih držav. Evropske institucije so namreč obstoj izbrisa, kakor tudi drugih primerov ljudi

brez polnih ali celo neobstoječih državljanskih pravic v Sloveniji in drugih državah članicah, 'utrjevale' in 'legitimirale' s tem, »da se niso vmešavale v notranje zadeve 'demokratske' države ter da so zgolj 'demokratsko opozarjale na kršitve'«. (Gregorčič 2007, 81) Zato je bilo po eni strani smiselno in pomembno do neke mere krepiti specifičnost izbrisanih, že zaradi notranje kohezije in širše mobilizacije. Po drugi strani pa absolutno vztrajanje na 'izjemnosti' in 'partikularnosti' izbrisanih, ki imajo v nasprotju z drugimi nedokumentiranimi prebivalci domnevno večjo 'pravico' do 'reintegracije' v nacionalno in s tem v evropsko državljansko telo, zgolj legitimira obstoj različnih državljanskih statusov ter s tem »poudari in utrdi hierarhični sistem vključevanja«. (Kurnik 2007, 125) Pomembnost medsebojnega povezovanja državljanskih praks različnih

---

82 Nekateri izbrisani so bili namreč skeptični do povezovanja izbrisanih z drugimi vprašanji izključevanja iz evropskega in nacionalnega državljanstva, saj so se bali, da bi lahko to zameglilo njihovo partikularnost, ki je bila domnevno 'rešljiva'. Posledično so se znotraj gibanja odvijale tudi silovite razprave in konflikti glede tega, kateri kontekst delovanja je primernejši za izbrisane. Nekateri so vztrajali na tem, da se vprašanje uredi na nacionalni ravni, drugi so na primer vztrajali, da je primernejši kontekst razpada Jugoslavije, sukcesije in Haaškega tribunala proti vojnim zločinom, spet tretji so se nagibali k evropski ravni in Evropskemu sodišču za človekove pravice.

'vrst' izključenih, ki skozi večraveno in čezmejno delovanje izzivajo meje nacionalnih določitev in jih presegajo, je zato ravno v tem, da »jih lahko razumemo kot prispevek k definiranju državljanstva v Evropi (...) ali k definiranju globalnega evropskega državljanstva«. (Kurnik 2007, 124) Kot učinkovit primer tovrstnih praks heterogenih migrantskih gibanj lahko navedemo aktivnosti, ki so potekale na dan slovesnosti vstopa Slovenije v EU,⁸³ ko so izbrisani s podporo lokalnih gibanj in gibanj nedokumentiranih migrantov iz Italije organizirali demonstracijo z naslovom Nevidni globalne Evrope. Ob tej priložnosti so ta različna gibanja na predsednika Evropske komisije naslovila peticijo, ki jo je podpisalo tudi nekaj italijanskih evroposlancev, v kateri so izbrisane razglasila za prve državljane EU. Tako kot pri sledeči gladovni stavki v avli stavbe sedeža Evropske komisije,⁸⁴ urgentni tožbi na Evropsko sodišče za

človekove pravice in karavani izbrisanih,⁸⁵ je šlo za poskus interpretacije vprašanja izbrisanih kot vprašanja ekskluzivizma in pomanjkljivosti nastajajočega državljanstva EU, ki je zgolj skupek nacionalnih in ki je nezmožno ekspanzije onkraj nacionalnih določitev.

Gibanje izbrisanih je zgradilo in zapustilo pomembne politične in družbene izkušnje, ki so se pretakale v vse sledeče državljanske boje v Sloveniji in katerih pomemben del so v vseh fazah konstituirali tudi izbrisani aktivisti in aktivistke.

---

83 Takrat sta takratni predsednik Evropske komisije Prodi in slovenski premier simbolno podrla 'hladnovojno' ograjo, ki je delila Gorico in Novo Gorico.

84 Stavka je februarja leta 2005 potekala v okvirju ti. Tedna izbrisanih, ki sta ga najprej DIPS in nato CIIA vsako leto organizirala ob obletnicah izbrisa. Šlo je za uspešen poskus interpelacije evropskih institucij, ki so izbris vedno interpretirale kot 'notranji problem' države Slovenije, saj je tiskovna predstavica takratnega vodje predstavništva Evropske komisije v Sloveniji izjavila, da le-ta podpira dosledno implementacijo odločb Ustavnega sodišča, s čimer se je posredno postavila proti izmikanju vsakokratnih slovenskih oblasti in v bran zahtevam izbrisanih.

85 Po predaji tožbe izbrisanih na ESČP je novembra 2006 društvo CIIA organiziralo ti. Karavano izbrisanih, ki je bila nekakšna politična sopotnica pravnega procesa na evropski ravni. Karavana je bila sprejeta v deželnem parlamentu Furlanije Julijske krajine, v francoski nacionalni skupščini ter v Evropskem parlamentu, kjer jo je med drugim sprejel takratni komisar za pravosodje in podpredsednik Evropske komisije Frattini.

Prva pomembna lekcija gibanja izbrisanih je utelešenje dokaza, da je učinkovit boj za pravice mogoč v vseh pogojih in da je tudi v najbolj nevzdržnih okoliščinah človeška iznajdljivost, trdovratnost in upornost neizmerna, o čemer nazorno pričajo strategije preživetja in upora izbrisanih posameznikov in posameznic, ki so po eni strani grozljive, po drugi strani pa izjemno navdihujoče. Nadalje nas izbrisani opominjajo, kako fluidne so družbene in politične institucije, v katerih si en dan državljan, naslednji dan pa si izbrisan in dobesedno prenehaš obstajati. Vsi državljski statusi so fleksibilni in v vsaki skupini statusov najdeš vse druge skupine,⁸⁶ zato ima vsak državljski boj določeno tranzicijsko in vzajemnostno dimenzijo. In tretjič, kot nakazuje samo ime gibanja, je bila njegova moč predvsem v domišljeni rabi simbolnega, v praksah neposredne demokracije⁸⁷ in v poigravanju z umetniškim izrazom. Simbolno je bilo po eni strani oblika komunikacije izbrisanih z družbo, hkrati pa je bilo nepogrešljivo za opolnomočenje samega gibanja, saj so simbolne politične in umetniške prakse⁸⁸ konstituirale »prostor, v katerem so izbrisani in izbrisane enakovredni prebivalci in prebivalke Evropske unije in v katerem se izražajo kot subjekti lastnega življenja, osvobojeni mehanizmov dominacije in paternalizacije«. (Beznec 2007, 9) In nenazadnje nas izbrisani opominjajo na dejstvo, da je boj že sam po sebi zmaga, neodvisno od njegovih rezultatov, saj se po besedah Aleksandra Todorovića

ljudje skozi boj učlovečijo. Kajti mi smo bili popolnoma razčlovečeni, ne samo na uradni ravni, tudi kot osebe v zasebnem življenju, v odnosih s prijatelji, sorodniki. Zdi se mi, da ravno ta boj, to izpostavljanje, javno deklariranje izbrisanih, to kljubovanje večinskemu stereotipom, ravno to prinaša neko učlovečenje. (Beznec

---

86 Navedimo zgolj primer migrantskih delavcev v Sloveniji. Mnogi med njimi so doživeli isto usodo, vendar niso bili uradno izbrisani, ker niso imeli uradnega stalnega bivališča v Sloveniji, saj ga v samskih domovih, kjer je v času pred osamosvojitvijo živela večina migrantskih delavcev, ni bilo mogoče prijaviti, četudi so tam dejansko bivali več let. Tako so bile po osamosvojitvi izbrisane tudi vse akumulirane pravice, ki so jih migrantski delavci pridobili za časa SFRJ. Glej Pistotnik 2010.

87 Omenili smo manifestacije, protestne akcije, gladovne stavke in mreženje s podobnimi iniciativami v Evropi in po svetu. Dodamo lahko še plakatiranja javnih prostorov, okrogle mize, javne tribune, soočanja, skupščine, neštete intervjuje in izjave, publikacije itd.

88 Na tem mestu naj navedemo zgolj številne razstave, ulične performanse, filmsko, literarno in gledališko ustvarjanje.

Zgodovina gibanja izbrisanih oziroma vsaj tistega dela, ki je vztrajal na protagonizmu izbrisanih samih, »je zgodovina novih načinov participacije in delanja politike«. (Kurnik 2007, 127) Izbrisani so skozi državljanske prakse zamajali meje konstituiranja slovenskega državljanstva. Ne da bi se borili za vključitev v državljansko telo, ampak za pridobitev državljanskih pravic ne glede na državljanski status oziroma za tisto, kar Balibar imenuje *pravica imeti pravice* oziroma *droit de cité*.⁸⁹ Zato je ključni prispevek gibanja izbrisanih ravno v tem, da so pomembno prispevali k redefiniciji in razširitvi formalne in materialne državljanske skupnosti. Hkrati pa je gibanje izbrisanih kot paradigmatski primer kratenja in odvzema pravic zanetilo potencial odpiranja drugih bojev za državljanske pravice. Roberto Pignoni tako meni, da vedno več ljudi »trpi tak ali drugačen izbris svojih pravic in so vse bolj izpostavljeni socialni negotovosti. (...) Izbris oziroma boj izbrisanih pokaže in izostri, kar se dogaja povsod, to je prekarizacija in zmanjševanje pravic. Zato je boj izbrisanih splošen boj za pravice«. (Zorn 2007a, 137)

V luči navezovanja boja izbrisanih s splošnim trendom krčenja državljanskih pravic je pomemben kvalitativen preskok v družbenem aktivizmu pomenila zasedba nekdanje tovarne koles Rog⁹⁰ v Ljubljani. To je bila prva reappropriacija prostora v mestu Ljubljana po zasedbi Metelkove,⁹¹ ki se ji je kljub mnogoterim poskusom evikcij uspelo ohraniti skozi čas in ki se avtonomno razvija še danes, skoraj desetletje po zasedbi. Metelkova je bila svojevrsten produkt gibanjske

---

89 Balibar s tem konceptom loči formalno državljanstvo od državljanskih pravic in praks (glej Balibar 2007).

90 Tovarna je obratovala do leta 1991, nakar je bila v denacionalizacijskem postopku vrnjena dedičem lastnikov, nakar jo je odkupila MOL, jo ponovno prodala in pozneje ponovno kupila za tretjino višjo ceno itd. Petnajst let pozneje je še vedno ostala prazna in prepuščena propadanju. Kompleks tovarne je enotno zagrajeno poslopje, sama tovarna ima približno 7000 kvadratnih metrov, obstajajo še manjša ločena poslopja za upravo, skupaj približno 10000 kvadratnih metrov v centru mesta.

91 Metelkova v Ljubljani je bivša vojašnica JLA, ki je bila vojaški kompleks že v času Avstro-Ogrske. Po umiku jugoslovanske vojske je kompleks ostal prazen in načrte za njegovo delno rušenje in privatizacijo so leta 1993 preprečile različne skupine, iniciative in posamezniki, ki so z zasedbo kompleksa ustvarili nov avtonomni prostor Metelkova mesto, ki se ohranja in razvija še danes.

generacije osemdesetih let, ki se je večinoma konstituirala v prodemokratskih in mirovnih iniciativah ter v politikah emancipacije različnih diskriminiranih minoritarnih subjektivitet. Z integracijo Slovenije v globalni trg in v večino ti. evroatlantskih integracij sta 'energija' in 'samozavest' te politične generacije postopno pojemala, »še posebej v soočenju s skrajnimi, tragičnimi posledicami razpada SFRJ«. (Kurnik in Beznec 2009, 183) Hkrati sta dokončanje tranzicije in nova globalna artikulacija proizvedla nove antagonistične subjektivitete, ki so se rodile v praksah gibanja za drugačno globalizacijo, obenem pa so imele izkušnjo nasilne formacije nacionalne države, etničnih vojn in izbrisa. Ta nova generacija je potrebovala nov materialni in simbolni prostor, ki bi bil hkrati refleksija in kritika procesov nasilnega zamejevanja in razlaščenja. Po padcu državnega socializma je bila namreč v tako imenovani tranziciji vsa nekoč družbena lastnina najprej nacionalizirana, da bi se jo lahko privatiziralo. Dostop do prostora za neodvisno kulturno in socialno produkcijo je tako postajal vse bolj omejen. Zato je bila zasedba tega javnega prostora v bistvu akcija, ki je želela ponovno prisvojiti pravico do mesta kot 'frontne črte', »kjer naraščajoča negotovost avtonomne družbene in politične produkcije sovпада s privatizacijo, z gentrifikacijo in normalizacijo javnih prostorov, s krizo reprezentativne politike in novih oblik vladljivosti, ki se določajo v institucijah nadzora nad mobilnostjo in mnogoterostjo«. (Kurnik in Beznec 2009, 182)

Zasedba tovarne Rog se je zgodila bolj po naključju, kot rezultat srečanja bojev za državljanske pravice s skupino TEMP,⁹² ki je razvijala pomembno kritiko urbane politike z različnimi prostorskimi intervencijami ter mapiranjem in analizo ti. devastiranih urbanih con, povezanih s politikami privatizacije in špekulacije. Prve odprte 'skupščine' Roga, ki se je zgodila le nekaj dni po ponovnem odprtju tovarne,⁹³ se je udeležilo okrog sto petdeset ljudi, ki je razpravljalo o osnovni

---

92 To je bil transnacionalni kolektiv, katerega jedro so sestavljali študenti in študentke arhitekture Univerze v Ljubljani.

93 V tistem času je kolektiv Politični laboratorij končal prevod knjige Multituda avtorja Tonija Negrija in Michaela Hardta. Predstavitve knjige, ki je gostila tudi enega izmed avtorjev, naj bi potekala v tovarni Rog, saj se je zdelo, da je to najbolj primeren prostor za razpravo o demokraciji, vojni in boju

viziji, načelih in načinih rabe tovarne. »Vzpostavljene so bile prakse organizacije in komunikacije, kakršna je skupščina začasnih uporabnikov in uporabnic ter odločevalski proces, temelječ na aktivni participaciji, odprtosti, samoupravljanju in samovalorizaciji.« (Kurnik in Bezec 2009, 185) Na tej in na sledečih skupščinah sta se prvič izoblikovala praksa in koncept 'začasne rabe' reappropriiranega prostora. Kakor so v prvi Skupni izjavi o odprtju Roga za javnost⁹⁴ iz leta 2006 zapisali ti. 'začasni uporabniki in uporabnice' tovarne, pri tej intervenciji ni šlo za

klasično zasedbo prostora, temveč za začasno spremembo njegove namembnosti. (...) Dokler MOL ne razvije in začne udeležati jasne strategije za rešitev teh praznih prostorov, jih želimo samoiniciativno odpreti vsem posameznikom in skupinam neprofitnega sektorja za realizacijo neodvisne produkcije s kulturno in družbeno vsebino.

Ideja začasne rabe je deloma nastala kot taktični moment 'uporabnikov' in 'uporabnic' v pogajanjih z mestnimi oblastmi in kot način komuniciranja s prebivalci in prebivalkami mesta, ki ima zgolj šibko tradicijo družbenega upravljanja s prostori. Po drugi strani pa je znotraj koncepta začasnosti obstajal tudi strateški razmislek. V tem specifičnem prostoru in času naj bi se razvijale prakse, ki lahko služijo kot model alternativnega vzpostavljanja ter upravljanja javnih kulturnih in političnih institucij, ki jih je po eni strani vse manj, po drugi pa ostajajo in postajajo vse bolj, rigidne, birokratske in podvržene tržni logiki. Kot je leta 2006 zapisal Nova,⁹⁵ je bila želja začasnih uporabnikov in uporabnic Roga

---

znotraj Imperija, ki so poglavitne topike tega dela. Hkrati je skupina TEMP želela tam odpreti razstavo z njihovimi vizijami možnosti rabe Roga. Po neuspehi prošnji na MOL po dovoljenju za začasno rabo tovarne so aktivisti in aktivistke vstopili brez dovoljenja.

94 *Collective Statement About opening Rog to the Public*. Dostopno prek tovarna.org/node/111.

95 *The presentation of the Tovarna Rog initiative at the introductory Trans Europe Halles meeting*. Dostopno prek tovarna.org/node/198.

predvsem »deliti ideje in pridobljeno znanje o tem, kako prakse začasne rabe, potrebe po njih in njihova aktualizacija lahko pomenijo pomemben precedens za drugačno reciklacijo, regeneracijo in fleksibilnost kulturnih in produkcijskih prostorov v urbanih okoljih, ki so dobrodejne za mesta, njihove svete in deprivilegirane skupnosti«. Tovrstna konceptualizacija začasnosti je torej dejansko pomenila »obrambo javne sfere skozi njeno rekonstitucijo v skupni prostor«, ki ni ne javni, ne zaseben in je s tem »onstran birokratskega nadzora javnega in/ali dobičkonosne naravnosti zasebnega«. (Kurnik in Beznec 2009, 185) Rog se je torej od vsega začetka razvijal kot poskus konstitucije 'novega skupnega', ki z reappropriacijo prostora in s samoorganizacijo njegovih uporabnikov po besedah skupine TEMP proizvaja

svobodne pogoje za življenje. Rog je torej moment, v katerem je šla začasno konstituirana skupnost korak naprej s tem, da je vpeljala prostor kot nujno sredstvo produkcije. (Piškur 2006, 16)

Tudi znotraj nastajajočega Roga sta se na začetku prepletali dve ključni tendenci integracije in avtonomije. Medtem ko je prva skozi različne strokovne in umetniške elaboracije ter projekte skušala razviti ideje, kako ta prostor iztrgati iz domnevne devastiranosti, pridobiti formalno dovoljenje za rabo oziroma izvajanje suverenosti nad prostorom ter vanj pritegniti javni ali zasebni kapital, je

avtonomna tendenca skušala graditi na konstituirajoči moči, ki bi se bila sposobna ubraniti vpliva in intervencij javne ali zasebne oblasti. Integracijska tendenca je zaradi neodzivnosti lokalnih oblasti in večkratnih poskusov evikcije kmalu izgubila ves potencial, zato se je za strategijo ohranitve prostora izbrala ekspanzija njegove produkcije onstran tovarniških zidov. Pomembnost odprtega fizičnega prostora se namreč po eni strani izraža v njegovi družbeni, kulturni in izobraževalni dimenziji, saj je možnost sodelovanja ter menjave izkušenj in idej ključna za vzpostavljanje alternativnih, inventivnih ter kritičnih institucij in projektov. Po drugi strani pa se kontradikcije družbe reflektirajo tudi znotraj

tovrstnih prostorov, zato se ti ne morejo konstituirati kot zaprta, od preostale družbe ločena entiteta z jasno definiranimi mejami in z jasno določenimi subjekti, ki znotraj njega izvajajo absolutno suverenost. Nove subjektivitete, ki se rodijo v prostoru in skozi njega, skozi družbene in politične prakse znotraj in zunaj njega prej kot suverenost izvajajo avtonomijo prostora in v njem gradijo »nova družbena razmerja«. (Gregorčič 2006a, 10) Konstituiranje skupnega družbenega prostora je tako mogoče le z njegovo transformacijo v instrument intervencije v mesto, v kraj srečevanja različnih upornih subjektivitet ter v vzvod proizvodnje političnih in družbenih praks, ki dolbejo razpoke v sistemu vladovanja.

Tendenca izvajanja prostorske avtonomije, ki je želela zagnati »proces politične rekonstrukcije mesta, temelječe na osvetlitvi in komuniciranju različnih bojev«, (Kurnik in Beznec 2009, 187) se je teritorializirala v oblikovanju 'socialnega centra' znotraj Roga, skozi katerega se je v naslednjih letih na različne načine interveniralo v druge 'degradirane', 'devastirane' in 'getoizirane' cone, kakršni so samski domovi, azilni dom in center za tujce, s čimer je postal eno najpomembnejših vozlišč ti. 'mejnih bojev' v mestu. Vsebina socialnega centra znotraj Roga se je tako postopno gradila v skladu s političnimi aktivnostmi lokalnih gibanj, ki so se odvijala večinoma okrog vprašanja državljskih pravic

in migracij.⁹⁶ Obdobje sredi prvega desetletja novega tisočletja je bilo vprašanje centrov za tujce najvišja politična prioriteta znotraj protirasističnih gibanj v Evropi. V kombinaciji s specifičnimi topikami lokalnega gibanja, še posebej z izbrisanimi, med katerimi so bili številni zaprti v teh centrih, je bila aktivna

---

96 Tudi pred letom 2006 so potekale številne iniciative z italijanskimi in evropskimi gibanji, katerih namen je bila aktivna kritika institucij evropskega migracijskega režima. Med njimi naj omenimo Noborder Camp v Petišovcih leta 2001 in na Goričkem 2002, v okviru katerega se je izvedlo tudi nekaj akcij pred Centrom za tujce na meji z Madžarsko. Leta 2006 je bil Noborder Camp v italijanski Gorici, znotraj katerega so se izvedle skupne akcije pred centrom za tujce v Gradisci in Postojni.

kritika tovrstnih in podobnih institucij migracijskega upravljanja nekakšen skupen napor večine gibanj za državljanske pravice. Tako je leto 2006 poleg odprtja avtonomne tovarne Rog prineslo tudi vzpostavitev ti. Mreže za stalni obisk, ohlapne koordinacije aktivističnih raziskovalk in raziskovalcev, ki ji je uspelo udejanjiti inventivno obliko monitoringa in raziskovanja lokalnega Centra za tujce skozi institucijo rednih obiskov tam zaprtih migrantov. Center se nahaja v vasi Veliki otok blizu Postojne, izven vseh komunikacijskih struktur in vseh oblik javnega nadzora. Funkcija teh centrov je pridržanje migrantov, katerih prošnja za azil je bila zavrnjena ali pa ni bilo mogoče potrditi njihove identitete, pred postopkom deportacije iz države. Kot piše v prvi Izjavi Mreže za stalni obisk,⁹⁷ je Center v bistvu zapor, povsem karceralna institucija, v kateri so ljudje zaprti zaradi tega,

ker nimamo pravega državljanstva, ker nismo prave narodnosti ali vere, ker skušamo ubežati nasilju in diskriminaciji, ker si pravice gibanja ne moremo kupiti in ker sanjamo o boljšem svetu.

Zaradi stroge izolacije priprtih je bil primarni namen delovanja Mreže vzpostaviti »stalno prisotnost javnosti v samem Centru, zagotoviti stalni pretok informacij med Centrom in javnostjo, omogočiti mrežo solidarnosti in pospešiti proces samoorganizacije ljudi v Centru«. (ibid.) Pomembnost komunikacije⁹⁸ s priprtimi se je izrazila predvsem v tem, da je po eni strani omogočala analizo načinov dominacije znotraj teh institucij,⁹⁹ hkrati pa je mapirala različne prakse upiranja

---

97 Napisana maja 2006. Dostopno prek njetwork.org/Izjava-Mreze-za-stalni-obisk-v.

98 Kontakt se je med drugim vzpostavljalo tudi preko skupnega stacionarnega telefona znotraj centra. Osebo, ki je Mreži želela povedati svoje ime, se je lahko obiskalo. Obiski so se odvijali enkrat do dvakrat tedensko po dve uri. Organizirani so bili v posebni sobi za obiske, pred vstopom je bila obvezna identifikacija in natančen pregled vseh stvari, ki se jih je prineslo obiskani osebi.

99 Zemljevid Centra za tujce, ki ga je izrisala Mreža, je vseboval analizo postopkov pridržanja,

priprtih. Ti so se namreč samoorganizirali na način, da so skupaj odločali o tem, koga bo naslednjič obiskala Mreža in kdo bo vsakokratni prejemnik stvari,¹⁰⁰ ki jim jih je prinesla. Prav tako so začeli spremljati zgodbe in usode sostanovalcev ter popisovati posamezne krivice, ki so jih posredovali vsakokratni osebi, ki je bila obiskana, ta pa jih je posredovala Mreži. Tako je aktivnost Mreže na nek način pokazala, da se tudi v najbolj totalnih ustanovah, ki načrtno spodbujajo osamitev, sumničavost, strah in nezaupanje, lahko vzpostavijo prakse solidarnosti, dostojanstva in kljubovanja, ki presegajo nacionalne, razredne, verske in druge delitve. Ta izkušnja je pokazala, »da so upori lahko uspešni in da z upiranjem že vzpostavljamo drugačno družbenost – nove vrste skupnosti«. (Gregorčič 2006, 96)

Vendar se Mreža ni omejevala zgolj na analizo in kritiko načinov upravljanja le ene konkretne institucije. Njena poglobljena politična motivacija je bilo prizadevanje za zaprtje vseh Centrov za pridržanje in deportacijo v Evropi, saj njihov obstoj prej kot regulaciji migracij služi kot mehanizem zastraševanja in odvracjanja potencialnih migrantov in migrantk. Oseba, ki je premeščena v Center za tujce, je namreč lahko tam zaprta šest ali dvanajst mesecev, nato pa bodisi deportirana bodisi izpuščena¹⁰¹ na teritorij brez vsakega statusa,¹⁰² zaradi Dublinske konvencije pa nima možnosti regularizacije niti v katerikoli drugi državi članici.¹⁰³ Tako se skozi te institucije vzpostavlja in izvaja evropska migracijska politika, ki migrantom in migrantkam onemogoča, »da bi v novih državah pridobili pravni status in bili obravnavani kot osebe in ne kot gola

---

deportacij in izpustitev, načrtovanja in izvajanja pravil, nastanitvene sheme, funkcij in pravnoformalnega statusa zaposlenih, kakovosti in dostopa do zdravstvenih, izobraževalnih in drugih storitev, temeljnih kršitev pravil in pravic, temeljnih pritožb zaprtih oseb, ipd. Glej Gregorčič 2006.

- 100 Večinoma je šlo za zelo osnovne potrebščine kot so telefonske kartice, vitamini, pisarniški material, knjige, časopise in revije, igrače in obleke za otroke ipd.
- 101 Odločitve o dolžini pridržanja, deportacijah ali izpustitvi so glede na analizo Mreže večkrat povsem arbitrarne in prepuščene posameznim ti. policijskim inšpektorjem, ki več ali manj samovoljno odločajo o usodah posameznikov in posameznic (glej Bezec 2009).
- 102 V bistvu izpuščena oseba pridobi zgolj ti. *Dovoljenje za začasno zadrževanje v postopku deportacije*, ki osebi garantira točno in samo to, kar vsebuje vsebina naslova tega 'dovoljenja'.
- 103 Regularizacija osebe, ki je na teritorij Slovenije vstopila nelegalno, je pod zelo strogimi pogoji in po zelo dolgotrajnem postopku možna le skozi poroko s slovenskim državljanom ali državljanjo.

človeška bitja. Dostop do pravnega statusa, ki bi jih varoval pred samovoljo policije in priznal pravice, ki jih uživajo državljani in državljanke države, v kateri se nahajajo, jim je onemogočen *na povsem legalen način*«. (Zorn 2006, 71) Oblike legitimacije tovrstne politike in njenih institucij, tako v odnosu do javnosti kot v odnosu do zaposlenega osebja, pa potekajo s sklicevanjem na človekove pravice, ki naj v odsotnosti vseh državljskih pravic zagotovijo 'humano' ter 'pravno' pridržanje in odstranjevanje.

Poleg rednih obiskov pa je Mreža delovala tudi izven Centra. Tako se je na primer »sestajala na permanentnih antirasističnih skupščinah v Rogu, ter načrtovala obiske, določala 'prioritete' glede na potrebe, pripravljala dokumentacijo, zbirala materialno in denarno pomoč, prirejala solidarnostne in dobrodelne akcije«. (Gregorčič 2006, 94) Med najpomembnejše zunanje dejavnosti Mreže pa sodi organizacija aktivnosti, ki so omogočale začasno ali trajno izpustitev priprtih ter urejanje njihovega pravnega statusa in pogojev preživetja izven Centra. Primer tovrstne prakse je bila kampanja za izpustitev enajstih Gambijcev, priprtih v Centru.¹⁰⁴ Mreža je zanje organizirala skupino garantov državljanov in državljanek, ki so zagotovili pravnoformalno jamstvo in po nekaj mesecih pravnega, političnega in medijskega pritiska so Gambijci dejansko lahko zapustili Center. Tako je nastala potreba po prostoru, ki bi lahko akomodiral ljudi, ki so na različne načine 'samoupravljali' z mejami. Boji bosanskih beguncev, ki so mu sledili boji izbrisanih, ki so vodili k bojem proti evropskemu migracijskemu upravljanju in njegovim totalnim ustanovam, so se tako prepletli in na nek način dejansko vzpostavili Socialni center Rog,¹⁰⁵ ki je s tem postal varen prostor »za

---

104 Dejansko je šlo za celotno nacionalno mladinsko gambijsko nogometno reprezentanco, katere člani so po pripravah na evropsko mladinsko nogometno prvenstvo, ki so potekale v Sloveniji, zaprosili za azil, ki jim je bil zavržen. Ko je Mreža vstopila v Center, so bili tam pripti že več mesecev, brez ustrezne prehrane in možnosti treningov. V sklopu kampanje za njihovo izpustitev je Mreža julija 2006 organizirala Nogometni turnir 'Za svobodo gibanja', kjer so se 'Leteči Gambijci' pomerili s slovensko zlato nogometno reprezentanco, novinarskimi ekipami, ekipo Afriškega Centra ter ekipama lokalnih in italijanskih antirasističnih gibanj. To je bil prvi izhod Gambijcev po šestih mesecih priprtja v Centru.

105 Na uradnem Facebook profilu lahko v opisu tega prostora med drugim preberemo, da »SC Rog kot zemeljsko mesto globaliziranega človeštva deluje v kontekstu mesta Ljubljana, ki je polno bolj ali

vse, ki potrebujejo zatočišče pred represivnimi aparati državnih in drugih administrativnih organov 'demokratizacije za nekatere'«. (Gregorčič 2006, 90). Kakor lahko beremo v drugi izjavi Mreže,¹⁰⁶ je bilo to stekanje različnih bojev 'nevidnih' globalne Evrope ključno pri utrjevanju 'prepričanja',

da migranti/ in prekerni/e na ta način gradimo nov evropski javni prostor bojev in da naše prakse vzpostavljajo novega globalnega evropskega državljana in državljanko, ki bosta zrušila apartheid.

Kljub številnim mejnim bojem ter strokovnim ocenam, ki so analizirale in kritizirale izjemno restriktivno migracijsko in azilno politiko tako v Sloveniji kot v EU, so se tako zakonodajne ureditve kot posledične administrativne prakse v naslednjih letih dodatno zaostrovale. Na začetku leta 2008 je Socialni center Rog začel delovati s skupino formalnih prosilcev za mednarodno zaščito. To sodelovanje je sprožila kriza v Azilnem domu v Ljubljani, ko sta dva ruska državljana, ki sta bila zaprta v zaprtem oddelku doma, proti temu protestirala tako, da sta si prerezala žile na zapestju. Uprava doma je namreč za preprečevanje različnih izrazov nezadovoljstva rutinsko uporabljala varnostne službe, policijske intervencije ter premestitev posameznega prosilca ali prosilke v zaprti oddelek. Ta

je v bistvu karantena in skrajna manifestacija represivnega aparata uprave doma, saj dejansko pomeni odvzem svobode gibanja brez sodne odločbe in zgolj na podlagi arbitrarnih odločitev zaposlenih. Čeprav je uprava doma trdila, da gre za odprto institucijo, pa sta tako njena fizična zunanost kot njeno notranje upravljanje prej spominjala na zapor, v katerem potekajo tudi različne oblike discipliniranja in kaznovanja, ki naj zagotovijo »neke vrste prevzgojo

---

manj vidnih brazgotin meja, segregacije, gentifikacije, razzlojevanja, neenakosti, diskriminacije, brezperspektivnosti... Kot odprt, samonikel, avtonomen, samoorganiziran, političen, angažiran in bojevit prostor gradi drugo mesto Ljubljana: mesto svobode in enakosti vseh globalnih državljanov.«
106 Napisana julija 2006. Celotni dokument z naslovom *Izjava za javnost Mreže za stalni obisk* je objavljen v 226. številki Časopisa za kritiko znanosti (2006, 98–99).

posameznika, ki je potencialen državljan. Posamezniku se dodaja različne statusse (kot vrednosti), preden lahko postane državljan, kakršnega si *slovenska* družba želi«. (Zlobko, Uran in Rupnik 2009, 166)

Razčlovečenost, represija in zastraševanje, ki so kulminirali v poskusu samomora in v gladovni stavki znotraj doma, so spodbudili skupino prosilcev za azil, da postanejo protagonisti boja proti nevzdržnim razmeram in da se povežejo v gibanje, ki so ga poimenovali Svet za vsakogar. V njegovi izjavi¹⁰⁷ lahko preberemo sledečo analizo ravnanja administracije doma:

Življenjske razmere in odnosi med prosilci za azil in osebjem Azilnega doma se definirajo tako, kot da Azilni dom ni državna institucija, temveč nekakšno zasebno podjetje, kjer se vse odloča na ravni simpatije uprave do prosilcev. (...) Uprava Azilnega doma in pooblašcene osebe z vsemi mogočimi sredstvi prosilcem za azil dajo vedeti, da so ničvredni in nepomembni, da ne bodo dobili nikakršne pomoči in da je njihova prošnja za azil izguba časa.

Poglavitne pritožbe, strnjene v omenjenem dokumentu, pa se niso nanašale zgolj na zaporniške pogoje bivanja,¹⁰⁸ ampak so kritizirale predvsem postopke verifikacije.¹⁰⁹ Njihov namen po mnenju prosilcev in prosilk ni ugotavljanje

---

107 Celotni dokument z naslovom *Izjava prosilcev in prosilk za azil v RS, nastanjenih v Azilnem domu na Viču, ki so se skupaj z aktivisti in aktivistkami Socialnega centra Rog povezali v gibanje 'SVET ZA VSAKOGAR'*, je objavljen v 238. številki Časopisa za kritiko znanosti (2009, 169–172).

108 Tako gibanje kot življenje prosilcev in prosilk je izjemno omejeno in natančno nadzorovano. Za izhod iz doma rabijo dovoljenje uprave, vrniti se morajo do določene ure, zjutraj imajo brez predhodne najave varnostne preglede sob. Dom ne omogoča nobene zasebnosti, v njem je nemogoče imeti normalno družinsko življenje.

109 Običajno se prvi intervju zgodi takoj po prihodu v Azilni dom, ne glede na utrujenost ali izčrpanost prosilca. Inšpektor prosilcu omeni, da gre zgolj za uvodni pogovor, v resnici pa je to testni intervju, ki služi za primerjavo informacij v vseh nadaljnjih postopkih. Če se sledeče izjave prosilca ne ujemajo s prvo, inšpektor avtomatično zaključi, da prosilec laže.

resnice, torej potrditev ali ovržba navedene identitete in vzrokov prošnje za azil posameznega prosilca, temveč gre prej za zasliševalsko taktiko in psihološki pritisk, katerega namen je zlomiti prosilca. Gibanje je v svoji analizi postopkov med drugim zapisalo:

Menimo, da se Ministrstvo za notranje zadeve oziroma Azilni dom, ki ga predstavlja, pri obravnavi prošenj za azil giblje zunaj pravnega polja. Negativne odločitve se ne sprejemajo na podlagi zakonov in predpisov, temveč na podlagi čustev, 'logičnih izhodišč', predvidevanj in predpostavk, da ni grožnje prosilcu, pa tudi na podlagi merila 'verjamem ali ne verjamem'. (ibid.)

Poglavitne politične zahteve gibanja pa so bile usmerjene proti slovenski azilni politiki oziroma proti dejstvu, da ima Slovenija enega najnižjih odstotkov dodelitev v celotni EU in da v Sloveniji praktično ni mogoče dobiti azila. V izjavi¹¹⁰ Socialnega centra Rog lahko tako preberemo, da slovenska vlada in parlament

sprejemata zakone in druge ukrepe, katerih namen je *de facto* odprava instituta azila. Število podeljenih azilov in okoliščine, v katerih so prisiljeni živeti prosilci za azil, kažejo na to namero. Nasilje v azilnem domu in v centru za tujce ima ravno to funkcijo – s preventivno vojno proti prosilcem za azil odvrniti druge potencialne prosilce.

Zato je gibanje med drugim zahtevalo tudi možnost regularizacije tako v Sloveniji kot na evropski ravni, saj si zavrtnjeni prosilci in prosilke za mednarodno zaščito¹¹¹ ne morejo urediti legalnega statusa v nobeni drugi državi članici EU, s čimer se proizvaja »permanentna ilegalizacija oseb, ki se po eni strani ne morejo regularizirati v državi, po drugi strani pa je ne morejo oziroma ne smejo zapustiti. Postanejo zgolj subjekt v limbu oblasti, državljani zgolj po dolžnostih in brez

---

110 Celotna izjava z naslovom *Boj v azilnem domu je boj proti apartheidu* je objavljena v 238. številki Časopisa za kritiko znanosti (2009, 29–30).

111 Kar je od sprejetja novega Zakona o mednarodni zaščiti skupno ime za priznanje statusa begunca in subsidiarne zaščite.

državljskih pravic«. (Bez nec 2009, 21)

Gibanje Svet za vsakogar je še en primer 'mejnega boja', ki je podobno kot gibanje beguncev in izbrisanih svoje državljanske prakse gradilo v skladu s prepričanjem, da morajo biti njihovi nosilci ravno subjektivitete, na katere se nanaša boj. Čeprav je tovrstna metodologija pogosto omejena zaradi fluidnosti subjektivitet v boju, ki se prilagajajo in hkrati uhajajo oblastnim mehanizmom hierarhičnega vključevanja in izključevanja iz državljskih statusov, pa je gibanju Svet za vsakogar uspelo ohraniti protagonizem prosilcev in začeti boj za njihovo vidnost in opolnomočenje. Primer tovrstne prakse je bila organizacija ti. Karavane gibanja Svet za vsakogar. Ta je potovala po različnih prostorih¹¹² in se zaključila z demonstracijo v Ljubljani,¹¹³ na vseh njenih postojankah pa so prosilci

svoje zahteve¹¹⁴ ter analizo in obsodbo azilnih postopkov predstavili skozi pričevanja v prvi osebi.

---

112 Na Fakulteti za družbene vede, Fakulteti za socialno delo, Filozofski fakulteti in A-Infoshopu na Metelkovi.

113 Med karavano in po njej so se odvijale tudi številne druge akcije, katerih cilj je bila krepitev vidnosti gibanja ter osveščanje o azilni problematiki. Na tem mestu naj omenimo akcijo na mednarodni dan beguncev, ki se odvija vsako leto v organizaciji nevladnih organizacij in v sodelovanju z oblastmi. Običajno ta dan obeležijo z javnim dogodkom, kjer bi se naj 'migranti' skozi svojo 'kulturo' in 'kulinariko' predstavili 'avtohtonemu' prebivalstvu. Dan beguncev je v svoji 'slovenski' različici torej vsako leto potekal kot nekakšna modno-kulinarična folklor. Leta 2008 je bil glavni govorec dogodka, ki se je odvijal na Prešernovem trgu v Ljubljani, predstavnik Ministrstva za notranje zadeve. Gibanje Svet za vsakogar se je nepovabljen pridružilo predstavi s transparenti in letaki, ki so povzemali analizo in zahteve gibanja. Ko je hotel govoriti predstavnik ministrstva, mu je gibanje to preprečilo z glasno glasbo iz lastnega ozvočenja. Slogan akcije, ki je bil napisan tudi na transparentu, je bil »Kdor utiša druge, ne bo govoril«. Takrat se je namreč že vrtela državna represija nad gibanjem in vsi njegovi aktivisti so bili tako ali drugače sankcionirani.

114 Med njimi konec kriminalizacije prosilcev za azil in represije nad njimi; poštene azilne postopke in prenehanje samovolje uslužbencev MNZ; bivanje zunaj azilnega doma za prosilce za azil, ki to želijo; prenehanje pridrževanja prosilcev za azil in opustitev zaprtega oddelka v Azilnem domu ter Centra za tujce v Velikem Otoku pri Postojni; prenehanje kaznovanja protagonistov gibanja Svet za vsakogar in njihovo zaščito; revizije negativnih odločb; spremembo azilne politike v RS, ki naj izhaja iz neodtujljive pravice vsakogar do zaščite pred preganjanjem, načel svobode, enakosti in pravičnosti (glej Bez nec 2009).

Druga raven delovanja gibanja je bilo sodelovanje pri konstituiranju družbenega prostora, kjer se lahko prosilci in prosilke za azil svobodno družijo in izražajo, prostora, kjer niso 'izkoriščevalci' ali 'žrtve' ali 'folklor' na dveh nogah. Ljudje brez državljanskega statusa in ljudje, ki na kakršenkoli način odstopajo od 'standardnega' videza prevladujoče populacije belcev srednjega razreda, so v javnih prostorih, še posebej v majhnih okoljih, kakršno je Slovenija, nenehno tarča policijskega preverjanja. Zato se mnogi med njimi raje zadržujejo v zasebnih prostorih, kakršni so veliki trgovski centri, saj tam nadzora ne izvaja neposredno država. Problem privatnih prostorov pa je v tem, da ne omogočajo svobode izražanja in združevanja ter da je njihov primarni smoter konzumpcija. Pomembnost odprtih skupnih prostorov, ki niso ne javni ne zasebni, se zato odraža predvsem v tem, da omogočajo svobodna ter nenadzorovana srečevanja zelo različnih subjektivitet. Komunikacija med temi radikalno drugačnimi izkušnjami pa ustvarja hibridnost, kjer se skozi skupne prakse, akcije in boje ustvarijo razpoke, ki odprejo možnost vzajemne kontaminacije, v kateri začnejo izginjati tudi različni obojestranski predsodki in stereotipi. Gibanje je tako skozi konstrukcijo skupnega družbenega prostora, kakršen je Socialni center Rog, »pravico do teritorija artikuliralo na alternativen način: z izvajanjem državljanskih praks v poskusu graditve skupnosti na meji. Na meji, ki je v metropoli ekstrapolirana kot meja političnega in meja konstitucije državljanstva«. (Kurnik in Bezec 2009, 187) Zato lahko ljudem, kakršni so prosilci in prosilke za azil, tovrstni prostori pomenijo pomemben vzvod oblikovanja solidarnostne mreže, ki zanje postane tako vir informacij kot vir nekakšne družbene zaščite pred državno represijo. Kot sta v intervjuju izjavila dva prosilca za azil, delujoča v gibanju Svet za vsakogar, so jim zaposleni v upravi Azilnega doma

takoj prepovedali integracijo; no, imeli so pripombe na našo željo po integraciji v slovensko družbo, zato ker vedo, da če se mi vključimo v slovensko družbo, nas bodo težko deportirali. Če bomo imeli že velik krog prijateljev. Saj mi ga imamo,

ampak nam oni vsak korak omejujejo. (...) S Socialnim centrom Rog sva sodelovala, ker nama je omogočil integracijo in pridobivanje informacij. (Zlobko, Uran in Rupnik 2009, 165)

Gibanje Svet za vsakogar je obrodilo nekaj pomembnih sadov, v naslednjih šestih letih je bilo na primer dodeljenih več azilov, kot jih je bilo skupaj odobreno od leta 1995 do začetka njihovega boja.¹¹⁵ Potisk k globljim sistemskim premikom, ki bi zajezili trend splošnega upadanja pravice do azila, pa bo verjetno lahko zgolj rezultat vsekontinentalnega mreženja različnih mejnih bojev. Namreč, EU skozi mejni režim skuša uveljaviti doktrino 'izbrane migracije', po kateri zaustavlja eno vrsto mobilnosti in spodbuja drugo. V boju proti ti. nelegalnim migracijam, z zapiranjem možnosti združevanja družin in omejevanjem pravice do azila je očitno, da EU migracije usmerja v specifične kanale, ki so rekrutacija nizko kvalificirane delovne sile preko kvotnih sistemov in krožnih shem, kakor tudi mobilizacija visoko specializirane delovne sile preko sistema modrih kart ipd. Izbrana migracija je povezana z dodelitvijo različnih državljskih statusov, ki so v primeru delovne migracije zgolj delni in začasni ter vezani na potrebe evropskega trga delovne sile oziroma kapitalskih in političnih centrov, ki ga usmerjajo. Zato ni slučajno, da so ravno delovne migracije postale fokus lokalnega gibanja v naslednjih letih.

Prvi neposredni stik s svetom migrantskega dela v Sloveniji so lokalna gibanja vzpostavila konec leta 2007 in sicer v delavskih domovih v Ljubljani.¹¹⁶ Reakcija

---

115 Po podatkih MNZ je bilo v štirinajstih letih obstoja te institucije v Sloveniji, torej od leta 1995 do vključno leta 2008, status mednarodne zaščite priznan 166 osebam, v naslednjih šestih letih, torej od leta 2009 do vključno leta 2014, pa 182 osebam. Dostopno prek mnz.gov.si/si/mnz_za_vas/tujci_v_sloveniji/statistika/. (23.11.2015)

116 Novembra 2007 so sindikati organizirali demonstracije proti enotnemu davku in za višjo minimalno plačo. Nekatere aktivistične skupine so se odločile, da znotraj demonstracije naredijo avtonomni blok, ki bi predstavljal netipične oblike dela in izkoriščanja. Da bi mobilizirali ljudi, so aktivisti in aktivistke Socialnega centra Rog z letaki odšli v ljubljanske samske domove, najprej na Poljansko 66, ki je bila v lasti Snaga d.o.o, čistilnega podjetje za celotno mestno občino, ki je del javnega ljubljanskega holdinga. Torej je njegov lastnik mesto Ljubljana. Zaradi velikega odziva delavcev se je naslednji dan na Poljanski organizirala skupščina, na kateri se je naredilo seznam najbolj urgentnih

migrantskih delavcev je bila izjemno pozitivna, z mešanico entuziazma in jeze so delili poglede na svoje delovne in življenjske pogoje, ki so jih razumeli kot dramatične in brezizhodne. Primer tipske zgodbe migrantskega delavca opisuje Armin Salihović, takratni gradbeni delavec Vegrada in pozneje eden izmed najbolj izpostavljenih aktivistov za pravice migrantov:

Spomnim se prijatelja iz Stupara, ki je zapustil Bosno pred mano. Klicali smo ga Šečo. V Sloveniji je živel v sobi delavskega doma, v kateri je njegov oče dočakal penzijo. Sin je nasledil očeta tako na delovnem mestu kot v sobi delavskega doma. (...) Žal pa je sistem zaposlovanja in dela tujcev v Sloveniji tak, da mladim iz Bosne veliko vzame in nič ne da v zameno. Meje sistematično zapirajo možnosti za boljše življenje množicam ljudi, kar ni pošteno. Poleg tega si ljudje želijo v tujino iz različnih razlogov, ne zgolj zaradi zaposlitve. Želijo si potovati, spoznavati ljudi, zamenjati okolje, preprosto videti svet. Zaradi nepropustnosti meje, ki obdaja Bosno in Hercegovino, so vse te želje težko uresničljive. (Hakimova 2009, 74).

To srečanje aktivistov in delavcev je spodbudilo zagon posebne oblike raziskave, ki se je v naslednjih štirih letih razvijala skozi skupne sestanke, skupščine, pogovore, intervjuje in družabne dogodke. Namen te 'soraziskave'¹¹⁷ je bila najprej natančna analiza sistemskih vzrokov delovnih in življenjskih pogojev delavcev migrantov, torej analiza politične organizacije režima delovnih migracij v Sloveniji. Hkrati pa je raziskava skozi neposredno komunikacijo z delavci želela ugotoviti, kakšna je subjektiviteta migrantskih delavcev ter kakšen je politični potencial njihovih praks, ki izzivajo in subvertirajo te migracijske režime. Kot povzema Kurnik (2009, 58), je raziskava slonela na predpostavki, »da nastajajo na trku med subjektivno kompozicijo (ki jo lahko imenujemo tudi avtonomija migracij) in objektivno kompozicijo migrantskega dela (režim

---

problemov znotraj samskih domov, med njimi nevzdržne higienske razmere, ki so posledica povsem neprimerne in dotrajanega inventarja, oderuške višine najemnin, restriktivni hišni red ipd. Po skupščini je sledila demonstracija pred Snago, kjer se je zahtevalo predvsem boljše pogoje bivanja v samskih domovih.

¹¹⁷ Ena izmed ključnih metoda te soraziskave so bili pogovori z delavci in povzetki teh pogovorov na letakih, nato distribucija teh letakov med druge delavce, na podlagi katerih so se začeli novi pogovori itd.

nadzora in izkoriščanja migrantskega dela) dejanja upora, ki se lahko artikulirajo v politični projekt, katerega materialistični telos izhaja iz same kompozicije migrantskega dela«. Namen pridobivanja te vednosti, ki je skoraj v celoti izšla iz samih delavcev migrantov, torej ni bil toliko prevod pridobljenih informacij v objektivizirano znanost, temveč samoorganizacija te subjektivitete vednosti in njeno opolnomočenje v odnosu do države in delodajalcev.

V analizi 'objektivne kompozicije' migrantskega dela je postalo jasno, da velika večina delavcev iz tretjih držav v Sloveniji dela in živi legalno¹¹⁸ ter da je vzrok njihovega težavnega položaja kompleksni sistem delovnih dovoljenj,¹¹⁹ dovoljenj za bivanje in bilateralnih sporazumov, ki vzpostavlja popolno odvisnost delavca od delodajalca, saj je dovoljenje za bivanje pogojeno z zaposlitvijo,¹²⁰ dostop do

regularnega trga dela¹²¹ preko pridobitve ti. osebnega delovnega dovoljenja pa je bil delavcem omogočen šele po dveletnem neprekinjenem delu pri istem delodajalcu. Delavci so v strahu pred izgubo službe¹²² prisiljeni pretrpeti vse

---

118 Iz pogovorov z delavci iz BiH se je dalo razbrati, da jim je legalen status izjemno pomemben, saj ves čas potujejo med BiH in Slovenijo. V bistvu nikoli resnično ne zapustijo Bosne, ker tam podpirajo družine, prihranke pa večinoma namenjajo gradnji hiš, v katerih nameravajo preživeti pokoj. Zanje torej ni prioriteta zapustiti Bosno, ne glede na status, ampak konstantna možnost gibanja, tako da dejansko zasedajo celoten prostor med Bosno in Slovenijo.

119 Zakon o zaposlovanju tujcev iz leta 2007 je določal, da lahko delavec iz tretjih držav Sloveniji pridobi: 1. dovoljenje za delo, na podlagi katerega se lahko delavec zaposli zgolj začasno, običajno za nekaj mesecev, hkrati pa se ta čas dela in bivanja ne šteje v procesu za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja in stalnega bivališča; 2. dovoljenje za zaposlitev, ki se lahko izda za največ eno leto in zgolj v deficitarnih poklicih, hkrati pa je to dovoljenje 'last' delodajalca in ne delavca; in 3. osebno delovno dovoljenje, s katerim lahko delavec sam izbira zaposlitev.

120 Zakon o zaposlovanju tujcev je uveljavil dostop do trga dela v odvisnosti od vrste oziroma namena dela in trajanja dejavnosti. V kombinaciji z Zakonom o tujcih, ki zahteva, da mora začasno prebivanje nedržavljana v Sloveniji temeljiti na enem od posebej določenih namenov (delo, študij, združitve z družino itd.), pa pride do tesne soodvisnosti dovoljenja za prebivanje in zaposlitve migrantskega delavca.

121 Delavci iz tretjih držav se lahko preko kvotnega režima delovnih migracij zaposlujejo le v ti. deficitarnih poklicih, torej tam, kjer se za isto delovno mesto ne potegujejo slovenski državljani ali državljani EU.

122 Ta ne nastopi nujno samo z odpovedjo delovnega razmerja, ampak tudi, če delodajalec ne zaprosi za podaljšanje delovnega dovoljenja.

kršitve, povezane z nespoštovanjem delovne zakonodaje,¹²³ hkrati pa se popolni nadzor delodajalca nad delavcem iz delovnega mesta širi tudi v zasebno sfero prek institucije samskih domov, ki so večinoma v lasti v njihovih delodajalcev.¹²⁴ Tam delavci v izolaciji od družine in večinske družbe ostajajo »tako rekoč neopazni, neslišni in odrinjeni iz glavnega toka družbenega življenja, saj domovi učinkujejo kot instrumenti prostorske segregacije migrantskih delavcev in onemogočanja njihove družbene mobilnosti«. (Mozetič 2009a, 87)

Čeprav so leta 2008 migrantski delavci in delavke pomenili deset odstotkov aktivnega delovnega prebivalstva,¹²⁵ pa tako rekoč niso imeli lastnih struktur kolektivne organizacije in reprezentacije. O usodi migrantskih delavcev in delavk pa se kljub odsotnosti njihovega formalnega predstavništva odloča v socialnem partnerstvu, ki se odvija v Ekonomsko-socialnem svetu.¹²⁶ Tam naj bi interese migrantskega dela zagovarjali sindikati, pri čemer je treba opomniti, da je temeljna struktura članstva klasičnih sindikatov, ki narekuje njihovo politiko in zahteve, še vedno specifična skupina »stalno zaposlenih slovenskih delavcev – državljanov, zato pri uveljavljanju interesov (rapidno izginjajoče, a za zdaj še vedno) večinske oblike zaposlovanja prihaja do barantanja s pravicami migrantov,

prekernih delavcev in brezposelnih«. (Bez nec 2009, 24)

Zato se je za kritiko sistemske diskriminacije in produkcijo novih pravic vzpostavila oblika samoorganizacije in samoreprezentacije migrantskih delavcev.

---

123 Popolna odvisnost delavcev od delodajalcev omogoča hipereksploatacijo, saj v primerjavi s komunitarnimi delavci ponavadi prejemajo precej nižjo plačo, ta se pogosto ne izplačuje ali se ne izplačuje v celoti, v številnih primerih pa delodajalci ne izplačujejo zakonsko določenih obveznosti plačevanja prispevkov za zdravstveno, socialno in pokojninsko zavarovanje. Pritožbe delavcev so se nanašale tudi na dolžino delovnega časa, pravice do dopusta, nespoštovanje pravil varnosti pri delu itd.

124 Za analizo pravnih in drugih vidikov politike ekonomskih migracij ter vloge režima delavskih domov v njej glej Mozetič 2009.

125 Med njimi je bila velika večina državljanov BiH.

126 V njem se predstavniki vlade, delodajalcev in sindikatov usklajujejo glede vseh vprašanj nacionalnega trga dela, tudi glede delovnih in bivalnih razmer migrantskih delavcev.

Konec leta 2007 je nastala skupina z imenom Nevidni delavci sveta oziroma Invisible Workes of the World,¹²⁷ kjer je beseda *nevidni* predstavljala nereprezentiranost, beseda *sveta* pa je hkrati vključevala globalno dimenzijo dela in migracij. IWW je tako želel postati struktura vseh prekernih delavcev, ki so izključeni iz socialnega dialoga ter drugih institucij nacionalne države blaginje. Ob tem se je njegova definicija prekernosti precej razlikovala od definicije, ki so jo povzeli veliki sindikati, delodajalci in politične strukture. IWW je namreč izhajal iz predpostavke, da prekernost ni več anomalija, ampak široko razširjen pogoj dela in bivanja čedalje večjega dela prebivalstva, kar je velik obrat v primerjavi s takrat uveljavljeno paradigmo, po kateri je prekernost zgolj statistično zanemarljiv odklon od domnevno prevladujoče norme regularne zaposlitve in institucij države blaginje, ki izhajajo iz nje.¹²⁸ IWW je v skladu s to definicijo prekernosti skušal razumeti, kakšne so oblike diskriminacije v novih sistemih izkoriščanja ter kakšne so nove subjektivitete dela in upora znotraj konteksta globalne artikulacije postfordizma, brez nostalgčnih zahtev po vrnitvi v nacionalno integrirani fordizem.

Na podlagi soraziskave, kolektivnih intervjujev in skupščin je IWW kmalu izdelal celovito analizo režima delovnih migracij v Sloveniji ter oblikoval skupna izhodišča in zahteve.¹²⁹ Prestop v aktivno organizacijo delavcev pa je nastopil

---

127 V nadaljevanju bomo za imenovanje tega gibanja uporabljali angleško kratico IWW, ki se je uveljavila v širšem družbenem prostoru. Hkrati pa so to ime povzeli tudi v bosanski veji lokalnega gibanja, ko so ustanovili IWW BiH.

128 Gledano skozi zgodovinsko in analitično prizmo lahko vidimo, da je država blaginje kot norma obstajala le nekaj desetletij po drugi svetovni vojni, pa še to zgolj v bogatih centrih fordistične akumulacije. Pri tem je odveč omeniti, da je bilo iz nje tudi takrat izključeno tako migrantsko kot gospodinjsko delo, kakor tudi vse druge oblike 'nevaloriziranega' dela.

129 Med njimi spremembo Zakona o zaposlovanju tujcev, ki naj vodi k preprečitvi izsiljevanja z različnimi statusi, varstvo pred vsiljevanjem manj plačanih ali neplačanih nadur ter zadržanih ur in preprečitev šikaniranja in izsiljevanja na delovnem mestu, spoštovanje kolektivnih pogodb, prepoved prelaganja stroškov proizvodnje in pridobivanja vizumov na delavce, zagotovitev možnosti pregleda pogodb, ki jih podpisujejo delavci, izboljšanje življenjskih razmer v delavskih domovih in takojšnje

marca 2010, ko se je skupina državljanov BiH, delavcev podjetja Prenova iz Kočevja, odločila za gladovno stavko, ker več mesecev niso prejeli plačila za opravljeno delo. Hkrati pa so bili kot državljani BiH zaradi ti. Sporazuma o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in BiH¹³⁰ še dodatno diskriminirani, saj je njegov 5. člen določal, da so delavci iz BiH upravičeni do nadomestila za brezposelnost le v primeru, če imajo osebno dovoljenje in stalno bivališče v RS, torej v najboljšem primeru šele po najmanj petih letih neprekinjenega dela in bivanja. V pogovorih s stavkajočimi se je izkazalo, da njihovi problemi, artikulacije in zahteve sovpadajo z raziskavami in izhodišči IWW, zato so skupaj zahtevali avdienco na ministrstvu za delo in jo po osmih dneh tudi dobili. Na pogajanjih¹³¹ so aktivisti IWW kot eno izmed možnih rešitev, ki bi se jo lahko uporabilo tudi za druge podobne primere, predlagali vzpostavitev posebnega državnega fonda, iz katerega se naj stavkajočim delavcem, ki so se v tej situaciji znašli ravno zaradi diskriminatorne zakonske ureditve, poplača dolgove delodajalcev, nato pa naj država terja delodajalce, saj ima v nasprotju z delavci vsaj minimalne možnosti izterjave. Po propadlih pogajanjih se je gibanje odločilo za zasedbo ministrstva in nadaljevanje gladovne stavke znotraj njega. Zaradi slabšanja zdravstvenega stanja stavkajočih, medijske pozornosti, policijske prisotnosti in posledičnega naraščajočega političnega pritiska zasedbe je ministrstvo naslednji dan ponudilo nov dogovor, ki je vseboval osebno delovno dovoljenje za vse stavkajoče in denarno pomoč, ki so jo distribuirale humanitarne organizacije. Čeprav se je država z obvodom 'humanitarne pomoči' izognila neposrednemu prevzemu odgovornosti za množično kršenje pravic migranških delavcev, pa je bila s tem kvazi socialnim transferjem delavcem prvič dodeljena nekakšna oblika socialne blaginje, ki jim po državljanskem statusu pravnoformalno ne pripada. Pozneje je pobudo IWW glede ustanovitve fonda za opeharjene delavce podprl predsednik republike, posledično pa je vlada v ta

---

prenehanje razširjene prakse neprikazovanja najemnin na plačnih listah, zagotovitev pravice do zasebnosti in združevanja v delavskih domovih, upoštevanje glasu, potreb in interesov samih delavcev (glej Beznec 2009).

¹³⁰ UL RS 37/2008.

¹³¹ Državno stran sta predstavljala vladni sekretar in namestnik ministra za delo, stran delavcev pa predstavniki gladovno stavkajočih in aktivisti IWW.

namen namenila približno 300.000 evrov, ki so se distribuirali na enak način kot stavgajočim delavcem Prenove.

Gladovna stavka je hkrati razkrila potrebo po izgradnji transnacionalne podporne mreže izgnanih delavcev, ki so se morali vrniti v BiH zaradi izgube zaposlitve ali zaradi neizplačevanja plač. Nenehna cirkulacija ljudi je vedno pomenila veliko težavo pri vzpostavljanju trajnih struktur migrantskih subjektivitet, zato je IWW skušal zgraditi organizacijo v BiH, ki bi ljudem pomagala boriti se za izgubljene pravice in dohodek ter za možnost vrnitve na evropski trg dela. V ta namen se je začelo sodelovanje z nekdanjimi delavci Prenove, ki niso gladovno stavkali, ampak so se vrnili v BiH brez vsega.¹³² Tako se je razvil IWW Bosna, znotraj katerega se je preko javnih sestankov sprejemalo dogovore za naslednje akcije, snovalo skupne zahteve¹³³ in strategije, hkrati pa so se zbirali dosjeji izgnanih delavcev, da so lahko aplicirali za sredstva iz državnega fonda v Sloveniji. Kmalu se je podporna mreža razširila v Sarajevo,¹³⁴ kjer se je julija 2010 organizirala prva demonstracija izven Slovenije, ki je nagovarjala diskriminatorski položaj migrantnih delavcev državljanov BiH. Demonstracija se je odvijala pred slovensko ambasado, katere predstavniki so sprejeli delegacijo IWW BiH, pred zgradbo Sveta ministrov, ki je efektivna vlada BiH ter pred visokim predstavništvom mednarodne skupnosti, ki tam dejansko izvaja suvereno oblast. Kot so v posebej za to priložnost spisani izjavi¹³⁵ zapisali IWW, so te lokacije izbrali zato, da kot 'globalni državljani' in 'Evropejci' od institucij EU, mednarodne skupnosti in od institucij nacionalnih oblasti zahtevajo,

---

132 Večina jih je bila iz regije Cazina, iz katere je že v času Jugoslavije prihajalo največ delavcev iz Bosne v Slovenijo. Je najbližje in iz določenih zgodovinskih razlogov tudi najbolj zanemarjena regija v BiH.

133 Med drugim spremembo zakonodaje zaposlovanja tujih delavcev, tako da takoj pridobijo osebno delovno dovoljenje in s tem takojšen dostop do vseh trgov dela in do vseh socialnih beneficij; razvezavo delovnega dovoljenja in dovoljenja za bivanje, saj ko delavec izgubi službo, avtomatsko izgubi tudi dovoljenje za bivanje, s čimer postane ilegalen in mora zapustiti državo ali pa je deportiran; država Slovenija naj skozi institucijo pomoči državam v razvoju financira vzpostavljanje samoorganiziranih delavskih organizacij migrantskih delavcev v BiH.

134 Tukaj je gibanju uspelo pridobiti lokalne partnerje iz Fakultete za politične znanosti in gibanja Dosta!

135 Dostopno prek njetwork.org/Izjava-oropanih-in-izgnanih.

da se soočijo z zgodbami skrajnega izkoriščanja in zlorab migrantskih delavcev. Naj institucije EU in mednarodne skupnosti priznajo, da je takšno stanje (...) neposredni proizvod evropskega mejnega in s tem viznega režima za državljane t.i. tretjih držav.

Iz Sarajeva se je mreža širila še v Republiko Srbsko, kjer je marca 2011 gibanje¹³⁶ svoje zahteve, ki jih je podalo že na slovenski ambasadi v Sarajevu, tokrat naslovalo na konzulat Republike Slovenije v Banja Luki. Kakor je zapisalo v svoji izjavi,¹³⁷ je bil namen te demonstracije

mobilizacija izigranih delavcev, ki so že bili pregnani iz Slovenije, senzibiliziranje lokalne javnosti in pritisk na odgovorne institucije (predvsem Republike Slovenije, pa tudi Bosne in Hercegovine), da delavcem povrnejo odvzete pravice in spremenijo zakonodajo tako, da bodo delavci enakopravni.

Pomembnost skupne mobilizacije delavcev iz Federacije in delavcev iz Republike Srpske pa se je izrazila tudi v tem, da ni naslavljala zgolj segmentacije in hierarhije trga dela v EU, temveč je pomenila tudi aktivno kritiko in preseganje notranje konstitucije daytonske BiH, ki je dejansko formalizirala nekakšno etnično razdelitev BiH, ki je živa in aktualna še danes.¹³⁸

Leto 2011 so že zaznamovale posledice globalne finančne krize, ki so se v Sloveniji odražale z drastičnim krčenjem investicij ter propadom gradbenega sektorja in največjih gradbenih podjetij, ki so večinoma zaposlovala migrantske delavce. Ti so bili tudi prvi na seznamu odpuščanj in večina jih je v stečajnih postopkih ostala brez izplačila večmesečnih dohodkov, saj so imeli prednost

---

136 Uradni organizatorji protesta so bili organizacija UNSA Geto in Oštra nula iz Banjaluke, ter Nevidni delavci sveta iz Slovenije in BiH.

137 Dostopno prek njetwork.org/Banja-Luka-Express.

138 Predsednik Republike Srbske, Milorad Dodik, je v intervjuju na televiziji Republike Srpske v oddaji *Pečat* 10. marca 2011 med drugim izjavil, da je demonstracija IWW v Republiki Srbski, med katero ljudje iz Cazina, Kladaše in Slovenije 'hodijo' po glavnem mestu, dejansko »proces rušenja in destabilizacije Republike Srbske po modelu Miloševićevega režima rušenja republiških vlad nekdanje Jugoslavije«. Med drugim se je spraševal, kako je mogoče, da ti ljudje »pridejo v Banja Luko in tam 'štrajkajo' zaradi problemov v Republiki Sloveniji«.

upniki. Tako se je boj v Sloveniji nadaljeval predvsem v samskih domovih, in sicer z najemniškimi stavkami,¹³⁹ kjer so delavci prenehali plačevati najemnine svojim nekdanjim delodajalcem. Po eni strani je ta oblika nepokorščine reševala osnovne stanovanjske stiske, saj si delavci brez dohodkov niso mogli privoščiti plačevanja najemnin. Hkrati pa jim je s to prakso uspelo povrniti tudi del neizplačanega dohodka, ki bi drugače ostal izgubljen v stečajnih postopkih. Še več, s tem so delavci obranili pravico možnosti bivanja v Sloveniji, saj bi jim izguba uradnega naslova odvzela pravico zadrževanja v državi, kakor tudi vse druge socialne in državljske pravice.

Hkrati je leto 2011 prineslo tudi prve normative rezultate gibanjske kritike birokratskega, državo-centričnega pristopa upravljanja delovnih migracij. Marca je tako prišlo do spremembe¹⁴⁰ starega sporazuma o Socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in BiH, s katero se je izplačilo denarnega nadomestila za brezposelnost omogočilo tudi zavarovancem iz BIH z dovoljenjem za začasno prebivanje. Prav tako je konec leta 2011 v veljavo stopil nov Zakon o zaposlovanju in delu tujcev,¹⁴¹ katerega bistvena novost je v tem, da delavci, državljani tretjih držav, lahko pridobijo osebno delovno dovoljenje z veljavnostjo treh let po 20 mesečni neprekinjeni zaposlitvi pri kateremkoli delodajalcu, s čimer se je nekoliko skrajšal čas za pridobitev dovoljenja in vsaj formalno izničila popolna odvisnost delavca od delodajalca.

Čeprav je šlo primarno za delavsko organizacijo, se je IWW prej kot klasična sindikalna hierarhična struktura oblikoval kot fluidna, transnacionalna mreža,

---

139 V Ljubljani in Velenju z nekdanjimi delavci Vegrada in v Sežani z nekdanjimi delavci kooperanta, ki je delal za podjetje Gratim. Najemniška stavka nekdanjih delavcev Vegrada v samskem domu na Vidi Pregarčevi v Ljubljani je aktivna še dandanes.

140 UL RS 23/2011

141 UL RS 26/2011.

posvečena širšemu družbenemu aktivizmu izključenih. Šlo je za nekakšen sindikalizem ljudi, ki nimajo polnega državljskega ali delovnega statusa, a kljub temu izvajajo državljske prakse in zahtevajo državljske pravice, neodvisno od statusa na trgu dela ali formalnih zamejitev nacionalne države. Zato je namesto klasičnih delavskih vprašanj okrog mezde odpiral širše socialne teme, kot so življenjski pogoji delavcev, dostop do državljskih statusov, izobrazbe, zdravstva, mobilnosti ter drugih socialnih in kulturnih pravic.¹⁴² Posledično je razvijal tudi metode alternativnega sindikalnega boja, ki so temeljile na samoorganizaciji, direktni akciji, samoizobraževanju ter gradnji alternativne, skupne blaginje. IWW se je tako konstituiral kot nekakšen hibrid med državljskim in razrednim bojem, ki ni podvržen diskurzu človekovih pravic, ki ga spremlja humanitarnost, viktimizacija, reprezentacija in vsiljena asimilacija oziroma integracija deprivilegiranih skupin v obstoječi diskriminatoren režim. Namesto tega je izhajal iz dvojnega pomena produkcije subjektivitete, ki je hkrati dominacija in upor, ki hkrati proizvaja in je proizvedena. IWW se je torej prej kot formalna institucija razvijal kot družbena praksa, ki skozi samoorganizacijo potreb in solidarnosti gradi skupni prostor onkraj dihotomij med protagonisti in objekti boja, med državljani in nedržavljeni, delavci in nezaposlenimi, raziskovalci in raziskovanimi. Kot meni Kurnik (2009, 57), se zato delavsko gibanje, kakršno je IWW, od klasičnih sindikalnih struktur razlikuje v tem,

---

¹⁴² Ena izmed tovrstnih praks, katere namen je bilo preseganje redukcije migrantov na subjektiviteto delavcev in ki je skozi medsebojno izmenjavo vednosti pospešila proces njihove samoorganizacije in opolnomočenja, je bila radijska oddaja gibanja IWW z naslovom *Viza za budućnost*. Geslo kontaktne oddaje, ki je potekala v živo in ki so jo ustvarjali sami delavci, je bilo *Od radnika do radnika, za bolji život*. Prva oddaja je bila v etru marca 2008, do marca 2012 pa se jih je nabralo kar 68. V njej se uporabljalo vse jezike nekdanje Jugoslavije. Oddaje so dostopne preko spletnega arhiva Radia Študent.

da njegove politike ne narekuje normativni subjekt dela, kot v primeru tradicionalnih delavskih organizacij, ampak subjektiviteta delavcev. Oblika reformizma sindikatov se zato definira glede na cilj zapiranja delavčeve eksistence v normo dela in s tem v odnos delo-kapital. Cilj revolucionarnega reformizma gibanj pa je nasproten, je proces osvobajanja od dela in od razmerja delo-kapital ter sprostitev nepredvidljivega postajanja novih oblik življenja in družbenosti, ki so proizvod in tvorec skupnega.

Gibanje nevidnih delavcev in delavk sveta radikalno pretresa hegemonsko pojmovanje o Evropi kot 'trdnjavi', za katerega se je zdelo, da je ustrezen za evropsko azilno politiko, saj objektivna analiza evropskih migracijskih politik razkriva, da delovne migracije niso zgolj tolerirane, ampak se jih spodbuja, promovira in celo rekrutira. V tem smislu migracije postajajo 'paradigmatske', saj je »mobilnost postala ključna sila kapitalistične valorizacije oziroma produkcije kapitala«. (Kurnik 2009, 59) Vendar je gibanje migracij kljub naporom njihovega usmerjanja in izkoriščanja neustavljivo in tranzitno, tako v smislu fizičnega gibanja kot v smislu prehajanja med statusi. Mobilnost, ki je hkrati sredstvo osvobajanja in objekt gospostva, je 'obuzdena' v »lateralnih prostorih proizvodnje in v prekernih oblikah dela in življenja, obenem pa nenehno pljuska čez bregove kanalov izkoriščanja in kontrole, s čimer proizvaja naplavine drugačne družbe«. (Kurnik 2009, 59) Zato je ključno migracije in mobilnost opazovati, analizirati in organizirati v vseh njunih aspektih in na vseh ravneh. Osvoboditev avtonomije gibanja, krepitev njene nepodredljivosti in produktivnosti, bo možna le s spodkopavanjem jezov celotnega migracijskega stroja v Evropi.

5.3. Alterdržavljanstvo

Transformacije suverenosti, politične skupnosti in meja ter genealogija mejnih bojev, ki smo jih opisovali, nakazujejo nezmožnost poimenovanja novega

globalnega in kontinentalnega konstituiranja z modernimi koncepti teritorija, nacije in nacionalnega državljanstva. Nastajajoče oblike pravnega in političnega kozmopolitizma, kontinentalnih integracij, večravskega vladovanja, nadnacionalnih ali postnacionalnih oblik državljanstva, fleksibilnost in nematerialnost meja ter vse bolj transnacionalni in fluidni značaj političnih skupnosti, zahtevajo konceptualni in materialni premik od moderne konstitucije državljanstva. Ta namreč sloni na dvojni omejitvi. Najprej na delitvi na pasivne in aktivne državljane, torej na subjekte pravic ter na subjekte, ki participirajo pri njihovem oblikovanju in načinih distribucije, nato pa še na podlagi izključevanja nedržavljanov. Tako ima moderno državljanstvo zmeraj dvojni pomen. Po eni strani je vzvod uživanja pravic, po drugi strani pa instrument izključevanja iz polja pravic.

Ko Hardt in Negri razmišljata o moderni, poudarjata, da je ne moremo razumeti kot izključno razsvetljenski projekt ali triumf razuma, niti kot izključno projekt dominacije, kolonializma in rasizma. Prav tako opozarjata, da osvobodilni upori, ki so se odvijali v moderni, niso nasprotovali njeni ideologiji univerzalne enakosti in svobode. Še več, šele z nenehnim izzivanjem in preseganjem odnosa oblasti moderne so omogočili njeno postopno, a kljub temu diferencirano materializacijo. 'Osvobodilne' antimoderne so »izzivale in sprevračale hierarhije s potrjevanjem upora in širjenjem svobode podrejenih«, pri čemer pa je ključno prepoznati, »kako ta upor in svoboda vedno presegata odnos dominacije in ju torej ni mogoče ponovno vključiti v nobeno dialektiko z moderno oblastjo«. (Hardt in Negri 2010, 100) V tem so se občutno razlikovale od različnih oblik 'reakcionarne' antimoderne, kakršne so nacizem ali fašizem, ki so skušale dialektiki odnosa moderne oblasti ubežati na način, da osvobodijo suverena od podrejenih z dodelitvijo absolutne oblasti in vladanja nad stanjem izjeme.

Če potegnemo vzporednice med obema konceptoma, lahko trdimo, da državljanstvo, tako kot moderna, ni unitarno in statično, ampak je zmeraj spreminjajoči se odnos, je hkrati »dominacija in upor, suverenost in boji za osvoboditev«. (Hardt in Negri 2010, 71) Tako kot hierarhije v moderni niso

njena anomalija, ampak so ji inherentne, tako hierarhije državljanstva ne nakazujejo, da je državljanstvo nepopolno ali nedokončano, ampak kažejo na intimno povezanost med državljanstvom in izključitvijo. Tako kot sta moderna in antimoderna dejansko konstitutivni ena za drugo in neločljivi, tako nedržavljeni niso zunanost modernega državljanstva, ampak so temelj njegove konstitucije. Ključni izziv sodobnih mejnih bojev, ki si prizadevajo za ekspanzijo in poglobitev državljanskih pravic, je torej razvijanje in udejanjanje državljanskih praks, ki presegajo dialektični odnos dveh skrajnih alternativ: golega nasprotovanja obstoječim izključujočim odnosom oblasti ali gole integracije vanje ter s tem njihove legitimacije in konsolidacije.

Kakor smo omenili, so takšen premik v novejši zgodovini že naredila gibanja za pravičnejšo globalizacijo, ki so vzniknila na prelomu novega tisočletja in ki so zavrnila vsiljeno identifikacijo anti-globalizacije in tako teoretsko kot praktično prevzela perspektivo alter-globalizacije. Torej niso nasprotovala globalnim političnim, ekonomskim, kulturnim in družbenim ureditvam in institucijam, temveč so stremela k njihovi alternativni, pravičnejši in inkluzivnejši konstituciji. Hkrati pa je alterglobalizem močno zaznamoval prelom s politično tradicijo, katere smoter je vzpostavitev nove hegemonije ali nove suverenosti. Transformacije družbe ni razumel kot enkratni dogodek, ki bo od zgoraj vsilil novo konstitucijo, ampak kot nenehen in nikoli končan proces konstituirajoče moči in ekspanzije. Če tovrstno paradigmo prenesemo na polje državljanstva, se ta izkazuje kot premik od pozicije antidržavljanstva, torej dialektičnega nasprotovanja instituciji inherentno izključujočega državljanstva, k poziciji kreacije njegove alternativne konstitucije, ki je vključujoča, ekspanzivna in v nenehnem postajanju. K poziciji državljanstva, ki ni fiksno in konstituirano enkrat za vselej, ampak je prej konstituirajoča državljanska praksa, ki jo na tem mestu

imenujemo alterdržavljanstvo. Kakor so pokazali različni mejni boji, ki smo jih opisovali, je za alterdržavljanstvo ključen premik od integracije k avtonomiji, od

paradigme človekovih pravic k udejanjanju državljanstva kot prakse ter od emancipacije identitet k osvobajanju singularitet znotraj časovnega in prostorskega paralelizma različnih družbenih bojev.

Boji beguncev, izbrisanih, prosilcev za azil, migrantskih in prekernih delavcev v Sloveniji so dokazali, da je tudi v pogojih skoraj absolutne izključenosti iz polja državljskih pravic upor in s tem konstrukcija nove subjektivitete in novih institucij mogoč. Protagonizem mejnih bojev je vedno presegal pozicije antidržavljanstva, ki bazira na dihotomiji državljan-nedržavljan in enosmerni integraciji 'tujega' v 'nacionalno' ali 'anomalničnega' v 'normo'. Avtonomne in solidarnostne prakse protagonistk in protagonistov teh bojev so vedno znova širile polje svobode skozi izzivanje ter preseganje politik omejevanja mobilnosti in pravic ter ti. liberalne paradigme 'tolerance' in 'integracije'. Poglavitna podmena te paradigme je prepričanje, da se njena učinkovitost meri glede na uspešnost enostranske prilagoditve objekta teh politik prevladujočim družbenim, pravnim in političnim normam, saj se navezujejo na »idejo nacije kot idealizirane in izolirane skupine avtohtonih prebivalcev, ki da so tvorci homogene kulture (*Kulturnation*)«. (Benhabib 2002, 38) Kot meni Zdravković (2009, 290), se v tej paradigmi integracija lahko dejansko aktualizira le kot sprejetje 'dobrega drugega', ki je v bistvu »tak kot mi. Če potemtakem ni drugi. Ideologija 'spoštovanja razlik' in 'etike človekovih pravic' dejansko definira neko določeno identiteto, v kateri je drugi lahko drugi in drugačen le, če je 'ustrezno drugačen', če je 'integriran', če torej ravno hoče izbrisati svoje razlike. Tako v tem primeru ne gre za priznanje Drugega, temveč za priznanje Istega«.

Integracijska perspektiva pa za različne mejne boje tako v Sloveniji kot drugod v Evropi ni problematična zgolj zaradi svoje enosmernosti in nenehnega restavriranja ter utrjevanja obstoječih normativnih, kulturnih in političnih identitet. Njena omejitev se kaže predvsem v tem, da »blokira tiste migracije

zadevajoče diskurze in prakse, ki problematizirajo obstoj meja in s tem obstoj meja politike in državljanstva«. (Kurnik 2007, 126) Zato je že samo izvajanje državljanskih praks oziroma praks alterdržavljanstva tistih, ki so po formalni definiciji izključeni iz državljanstva, vedno znova krhalo in redefiniralo inherentne zamejitve države-nacije in nacionalnega državljanstva. Tako alterdržavljanstvo najprej konstituira premik od smeri integracije, ki je diktirana in upravljana od zgoraj, s strani suverene oblasti, k poziciji, ki izhaja iz subjektivitet. Namesto vprašanj o načinih normativnega oblastnega diferenciranja in selekcioniranja izpostavljala vprašanje, »katere probleme lahko razrešijo migranti in migrantke; kako to že počnejo in kakšni so potenciali takšnega delovanja za prihodnost«. (Pajnik 2006, 38) V perspektivi alterdržavljanstva izključeni iz državljanstva ne pomeni več problema, ki ga je treba 'rešiti', odstraniti, integrirati, udomačiti, nacionalizirati ali normalizirati tako, da bo ustrezal predpisanim standardom, potrebnih za vključitev v državljansko telo. Nasprotno, premik od paradigme integracije k poziciji alterdržavljanstva tako pomeni vztrajati na stališču 'avtonomije' migracij, ki jo »lahko razumemo kot prakso upora migrantov, ki zavračajo ali spreminjajo družbene odnose, ki lomijo konvencije, bežijo, se odpravijo, zapustijo, prirejajo, komunicirajo, prenašajo in mogoče celo resnično sodelujejo v oblikah kolektivnega upora«. (Bojadžijev 2009, 136)

Alterdržavljanstvo mejnih bojev se nadalje konstituira tudi kot preseganje moderne dihotomije med človekovimi in državljanskimi pravicami. Kakor se je izkazalo na primeru izbrisanih, pa tudi ti. nedokumentiranih migrantov, priprtih v centrih za tujce ali obsojenih na permanentno ilegalnost, so človekove pravice brez državljanskih pravic povsem votle in neredko ne zagotavljajo niti pravice do 'golega življenja'. Zato so nas mejni boji vedno znova opominjali na dejstvo, da se resnične človekove pravice lahko konstituira zgolj kot izenačitev pravic človeka in državljana, kot 'politične pravice' oziroma »kot neomejene pravice vseh ljudi do državljanstva«. (Zdravković 2009, 289) Zato so mejni boji človekove pravice razumeli in udejanjali kot zmeraj 'konfliktni' koncept in skozi

uporniške prakse ter politike disenza vedno znova izumljali nove pravice in institucije. Avtonomno udejanjenje državljskih pravic torej zmeraj predpostavlja »akt kritičnega preizpraševanja socialnega reda, tudi takrat (oziroma ravno takrat), ko je to demokratični in pravni red, ki zagotavlja svobodo in enakost. Ta akt je kakopak vedno uporniški, saj nasprotuje stabilnosti demokratične konstitucije, a jo tako obenem tudi ustanavlja«. (Zdravković 2009, 289) Alterdržavljanstvo je torej izvajanje *droit de cité*, je simultana zahteva in izvajanje *pravice do imeti pravice*, onstran formalnih zamejitev nacionalnega državljanstva, »pa naj gre za status ali za zapovedane načine participacije pri skupnih zadevah«. (Kurnik 2007, 130)

In končno, alterdržavljanstvo se udejanja skozi produkcijo subjektivitete onstran poenotenj in konsenza. V tej perspektivi identitete nedržavljanov, kakor tudi državljanov, »niso fiksne oziroma postavljene (pripisane) enkrat za vselej, ampak so premakljive in omogočajo alternative s komunikativnimi akcijami in javnim delovanjem«. (Pajnik 2006, 39) Mejni boji beguncev, izbranih in migrantov so se vedno najprej konstituirali z vzpostavitvijo nove osvobodilne subjektivitete, čemur je sledila identifikacija mehanizmov, ki jih je potiskala iz glavnih tokov družbenega življenja, držala v nevidnosti ali brisala iz politične skupnosti. Vendar se niso ustavili zgolj pri razkrivanju dominacije, ampak so stremeli k preseganju pripisanih identitet izbrisanega, nelegalnega, nevidnega, prekernega. Zato so morali nenehno ustvarjati nove prakse, skupnosti in zahteve onkraj negativnega določevalca krivičnosti ali podrejenosti, saj tovrstno vztrajanje lahko sledi zgolj politiki emancipacije, ki si »prizadeva za svobodo identitete, svobodo, da si *to, kar si v resnici*«. (Hardt in Negri 2010, 301) Končni horizont tovrstne afirmacije identitet je nekakšna oblika multikulturalizma oziroma moralni apel medsebojne tolerance in spoštovanja različnosti znotraj hegemonkega konteksta, kjer se politika oziroma konstituiranje družbenih institucij nadomesti z emocionalnimi kategorijami. V nasprotju s politiko emancipacije pa politika alterdržavljanstva stremi »k svobodi samodoločbe in samotransformacije, k svobodi, da določiš, kaj lahko postaneš«. (Hardt in Negri

2010, 301) Stremi k politiki postajanja, ki je zmeraj onkraj obstoječega oziroma med obstoječim in novim.

Zato je za opis alterdržavljanstva in s tem protagonizma mejnih bojev namesto koncepta identitete primernejši koncept singularitete, ki jo po mnenju Hardta in Negrija zaznamuje trojna mnogoterost. Najprej je singulariteta zunanje mnogotera, saj ne more obstajati sama zase in jo v temelju oblikuje in konstituira odnos z drugimi singularitetami. Notranja mnogoterost singularitete se kaže v njenih neštetihi notranjih delitvah, ki pa »ne spodkopavajo njene definicije, temveč jo pravzaprav konstituira«. (Hardt in Negri 2010, 307) In zadnje, mnogoterost ima tudi temporalno dimenzijo, saj se singulariteta zaradi prvih dveh lastnosti dejansko zmeraj transformira. Tovrstna konceptualizacija nosilcev projekta osvoboditve šele omogoča premik od dialektične pozicije nasprotovanja k avtonomni poziciji alternative. Ta konceptualna ločitev »se potemtakem ujema z navedeno razliko med dvema pojmovanjema osvoboditve: identitete se lahko emancipirajo, a le singularitete se lahko osvobodijo«. (Hardt in Negri 2010, 307) Koncept singularitete tako prepreči, da bi se subjekt boja reducirjal na partikularnost, ki stremi k integraciji v obči red, saj singulariteta v nasprotju z identiteto »išče odnos s skupnim in ne z občim. Za odnos med singularnim in skupnim pa je značilno, da je v nasprotju z razmerjem med partikularnim in občim vedno dinamičen in zato redefinira pojem univerzalnega – v tem odnosu smo priča nenehnemu gibanju med singularnim, ki se univerzalizira, in med skupnim, ki se singularizira«. (Kurnik 2007, 129–130)

Pomemben premik, ki ga omogoča relacijsko razumevanje narave singularitete, je ti. 'paralelizem' bojev. Mejni boji so dokazali, da noben projekt osvobajanja ne more bit uspešen zgolj v eni sami domeni, pa naj bo razredni, državljanski, manjšinski, rasni ali osredinjen na spol, saj se v vsaki skupnosti v uporabi notranja

mnogoterost singularitet odraža v mnogoterosti mehanizmov dominacije. Prav tako ne more uspeti boj, ki sloni na nekem časovnem zaporedju osvobajanja, kot pričajo številni revolucionarni projekti zgodovine. Konstitucija, ki bo najprej osvobodila delavce, šele nato ženske in manjšine ter za njimi mogoče celo nedržavljanke, je nujno obsojena na propad. Pozicija alterdržavljanstva je torej projekt, kjer mnogoterost, prelivanje in paralelizem bojev omogoči skupni projekt osvobajanja radikalno različnih singularitet. V tej perspektivi *modus operandi* ni poenotenje ali homogenost, temveč delitev, polinacija in 'množitve', »ki jih sestavljajo trajajoča srečanja v skupnem«. (Hardt in Negri 2010, 317) Zgolj na ta način demokracija in demokratično sprejemanje odločitev nista zgolj končni cilj, ampak ravno nasprotno, sta način sobivanja in soustvarjanja skozi procese vzajemnega učenja in opolnomočenja.

Če se je državljanstvo vedno oblikovalo z določitvijo svoje zunanosti in se potemtakem vzpostavlja kot odnos oblasti, ki je rezultat nenehne konstitucije in rekonstitucije na podlagi bojev za njegovo širitev in poglobitev, je politična pozicija antidržavljanstva pristajanje na dihotomijo državljan-nedržavljan, je pristajanje na proces postopne integracije 'primernih' nedržavljanov v obstoječe državljansko telo ter s tem legitimacija ekskluzivnosti državljanstva in njegove inherentne dihotomije. Alterdržavljanstvo pa je praksa, ki zavrača tako pozicijo biti zunanji obstoječemu državljanstvu, torej biti goli objekt suverenosti in oblasti, kot pozicijo legitimacije obstoječega državljanstva, torej biti subjekt suverenosti. Alterdržavljanstvo uhaja iz dialektike z oblastjo, je onkraj prevajanja in posredovanja družbenega konflikta v nenehno restavriranje oblasti. Alterdržavljanstvo torej ni homologno ali v opoziciji z državljanstvom, ampak je premik od integracije ali nasprotovanja k avtonomiji in konstrukciji alternativ. Je projekt osvobajanja singularitet skozi transformacijo obstoječih političnih, pravnih in družbenih okvirjev ter nenehno proizvajanje novih družbenih praks in institucij na vseh ravneh dinamičnega prostora borderlanda.

Zaključek

Na našem potovanju skozi evolucijo državljanstva v Evropi smo videli, da so mejni boji temelj razvoja in ekspanzije demokratičnosti institucij. Izključeni iz državljanstva so vedno bili in so še vedno ključni akter njegove redefinicije in ekspanzije. Z drugimi besedami, za konstitucijo in razumevanje državljanstva so pomembnejše njegove meje in robovi, kot pa njegov center. Prav tako smo videli, da se mejni boji vzpostavljajo kot pomemben del gradnje in prilastitve skupnega v obdobju po razgradnji povojne države blaginje. Ob tem pospešujejo razvoj postnacionalnega dojetanja in udejanjanja državljanstva, ki je onkraj tradicionalnih pojmovanj kozmopolitizma, ki reproducira model moderne suverenosti, bodisi z vzpostavitvijo globalne države, bodisi z utrjevanjem primata nacionalnih držav kot temeljem konstitucije globalnega reda. Primarna distinkcija nove oblike postnacionalnega državljanstva, ki je v sodobnih teoretskih elaboracijah pridobil številne oznake in imena, od kozmopolitskega do transnacionalnega in od denacionaliziranega do globalnega, je v tem, da ne pomeni nove suverenosti, ampak ga določa notranja transformacija, ki je posledica prepletanja normativnih in političnih transnacionalnih ureditev ter družbenih in političnih praks različnih bojev za njihovo ekspanzijo in poglobitev.

Za različne oblike postnacionalnega državljanstva, ki smo jih opisali, je torej značilno, da ne pomenijo nove fiksne institucije, temveč kontinuiran proces, ki se odvija na vseh ravneh, od lokalne in nacionalne do kontinentalne in globalne. Postnacionalno državljanstvo torej zaznamuje premik od formalne konstitucije k neformalnemu konstituiranju, k perspektivi 'prezence' oziroma političnega postajanja tistih, ki so brez tradicionalne ekonomske ter politične moči in ki izvajajo nove možnosti politike in družbenosti. Te se odvijajo in manifestirajo predvsem v sodobnih mestih, ki kot prostorska utelešenja kontradikcij globalizacije ter kot vozlišča transnacionalnih mrež in subjektivitet postajajo temeljna prizorišča novih načinov participacije in vzpostavljanja novih institucij. Ob tem imajo pomembno vlogo mnogoteri avtonomni prostori, ki kot konstitucija novega skupnega skozi reapropriacijo in samoorganizacijo onkraj zasebnega in

javnega pomenijo instrument udejanjanja pravice do mesta ter kraj mreženja in hibridizacije različnih upornih subjektivitet.

Sodobno evropsko družbeno in politično konstitucijo zaznamuje vzpostavljanje postnacionalne suverenosti ter nova mejna geografija oziroma odprta teritorialnost vseprisotnih in fleksibilnih meja, ki niso več fizične linije, ampak statutarne določitve. Prav tako Evropsko unijo določa dvojnost migracijske politike. Po eni strani spodbuja in celo mobilizira delovne migracije iz tretjih držav, vendar migrantskim delavcem in delavkam ne dodeljuje vseh ali večine pripadajočih državljanskih pravic. Po drugi strani pa izvaja vojno proti ti. nelegalnim migracijam, ki se udejanja z ukinjanjem pravice do azila ter s politikami zaprtih meja, katere posledica je množična produkcija smrti in ilegalnosti. Podatki Mednarodne organizacije za migracije kažejo, da je bilo med leti 2000 in 2014 v Sredozemlju pri poskusu priplutja na obale Evrope zabeleženih najmanj 22.000 žrtev, samo lani več kot 3000. Hkrati je v državah Evropske unije skoraj 300 različnih centrov za tujce, povsem karceralnih institucij, v katerih je zaprtih približno 600.000 ljudi, med njimi seveda tudi mladoletne osebe. Če k temu dodamo še centre v ti. tamponskih državah izven EU, vključno s Turčijo, Ukrajino in Libijo, njihovo število preseže 400. V teh novodobnih taboriščih lahko ljudi zadržujejo tudi do enega leta, edini način izhoda iz centrov pa je deportacija ali pa izpustitev brez vseh pravic in brez vsakršne možnosti regulacije.

Restriktivno migracijsko politiko in njene skrajno pogubne posledice skušajo legitimirati različni oblastni in medijski diskurzi, ki se večinoma osredinjajo na utrjevanje perspektive, po kateri so migracije varnostni problem, ekonomsko breme ter potencialni vir socialnih in kulturnih konfliktov. Pri tem pa prikrivajo institucionalni kontekst, ki določa gibanje migracij, torej nasilno paradigmo hierarhičnega vključevanja in izključevanja. Namerno zanemarjajo dejstvo, da je ravno zapiranje meja tisto, ki kriminalizira, ustvarja smrtonosne podtalne poti, spodbuja trgovino z belim blagom ter povzroča množična zlorabljanja in smrti. In če ljudem vseeno uspe priti v Evropo, se le redkim uspe izogniti priporu,

deportaciji ali trajni ilegalnosti. Torej, ravno obstoječa migracijska politika proizvaja množično fizično koncentracijo brezpravnega prebivalstva in s tem nujno proizvaja socialne in politične konflikte. Tako lahko trdimo, da se Evropa resnično vse bolj sooča s krizo, ki pa ni 'begunska', ampak kriza vse bolj nevzdržne restriktivne migracijske politike.

Ta kriza se danes najočitneje izraža na zunanjih mejah EU, kjer smo priča zgodovinskim migracijskim premikom, tako v kvalitativnem kot kvantitativnem smislu. Te migracije tvorijo kompleksno realnost, ki jih poganjajo različni motivi. Med prisilne vzroke lahko uvrstimo vojne, konflikte in spopade, ki z večjo ali manjšo intenzivnostjo divjajo vzdolž celotne zunanje kopenske in morske meje EU. Prav tako ne gre zanemariti klimatskih sprememb in okoljskih katastrof ali učinkov ekonomskega neokolonializma ter socialnega opustošenja. Vendar odločitve za migracijo poganjajo tudi pozitivni motivi. Pogojuje jih temeljna človeška želja in potreba po odkrivanju sveta ter širjenju lastnega polja priložnosti in svobode. Pri tem je ključnega pomena, da med temi motivi ni mogoče vzpostaviti fiksne hierarhije. Z drugimi besedami, vsak motiv za gibanje, pa naj bo prisilen ali osvobodilen, je enako legitim. In zato se migracij nikoli ne bo dalo omejiti z restriktivnimi ukrepi. Namesto brezupnih poskusov zaviranja in kriminalizacije migracij bi morala Evropa z vzpostavitvijo legalnih migracijskih kanalov in s priznanjem osnovnih državljanskih statusov vzpostaviti možnost, da migranti in migrantke dobijo enake pravice in odgovornosti. Le tako bo lahko tudi prepoznala in sprejela neizčrpen potencial njihovega družbenega in s tem tudi ekonomskega bogastva.

Vendar lahko begunce in migrante v Sredozemlju in na Balkanu, ki z lastno fizično prisotnostjo in s praksami upora zahtevajo odpiranje meja, že razumemo kot svojevrstnega nosilca sprememb migracijske politike in s tem kot še en primer alterdržavljanstva. Mejni boji beguncev in migrantov so v drugi polovici leta 2015

dejansko pripeljali do popolne relativizacije oziroma celo izničenja koncepta zunanje meje EU, Dublinske konvencije, obvezne registracije in zadrževanja nelegalnih migrantov in prosilcev za azil, koncepta in institucije tretje varne države ter sporazumov o vračanju, zakonodajnih omejitev svobode gibanja in zadrževanja na javnih mestih, poskusov impozicije kvotnih sistemov od zgoraj in poskusov ponovne uvedbe notranjih meja. Migranti in begunci so prvič v zgodovini skozi različne državljske prakse dosegli možnost odkritega nelegalnega prečkanja meja in avtonomne izbire končne destinacije. Gre za do sedaj nezamisljiv premik od pozicije ilegalnosti in nevidnosti k poziciji protagonizma in osvobajanja skozi odkrito in množično izzivanje omejevanja svobode gibanja in pravice do bivanja. Danes se na mejah proizvaja nova subjektiviteta migranta in begunca, ki je v nenehnem postajanju in ki uradne oblasti sili k prilagajanju in spremembi migracijskih institucij, ureditev in praks. Gre za apropiacijo prostora, meja in pravic onkraj formalnih pravnih in političnih ovir. Begunci ustvarjajo pravico do gibanja in bivanja skozi dejansko bivanje in gibanje. Torej, ne zahtevajo pravic, ampak jih že izvajajo in s tem *de facto* – in upamo lahko, da v bližnji prihodnosti tudi *de iure* – udeležujejo spremembo evropske migracijske politike in s tem evropskega državljanstva.

6. LITERATURA

Andreau, Jean. 1993. The Freedman. V *The Romans*, ur. Andrea Giardina, 175–198. Chicago: University of Chicago Press.

Bajt, Veronika. 2010. Več kot zgolj administrativno ustvarjeni 'tujci': Izbrisani in odmev nacionalistične konstrukcije drugega v simbolni ideji o 'nas'. V Kogovšek in Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Balch, Alex in Andrew Geddes. 2011. The EU Migration and Asylum Regime. V *Migration and the New Technological Borders of Europe*, ur. Huub Dijstelbloem in Albert Meijer, 22–39. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Balibar, Étienne. 1994. *Masses, Classes, Ideas*. London: Routledge.

--- 2002. World Borders, Political Borders. *PMLA* 117: 71–78.

--- 2004a. *We, The People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press.

--- 2004b. *Europe as Borderland*. The Alexander von Humboldt Lecture in Human Geography, University of Nijmegen, 10th November. Dostopno prek: <http://gpm.ruhosting.nl/avh/Europe%20as%20Borderland.pdf> (4. maj 2015).

--- 2007. *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.

Balsdon, John Percy Vyvian Dacre. 1979. *Romans and Aliens*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Beck, Ulrich. 2002. The cosmopolitan society and its enemies. *Theory, Culture and Society* 19(1–2): 17–44.

Beck, Ulrich in Edgar Grande. 2004. *Das kosmopolitische Europa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Bellamy, Richard in Dario Castiglione. 1996. The communitarian ghost in the cosmopolitan machine: constitutionalism, democracy and the reconfiguration of politics in the New Europe. V *Constitutionalism, Democracy and Sovereignty: American and European Perspectives*, ur. Richard Bellamy, 111–129. Avebury: Aldershot and Brookfiels.

--- 1998. The Normative Challenge of a European Polity: Cosmopolitan and Communitarian Models Compared, Criticised and Combined. V *Democracy and the European Union*, ur. Andreas Follesdal in Peter Koslowski, 254–284. Berlin: Springer-Verlag.

--- 2008. Beyond Community and Rights: European Citizenship and the Virtues of Participation. V *Constituting Communities: political solutions to cultural conflict*, ur. Per Mauritsen in Knud Erik Jørgensen, 162–186. London: Palgrave Macmillan.

Benhabib, Seyla. 2002. In search of Europe's Borders: The Politics of Migration in the European Union. *Dissent* jesen: 33–39.

Berardi Bifo, Franco. 2004. Za manjšinsko Evropo. *Časopis za kritiko znanosti* XXXII(217/218): 40–46.

Bez nec, Barbara (ur.). 2007a. Zgodba nekega izbrisa. *Časopis za kritiko znanosti* XXXV(228).

--- 2007b. Nemogoče je mogoče. Intervju z Aleksandrom Todorovičem, pobudnikom gibanja izbrisanih in ustanoviteljem društva DIPS (Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije) ter CIIA (Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov). *Časopis za kritiko znanosti* XXXV(228): 34–45.

--- 2009. Migracije in lateralni prostori državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(238): 13–28.

Bigo, Didier in Elspeth Guild. 2003. Le Visa Schengen: expression d'une stratégie de police à distance. *Cultures & Conflicts. Le mise à l'écart des étrangers: la logique du Visa Schengen* 49: 19–33.

Bodin, Jean. 1992. *On Sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bojadžijev, Manuela. 2009. Boji migracij in gibanje za globalno pravičnost. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(238): 133–137.

Bordes, Jacqueline. 1982. *Politeia dans la pensée grecque jusqu'à Aristote*. Paris: Les Belles Lettres.

Bosniak, Linda. 2006. *The Citizen and the Alien: Dilemmas of Contemporary Membership*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Boswell, Christina in Andrew Geddes (ur.). 2011. *Migration and Mobility in the European Union. The European Union Series*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Brinar, Irena. 1999. »Vzponi in padci« integracijskih procesov v Evropski uniji. *Časopis za kritiko znanosti* XXVII(197): 83–104.

Broeders, Dennis. 2011. A European 'Border' Surveillance System under Construction. V *Migration and the New Technological Borders of Europe*, ur. Huub Dijstelbloem in Albert Meijer, 40–67. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Brunot, Ferdinand. ND. *Histoire de la langue française. Zvezek IX. La Révolution*. Paris: Libraire Armand Colin.

Bučar, Bojko. 2004. Demokratičnost v Uniji. V *Globalizacija in vloga malih držav: Slovenija v procesih globalizacije*, ur. Milan Brglez in Drago Zajc, 127–136. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Bulmer, J. Simon. 1998. New Institutionalism and the governance of the single European market. *Journal of European Public Policy* 5(3): 365–386.

Canning, Joseph P. 1987. *The Political Theory of Baldus de Ubaldis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Carling, Jørgen. 2007. Unauthorized Migration from Africa to Spain. *International Migration* 35(4): 3–37.

Cartledge, Paul. 1993. *The Greeks: A Portrait of Self and Others*. Oxford: Oxford University Press.

Castells, Manuel. 1977. *The Urban Question: A Marxist Approach*. London: Edward Arnold.

--- 2000a. *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.

--- 2000b. Materials for an exploratory theory of the network society. *British Journal of Sociology* 51(1): 5–24.

--- 2000c. *End of Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.

Chen, Kuan-Hsing. 2010. *Asia as Method: Towards Deimperialization*. Durham, NC: Duke University Press.

Chevalier. Louis. 1973. *Labouring Classes and Dangerous Classes in Paris During the First Half of the Nineteenth Century*. London: Routledge.

Cicero. 1999. *De Republica, De Legibus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clarke, Paul. 1996. *Deep Citizenship*. London: Pluto Press.

Cobban, Alan B. 1975. *The Medieval Universities: Their Development and Organization*. London: Methuen.

Corbin, Alain. 1986. *The Foul and the Fragrant: Odor and the French Social Imagination*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Cox, Robert. 1997. Democracy in Hard Times: Economic Globalisation and the Limits to Liberal Democracy'. V *The Transformation of Democracy*, ur. Andrew McGrew, strani. Cambridge: Polity Press.

Cuttita, Paolo. 2006. Points and lines: a topography of borders in the global space. *Ephemera* 6(1): 27–39. Dostopno prek: www.ephemera.org (13. julij 2012).

Daly, Lowrie John. 1961. *The Medieval University, 1200–1400*. New York: Sheed and Ward.

De Angelis, Massimo. 2007. *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. London: Pluto Press.

Delanty, Gerard. 2000. *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*. Buckingham, England, Philadelphia, PA: Open University Press.

--- 2007. Theorising Citizenship in a global age. V *Globalisation and Citizenship. The Transnational Challenge*, ur. Steven Slaughter in Wayne Hudson, 15–29. London in New York: Routledge.

Delanty, Gerard in Chris Rumford. 2005. *Rethinking Europe: Social theory and implications of Europeanization*. London in New York: Routledge.

Deleuze, Gilles. 1995. Postscript on Control Societies. *Negotiations 1972–1990*. New York: Columbia University Press.

De Sousa Santos, Boaventura. 2009. *Una epistemología del Sur*. Buenos Aires: Editorial Siglo XXI.

Deželan, Tomaž, Danica Fink Hafner, Matija Hafner Fink in Samo Uhan. 2007. *Državljanstvo brez meja?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Deželan, Tomaž. 2009. *Relevantnost tradicij državljanstva*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Dijstelbloem, Huub, Albert Meijer in Michiel Besters. 2011. The Migration Machine. V *Migration and the New Technological Borders of Europe*, ur. Huub Dijstelbloem in Albert Meijer, 1–21. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Dijstelbloem, Huub, Albert Meijer in Frans Brom. 2011. Reclaiming Control over Europe's Technological Borders. V *Migration and the New Technological Borders of Europe*, ur. Huub Dijstelbloem in Albert Meijer, 170–185. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Evropska komisija. 2000. *White Paper on European Governance: 'Enhancing democracy in the European Union'*. Delovni program. Delovni dokument komisije SEC(2000) 154/7 final, 11. oktober.

Falk, Richard. 1992. *Explorations at the Edge of Time: The Prospects for World Order*. Philadelphia PA: Temple University Press.

Faulks, Keith. 2000. *Citizenship*. London: Routledge.

Ferenczy, Endre. 1976. *From the Patrician State to the Patricio-Plebeian State*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher.

Fluehr Lobban. 2008. Collaborative Anthropology as Twenty-first Century Ethical Anthropology. *Collaborative Anthropologies* 1: 175–182.

Fustel de Coulanges, Numa Denis. 1978. *The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. New York: Doubleday Anchor Books.

Galli, Carlo. 2010. *Political Spaces and Global War*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Giddens, Anthony. 1985. *The Nation-state and Violence: Volume Two of a Contemporary Critique of Historical Critique of Historical Materialism*. Cambridge: Polity Press.

--- 1990. *The Consequences of Modernity*. Stanford CA: Stanford University Press.

Gill, Stephen. 1998. New Constitutionalism, Democratisation and Global Political Economy. *Pacifica Review* 10(1): 23–39.

Grabbe, Heather. 2004. How the EU should help its neighbors. *CER Policy Briefs*. London: Center for European Reform.

Gregorčič, Marta. 2006a. Epistemologija izkoreninjanja zatiranja in izključevanja: Alfabet za sodelovanje z zaprtimi v Velikem otoku pri Postojni in vsemi ujetniki schengenske periferije. *Časopis za kritiko znanosti* XXXIV(226): 89–97.

--- 2006b. Rog – presenečenje, iz katerih rojijo multitudine. *Časopis za kritiko znanosti*

XXXIV(223): 7–10.

--- 2007. Fantomska neodgovornost ali fašizem v preoblekah. *Časopis za kritiko znanosti* XXXV(228): 81–97.

Grotius, Hugo. 1925. *De Iure Belli ac Pacis, Libri Tres*. Oxford: Clarendon Press.

--- 1950. *De Iure Praede Commentarius. Prolegomena*. Oxford: Clarendon Press.

Guild, Elspeth. 2001. *Moving the Borders of Europe*. The inaugural lecture, University of Nijmegen. Dostopno prek: <http://cmr.jur.ru.nl/CMR/docs/oratie.eg.pdf> (4. maj 2015).

Guiraudon, Virginie. 2000. *Les politiques d'immigration en Europe: Allemagne, France, Pay-Bas*. Paris: L'Harmattan.

Habermas, Jürgen. 1992. *Faktizität und Geltung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

--- 2001. Why Europe needs a constitution? *New Left Review* 11: 5–26.

Hakimova, Aigul. 2009. “Od delavca do delavca, za boljše življenje”. Intervju z Arminom Salihovićem, aktivistom Nevidnih delavcev sveta. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(238): 66–75.

Hardt, Michael in Antonio Negri. 2010. *Skupno*. Ljubljana: Študentska založba.

Harvey, David. 1985. Paris, 1850–1870. V *Consciousness and the Urban Experience. Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*, ur. David Harvey, 63–220. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

--- 2009. *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*. New York: Columbia University Press.

Heater, Derek. 1990. *Citizenship*. London: Longman.

--- 2004. *A brief history of citizenship*. New York: New York University Press.

Held, David. 1998. Democracy and Globalization. V *Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy*, ur. Daniele Archibugi, David Held in Martin

Kohler, 11–27. Cambridge: Polity Press.

Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt in Jonathan Perraton. 1999. *Global Transformations*. Cambridge: Polity Press.

Hobbes, Thomas. 1991. *Man and Citizen (De Homine, De Cive)*. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing.

Hobsbawm, Eric. 1962. *The Age of Revolution. 1789–1848*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Hollifield, James. 1999. Ideas, Institutions and Civil Society: On the Limits of Immigration Control in France. V *Mechanisms of Immigration Control: A Comparative Analysis of European Regulation Policies*, ur. Grete Brochmann in Tomas Hammar, 59–95. Oxford: Berg.

Holston, James. 1998. Spaces of Insurgent Citizenship. V *Making the Invisible Visible: A Multicultural Planning History*, ur. Leonie Sandercock, strani. Los Angeles: University of California Press.

Hooghe, Liesbet. 1996. Reconciling EU-wide policy and national diversity. V *Cohesion Policy and European Integration: Building Multi-level Governance*, ur. Hooghe Liesbet, 1–26. Oxford: Oxford University Press.

Howard, Dick. 1987. *Naissance de la pensée politique américaine*. Paris: Ramsay.

Hudson, Wayne. 2007. Globalisation and practical utopianism. V *Globalisation and Citizenship. The transnational challenge*, ur. Wayne Hudson in Steven Slaughter, strani. London in New York: Routledge.

Isin, Engin. 2002. *Being Political. Genealogies of Citizenship*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Jeffery, Charlie. 1997. Conclusions: sub-national authorities and European domestic

policy. V *The Regional Dimension of the European Union: Towards a Third Level in Europe?*, ur. Jeffery Charlie, 204–219. London: Frank Cass.

Jensen, Ole in Tim Richardson. 2004. *Making European Space: Mobility, Power and Territorial Identity*. London: Routledge.

Kant, Immanuel. 1983. *Perpetual Peace and Other Essays*. Indianapolis: Hackett.

Keane, John. 2003. *Global Civil Society?* Cambridge in New York: Cambridge University Press.

Kelsen, Hans. 1920. *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts*. Tübingen: Mohr.

Kogovšek, Neža. 2010. Izbris kot kršitev pravno zavarovanih človekovih pravic. V Kogovšek in Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kok, Alexander Michiel. 2012. Can the EU Foster a Post-national European Identity by the Extension of European Constitutional Rights? *E-International Relations Students*. Dostopno prek: <http://www.e-ir.info/2012/01/19/can-the-eu-foster-a-post-national-european-identity-by-the-extension-of-european-constitutional-rights/> (4. maj 2015).

Kostakopoulou, Dora. 2007. European Union Citizenship: Writing the Future. *European Law Journal* 13: 623–646.

Kralj, Ana. 2006. Priseljenke in priseljenci v mestu. *Časopis za kritiko znanosti* XXXIV(226): 15–28.

Kramer, Lloyd S. 1988. *Threshold of a New World: Intellectuals and the Exile Experience in Paris, 1830–1848*. Ithaca: Cornell University Press.

Krasner, Stephen. 1982. Structural causes and regime consequences: Regime as Intervening Variables. *International Organization* 36(2): 185–205.

Kurnik, Andrej. 2005. *Biopolitika: Novi družbeni boji na horizontu*. Ljubljana: Sophia.

- 2007. Izbrisani gredo v nebesa. *Časopis za kritiko znanosti* XXXV(228): 122–131.
- 2009. Aktivistična raziskava, biosindikalizem in subjektiviteta migrantskih delavcev. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(238): 53–65.
- Kurnik, Andrej in Barbara Bezec. 2009. Rezident tujec: izkušnja Roga na margini. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(238): 181–189.
- Kymlicka, Will in Wayne Norman (ur.). 2000. *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Lafargue, Paul. 1907. *The Right to Be Lazy and Other Studies*. Chicago: C. H. Kerr.
- Lewis, Ewart. 1954. *Medieval Political Ideas*. London: Routledge and Paul.
- Locke, John. 1988. *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luhmann, Niklas. 1982. Territorial Borders as System Boundaries. V *Cooperation and Conflict in Border Areas*, ur. Raimondo Strassoldo in Giovanni Delli Zotti, 235–244. Milano: Franco Angeli.
- Lyon, David. 2005. The Border is Everywhere: ID Cards, Surveillance and the Other. V *Global Surveillance and Policing: Borders, Security, Identity*, ur. Elia Zureik in Mark Salter, strani. Cullompton, Willan Publishing.
- Magnette, Paul. 2005. *Citizenship: The History of an Idea*. Colchester: ECPR Press.
- Majone, Giandomenico. 1996. *Regulating Europe*. London: Routledge.
- Mann, Michael. 1986. *A History of Power from the Beginning to A.D. 1760. Volume 1: The Sources of Social Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1993. *The Sources of Social Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1996. Ruling class strategies and citizenship. V *Citizenship Today*, ur. Martin Bulmer

in Anthony M. Rees, 125–144. London: UCL.

Manville, Philip Brook. 1990. *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

--- 1994. Towards a new paradigm of Athenian Citizenship. V *Athenian Identity and Civic Ideology*, ur. Alan Boegehold in Adele Scafuro, 21–33. Baltimore, MD: John Hopkins University Press.

Marks, Gary, Fritz Scharpf, Philippe Schmitter in Wolfgang Streek. 1996. *Governance in the European Union*. London: Sage.

Marshall, Thomas. 1950. *Citizenship and Social Class*. Cambridge MA: Cambridge University Press.

Martines, Lauro. 1979. *Power and Imagination: City-States in Renaissance Italy*. New York: Knopf.

Marx, Karl. 1983. The Civil war in France. V *The Portable Karl Marx*, ur. Eugene Kamenka, strani. Harmondsworth: Penguin Books.

--- 1994. Critique of Hegel's philosophy of right: introduction. V *Early Political Writings*, ur. Joseph J. O'Malley in Richard A. Davis, strani. Cambridge: Cambridge University Press.

Mayer, Franz in Ingolf Pernice. 2003. La costituzione integrata dell'Europa. V *Diritti e Costituzione nell'Unione europea*, ur. Gustavo Zagrebelsky, 43–68. Rim, Bari: Laterza.

McGrew, Anthony. 1997. Democracy Beyond Borders? Globalization and the Reconstruction of Democratic Theory and Politics. V *The Transformation of Democracy*, ur. Anthony McGrew, 231–266. Cambridge: Open University Press.

McKechnie, Paul. 1989. *Outsiders in the Greek Cities in the Fourth Century B.C.* London: Routledge.

Merriman, John M. 1991. *The Margins of City Life: Explorations on the French Urban*

Frontier, 1815–1851. Oxford: Oxford University Press.

Mezzadra, Sandro. 2007. *Living in Transition. Toward a Heterolingual Theory of the Multitude*. Dostopno prek: eipcp.net/transversal/1107/mezzadra/en (13. maj 2013).

Mezzadra, Sandro in Brett Neilson. 2013. *Border as Method, or, The Multiplication of Labor*. Durham in London: Duke University Press.

Montesquieu, Charles Louis. 1989. *The Spirit of the Laws*. Cambridge: Cambridge University Press.

Moulier Boutang, Yann. 2004. Konstitucionalizacija Evrope iz radikalne federalistične perspektive (intervju). *Časopis za kritiko znanosti* XXXII(217/218): 11–24.

Mozetič, Polona. 2009a. Nevidni delavci sveta: zaposlovanje in delo “neevropskih” državljanov tretjih držav in režim delavskih domov. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(238): 31–50.

--- 2009b. “Kako su radnički domovi prošli kroz tranziciju?” Od socialnovarstvenih institucij do institucij migracijske politike. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(238): 77–92.

Negri, Antonio. 2004. Govor na javni predstavitvi slovenskega prevoda Imperija z naslovom Protiimperij. *Časopis za kritiko znanosti* XXXII(217/218): 32–39.

Nicholas, David. 1997. *The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*. London: Longman.

Nicolet, Claude. 1980. *The World of the Citizen in Republican Rome*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press.

Nussbaum, Martha. 1996. Patriotism and Cosmopolitanism. V *For Love of Country*, ur. Martha Nussbaum, strani. Boston MA: Beacon Press.

Oger, Helene. 2007. *Stratified EU denizenship Revolving Around EU Citizenship:*

Bridging or Restructuring the Gap? Roskilde: Roskilde University.

Padovanski, Marsilij. 1980. *Defensor Pacis*. Toronto: Toronto University Press.

Pajnik, Mojca. 2006. Transnacionalno državljanstvo: premagovanje neokolonialnih politik. *Časopis za kritiko znanosti* XXXIV(226): 29–40.

Pastore, Ferruccio, Paola Monzini in Giuseppe Sciortino. 2006. Schengen's Soft Underbelly? Irregular Migration and Human Smuggling Across Land and Sea Borders to Italy. *International Migration* 44(4): 95–119.

Pistotnik, Sara. 2007. Kronologija izbrisa 1990–2007. *Časopis za kritiko znanosti* XXXV(228): 204–237. V *Časopis za kritiko znanosti*, let. XXXV(228): 11–14.

Pistotnik, Sara. 2010. Izbris kot poligon evropskih migracijskih politik ali “oprostite mi prosim, ampak vaši predpisi so izbrisali moj status”. V Kogovšek in Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Piškur, Bojana. 2006. TEMP v Rogu (začasna prisotnost). *Časopis za kritiko znanosti* XXXIV(223): 14–17.

Prodi, Romano. 2002. A Wider Europe – A Proximity Policy as the key to stability. Govor na konferenci *Peace, Security and Stability – International Dialogue and the Role of the EU*. ECSCA World Conference. Bruselj, 5.–6. december. Dostopno prek: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm (5. maj 2015).

Pufendorf, Samuel von. 1934. *De Jure Naturae et Gentium*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rambour, Muriel. 2005. *References and Uses of Postnationalism in French and British Debates on Europe*. Besedilo je nastalo v okviru simpozija *National Identity and Euroscepticism* na Centre for the Study of Democratic Government v Strassbourgu. Dostopno prek www.tamilnation.org/oneworld/post_nationalism_rambour.pdf

(26.10.2014).

Read, Jason. 2003. *The Micro-Politics of Capital: Marx and the Prehistory of the Present*. Albany: SUNY Press.

Ribičič, Ciril. 1992. Predlog za amandmajsko spremembo tretjega člena nove ustave. *Teorija in Praksa* 29(1–2): 65–69.

Rigo, Enrica. 2005. Implications of EU Enlargement for Border Management and Citizenship in Europe. *EUI Working Papers*, RSCAS, št. 2005/21. Dostopno prek: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/3370/05_21.pdf?sequence=1 (5. maj 2015).

--- 2007. *Europa di confine. Trasformazioni della cittadinanza nell'Europa allargata*. Roma: Meltemi.

Rimbaud, Arthur. 1984. *Pijani čoln*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Robertson, Roland. 1990. Global culture. *Theory, Culture and Society* 7(2–3): 15–30.

--- 1992. *Globalization: social theory and global culture*. London: Sage.

Rose, Nikolas. 1999. *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ross, Kristin. 1988. *The Emergence of Social Space: Rimbaud and the Paris Commune*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Rousseau, Jean-Jacques. 1997a. Discourse on the Origin and the Foundations of Inequality among Men. V *The Discourses and Other Early Political Writings*, ur. Victor Gourevitch, strani. Cambridge: Cambridge University Press.

--- 1997b. *'The Social Contract' and Other Later Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rudé, George F. E. 1988. *The French Revolution*. New York: Weidenfeld & Nicholson.

Saller, Richard P. 1988. Roman Class Structures and Relations. V *Civilization of the Ancient Mediterranean: Greece and Rome*, ur. Michael Grant in Rachel Kitzinger, 549–

574. New York: Scribner.

Sandercock, Leonie. 1998. *Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*. New York: Wiley.

Sassen, Saskia. 1996. Whose City Is It? Globalization and the Formation of New Claims. *Public Culture* 8(2): 205–223.

--- 2000. The global city: strategic site/new frontier. V *Democracy, Citizenship and the Global City*, ur. Engin Isin, 48–61. London: Routledge

--- 2002. The State and Globalization. V *The Emergence of Private Authority in Global Governance*, ur. Rodney Hall in Thomas Biersteker, 91–112. Cambridge: Cambridge University Press.

--- 2003. The Repositioning of Citizenship. Emergent Subjects and Spaces for Politics. *The New Centennial Review* 3(2): 41–66.

--- 2005. The Repositioning of Citizenship and Alienage: Emergent Subjects and Spaces for Politics. *Globalizations* 2(1): 79–94.

--- 2006. *Territory, Authority, Rights. From Medieval to Global Assemblages*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Scholte, Jan Aart. 2000. *Globalization: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave.

Sherwin-White, Adrian Nicholas. 1973. *The Roman Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.

Silverman, Maxim. 1992. *Deconstructing the Nation: Immigration, Racism and Citizenship in Modern France*. London: Routledge.

Skinner, Quentin. 1978. *The Foundations of Modern Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Slaughter, Steven. 2007. Cosmopolitanism and republican citizenship. V *Globalisation and Citizenship. The transnational challenge*, ur. Wayne Hudson in Steven Slaughter, strani. London in New York: Routledge.

Slaughter, Steven in Wayne Hudson. 2007. Globalisation and citizenship. V *Globalisation and Citizenship. The transnational challenge*, ur. Wayne Hudson in Steven Slaughter, strani. London in New York: Routledge.

Smith, Michael Peter. 2003. Transnationalism and Citizenship. V *Approaching Transnationalisms*, ur. Brenda Yeoh, Michael W. Charney in Tong Chee Kiong, 15–38. Boston: Kluwer.

Soboul, C. 1911. *Le pouvoir judiciaire*. Paris: Sirey.

Soboul, Albert. 1968. *The Sans-Culottes: The Popular Movement and Revolutionary Government, 1793–1794*. Garden City: Anchor Books.

Soysal, Yasemin. 1994. *Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.

--- 2011. *Postnational Citizenship: Rights and Obligations of Individuality*. Dostopno prek: www.migration-boell.de/web/diversity/46_2857.asp (4. maj 2015).

Spinoza, Benedict de. 1853. Tractatus Theologico-Politicus. V *Tractatus Theologico-Politicus, Tractatus Politicus*, ur. Robert Harvey Monroe Elwes, strani. London: Routledge and Sons.

--- 1958. Tractatus Politicus. V *Political Works*, ur. Ime Wernham, strani. Oxford: Clarendon Press.

Stojić, Marta. 2007. Izbris: od liminalnosti do metafore. *Časopis za kritiko znanosti* XXXV(228): 148–155.

Supiot, Alain. 2002. Ontologies of Law. *New Left Review* 13(jan./feb.): 107–124.

Tambini, Damian. 2001. Post-national citizenship. *Ethnic and Racial Studies* 24(2): 195–217.

Tandy, David W. 1997. *Warriors into Traders. The Power of the Market in Early Greece*.

Berkeley in Los Angeles: University of California Press.

Turner, Bryan. 1993. *Citizenship and Social Theory*. London: Sage.

Ullmann, Walter. 1961. *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*. London: Methuen.

--- 1966. *The Individual and Society in the Middle Ages*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Urry, John. 2000. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London: Routledge.

Van der Ploeg, Irma. 2002. Biometrics and the Body as Information: Normative Issues in the Socio-Technical Coding of the Body. V *Surveillance as Social Sorting: Privacy, Risk and Automated Discrimination*, ur. David Lyon, 57–73. New York: Routledge.

Van der Ploeg, Irma in Isolde Sprenkels. 2011. Migration and the Machine-Readable Body: Identification and Biometrics. V *Migration and the New Technological Borders of Europe*, ur. Huub Dijstelbloem in Albert Meijer, 68–104. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Vogelnik, Janez. 1974. Slovenski demografski trenutek 1970–2000. *Ekonomski revija* 1/74.

Walby, Sylvia. 1999. The new regulatory state: the social powers of the European Union. *British Journal of Sociology* 50(1): 118–140.

Wallace, Helen. 2005. *Policy Making in the EU*. Oxford: Oxford University Press.

Walters, William. 2004. Secure Borders, Safe Haven, Domopolitics. *Citizenship Studies* VIII(3): 237–260.

Wang, Hui. 2011. *The Politics of Imagining Asia*. MA: Harvard University Press.

Weber, Max. 1958. *The City*. New York: Free Press.
--- 1976. *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations*. London: New Left Books.
--- 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press.

Weiler, Gershon. 1997. Logos against Leviathan: The Hobbesian origins of Modern Antipolitics. V *The End of Politics*, ur. Andreas Schedler, 40–56. Basingstoke: Macmillan.

Weiler, H. H. Joseph. 2002. *Ustava Evrope. Ali nova oblačila imajo cesarja?* Ljubljana: Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani.

Zdravković, Lana, 2009. Paradoks koncepta človekovih pravic in boj zoper odrekanja državljanstva kot življenjske emancipacijske politike. Primer Izbrisanih prebivalcev Republike Slovenije. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(235–236): 289–294.

Zlobko, Sonja, Katja Uran in Jože Rupnik. 2009. »Moramo jih naučiti najbolj osnovnih stvari«. *Časopis za kritiko znanosti* XXXVII(238): 163–169.

Zolo, Danilo. 2007. Global citizenship. A realist critique. V *Globalisation and Citizenship. The transnational challenge*, ur. Wayne Hudson in Steven Slaughter, strani. London in New York: Routledge.

Zorn, Jelka. 2006. Od izjeme do norme: centri za tujce, pridrževanje in deportacije. *Časopis za kritiko znanosti* XXXIV(226): 54–74.

--- 2007. Izbrisimo taborišča, ne ljudi. Intervju z Robertom Pignonijem. *Časopis za kritiko znanosti* XXXV(228): 132–138.

Zorn, Jelka in Uršula Lipovec Čebren. 2007. Zakaj se ukvarjati z izbrisom? *Časopis za kritiko znanosti* XXXV(228): 11–14.

7. IMENSKO KAZALO

A

Adenauer, Konrad 84
Akvinski, Tomaž 39
Andreau, Jean 34, 201
Archibugi, Daniele 207
Aristotel 25, 26, 37, 39

B

Balch, Alex 131, 132, 133, 134, 135, 201
Baldus Ubaldski 41
Balibar, Étienne 61, 92, 113, 116, 121, 122, 166, 201
Balsdon, John Percy Vyvian Dacre 34, 201
Barry, Andrew 115
Bartolus, Saxoferratski 41
Beck, Ulrich 81, 90, 146, 201
Beitz, Charles 106
Bellamy, Richard 80, 89, 91, 201
Benhabib, Seyla 192, 202
Berardi Bifo, Franco 90, 202
Berman, Harold J. 44
Besters, Michiel 115–116, 128, 205
Beznec, Barbara 156, 157, 159, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 177, 178, 182, 202, 210
Bigo, Didier 120, 202
Bobbio, Norberto 103
Bodin, Jean 47, 202
Bojadžijev, Manuela 193, 202
Bordes, Jacqueline 26, 202
Bosniak, Linda 151, 203
Boswell, Christina 120, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 203
Bracton, Henry de 40
Brinar, Irena 84, 203
Broeders, Dennis 114, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 203
Brom, Frans 129, 205
Brunot, Ferdinand 58, 203
Bučar, Bojko 88, 203
Bulmer, Simon J. 87, 203

C

Canning, Joseph P. 41, 203
Carling, Jørgen 138, 203
Cartledge, Paul 27, 203
Castells, Manuel 66, 81, 82, 86, 203
Castiglione, Dario 80, 89, 91, 201, 203
Chalier, Louis-Joseph 58

Chen, Kuan-Hsing 146, 204
Chevalier, Louis 65, 204
Cicero 33, 35, 204
Clarke, Paul 49, 204
Cobban, Alan B. 44, 204
Corbin, Alain 64, 204
Cox, Robert 76, 204
Cuttita, Paolo 76, 113, 115, 204

D

Daly, Lowrie John 44, 45, 204
De Angelis, Massimo 142, 204
De Gasperi, Alcide 84
Delanty, Gerard 9, 10, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 90, 100, 101, 106, 108, 109, 110, 111, 113, 118, 119, 121, 122, 205
Deleuze, Gilles 128, 205
De Sousa Santos, Boaventura 146, 205
Deželan, Tomaž 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 205
Dijstelbloem, Hubb 115, 116, 128, 129, 201, 203, 205, 217
Dodik, Milorad 186
Dreyfus, Alfred 68, 220

F

Falk, Richard 103, 105, 205
Faulks, Keith 24, 26, 32, 49, 57, 61, 62, 206
Ferenczy, Endre 30, 206
Filmer, Robert 52
Frattoni, Franco 127, 164
Fustel de Coulanges, Numa Denis 27, 206

G

Galli, Carlo 145, 206
Garras, Gregory 162
Geddes, Andrew 120, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 201, 203
Giddens, Anthony 75, 79, 206
Gill, Stephen 76, 206
Grabbe, Heather 119, 206
Grande, Edgar 90, 146, 201
Gregorčič, Marta 163, 170, 172, 173, 174, 206
Grotius, Hugo 47, 48, 49, 207
Guicciardini, Francesco 45
Guild, Elspeth 120, 124, 202, 207
Guiraudon, Virginie 135, 207

H

Habermas, Jürgen 88, 90, 103, 104, 207
Hakimova, Aigul 180, 207
Hardt, Michael 142, 148, 167, 190, 194, 195, 196, 207
Harvey, David 66, 83, 207
Haussmann, Georges-Eugene 65

Heater, Derek 60, 61, 93, 94, 207
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 62
Held, David 75, 87, 104, 105, 207
Hobbes, Thomas 49, 50, 208
Hobsbawm, Eric 59, 208
Hollifield, James 135, 208
Holston, James 149, 208
Hooghe, Liesbet 87, 208
Howard, Dick 57, 208
Hudson, Wayne 74, 75, 77, 79, 91, 104, 105, 205, 208, 215, 218

I

Isin, Engin 9, 13, 15, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 34, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 68, 69, 148, 149, 150, 208, 215
Izambardo, Georges 66
Izokrat 25

J

Jeffery, Charlie 87, 208
Jelles, Jarig 51
Jensen, Ole 81, 82, 208

K

Kant, Immanuel 102, 103, 104
Keane, John 76
Kelsen, Hans 103
Kok, Alexander Michiel 88, 89, 98
Kostakopoulou, Dora 91, 92
Kralj, Ana 154
Kramer, Lloyd S. 69
Krasner, Stephen 135
Ksenofan 25
Kurnik, Andrej 153, 158, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 177, 180, 187, 188, 192, 193, 194
Kymlicka, Will 108

L

Lafargue, Paul 67, 68
Lewis, Ewart 37
Lipovec Čebtron, Uršula 159
Locke, John 52, 53
Luhmann, Niklas 113
Lyon, David 116

M

Machiavelli, Niccolo 45, 46, 51, 141
Madison, James 56
Magnet, Paul 20, 21, 24, 25, 26, 27, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 48, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 89, 98
Majone, Giandomenico 86
Mann, Michael 23, 32, 61

Manville, Philip Brook 21, 28
Marks, Gary 87
Marshall, Thomas 10, 69, 70, 73, 78
Martines, Lauro 43, 44
Marx, Karl 62, 63
Mayer, Franz 90
McGrew, Anthony 104, 105
McKechnie, Paul 29
Meijer, Albert 115, 116, 127, 128, 129
Merriman, John M. 64, 65, 66
Mezzadra, Sandro 12, 79, 113, 114, 116, 142, 144, 145, 146, 147, 149, 150
Montesquieu, Charles Louis 55
Morgan, Gareth 115
Moulier Boutang, Yann 84, 85
Mozetič, Polona 181

N

Negri, Antonio 85, 141, 147, 167, 189, 190, 193, 194, 195
Neilson, Brett 12, 142, 144, 145, 146, 147, 149, 150
Nicholas, David 38
Nicolet, Claude 32
Norman, Wayne 108
Nova 168
Nussbaum, Martha 102

O

Oger, Helene 99

P

Padovanski, Marsilij 40
Paine, Thomas 56
Pajnik, Mojca 192, 193
Pastore, Ferruccio 138
Pernice, Ingolf 90
Pignoni, Roberto 165
Pistotnik, Sara 161, 164
Piškur, Bojana 168
Platon 25
Prodi, Romano 118, 163
Proudhon, Pierre-Joseph 62
Pufendorf von, Samuel 50

R

Rambour, Muries 89
Read, Jason 150
Ribičič, Ciril 156, 157
Richardson, Tim 81, 82
Rigo, Enrica 114, 116, 117, 120, 137, 139

Rimbaud, Arthur 66, 67
Robertson, Roland 78, 81
Robespierre, Maximilien 58
Rose, Nikolas 69
Ross, Kristin 66, 67, 68
Rousseau, Jean-Jacques 53, 54
Rudé, George F. E. 60
Rumford, Chris 9, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 90, 112, 117, 118, 119, 121
Rupnik, Jože 174, 178

S

Salihović, Armin 179
Saller, Richard P. 30, 31
Sandercock, Leonie 149
Sassen, Saskia 71, 72, 73, 74, 75, 79, 81, 100, 142, 143, 144, 147, 148, 151
Scarano, Emanuella Lugnani 46
Scholte, Jan Aart 75, 76
Sherwin-White, Adrian Nicholas 36
Shuman, Robert 84
Sieyès, Emmanuel-Joseph 61
Silverman, Maxim 61
Skinner, Quentin 49
Slaughter, Steven 74, 75, 76, 77, 104, 105, 106
Smith, Adam 55
Smith, Michael Peter 100
Soboul, Albert 60
Soboul, C. 58
Solon 22, 31
Soysal, Yasemin 11, 73, 76, 99, 100, 106, 107
Spinoza de, Benedict 51, 52, 53, 141
Sprenkels, Isolde 127, 128, 129
Stojić, Marta 160
Sue, Eugène 65
Supiot, Alain 88
Sveti Avguštin 36

T

Tambini, Damian
Tandy, David W. 22
Todorović, Aleksandar 157, 158, 161, 165
Turner, Bryan 108

U

Ullmann, Walter 37, 39
Uran, Katja 174, 178
Urry, John 108

V

Van der Ploeg, Irma 127, 128, 129
Verheugen, Günter 117
Vogelnik, Janez 151

W

Walby, Sylvia 86
Wallace, Helen 130
Walters, William 139, 140
Wang, Hui 146
Weber, Max 22, 23, 30, 31, 32
Weiler, Gershon 49
Weiler, Joseph H. H. 87

Z

Zdravković, Lana 191, 193
Zlobko, Sonja 174, 178
Zola, Emile 68
Zolo, Danilo 103, 104, 105
Zorn, Jelka 154, 156, 157, 158, 159, 165, 172

8. STVARNO KAZALO

A

Amsterdamska pogodba 91, 96, 122, 132, 136
Automated Border Control System 127
Azilni dom 17, 154, 155, 169, 173–75, 177, 178

B

Begunci 11, 15, 28, 139, 155, 156, 162, 173, 176, 191, 193, 199

C

Center za odstranjevanje tujcev 154
Center za tujce 17, 154, 169, 170–72, 175, 177, 197
Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov 158, 161

D

Direktiva o pogojih za sprejem prosilcev za azil in beguncev 136
Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije 158, 163
Državni zbor Republike Slovenije 152, 155
Dublinska konvencija 125, 172, 199

E

Ekonomsko-socialni svet 181
Euratom 88
European Dactylographic System (Eurodac) 124, 125–26, 131
Eurojust 125, 131
Europe of the Citizens / Adoninov odbor 95
Europol 125, 131
Eurosir 131
Evropska komisija 87, 94, 117, 118, 130, 131, 133, 135, 136, 155, 160, 163, 164
Evropski parlament 91, 92, 94, 96, 98, 91, 130, 132, 133
Evropska skupnost 91
Evropska sosedstva politika 115, 116, 118–20, 146
Evropski svet 126, 130, 133, 195
Evropska unija 11, 12, 74, 76, 79–91, 88, 116, 117, 118, 125, 129, 130, 131, 132, 134, 146, 152, 156, 185, 197
Evropski pakt o imigraciji in azilu 133, 134
Evropski socialni forum 145
Evropsko sodišče za človekove pravice 94, 156, 161

F

Frontex 131

H

Haag, program 133

I

I kapak! 155, 156

IWW (Nevidni delavci sveta) 15, 182–88

IWW Bosna 184–85

Izbrisani 156–65, 166, 173, 176, 191, 192, 193

K

Kvalifikacijska direktiva 136

L

Listina Evropske Unije o temeljnih pravicah 98

Lizbonska pogodba 91, 130, 132, 135

M

Maastrichtska pogodba 84, 87, 91, 96, 97, 132

Mednarodni denarni sklad 145

Metelkova 166, 176

Modra karta 134, 178

Mreža za stalni obisk 170–73

N

Nevidni delavci sveta (IWW) 15, 182–88

O

Organizacija združenih narodov 145

P

Pogodba o delovanju Evropske unije 91

Pogodba o Evropski skupnosti 91

Pogodba o Ustavi za Evropo 88, 98

Proceduralna direktiva 136

R

Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije 152
Returns Directive 134
Rog 166-70, 172

S

Samski dom 164, 169, 179, 181, 186
Schengen 119, 122, 123, 124
Schengen Information System (SIS) 123, 124, 125, 131
Socialni center Rog 173, 174, 175, 177, 178, 179
Sodišče Evropske unije 130, 133
Sporazum o socialnem zavarovanju med Republiko Slovenijo in BiH 183, 186
Stockholm, program 133, 134–35
Supplément d'Information Requis à l'Entrée Nationale (SIRENE) 124
Svet za vsakogar 15, 174–78
Svetovna banka 145
Svetovna trgovinska organizacija 145
Svetovni socialni forum 145

T

Tampere, program 133
TEMP 167, 168

U

UNHCR 155, 161
UNICEF 161
Univerzalna deklaracija OZN o človekovih pravicah 97
Urad za intervencije 154–55

V

Visa Information System (VIS) 124, 131
Visoko predstavništvo mednarodne skupnosti v BiH 185

Z

Zakon o azilu 152
Zakon o nadzoru državne meje 123
Zakon o mednarodni zaščiti 176
Zakon o tujcih 152
Zakon o zaposlovanju in delu tujcev 152, 180, 183, 184, 186,